

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE ÖGELERİNE YENİ
BİR BAKIŞ VE ONLARIN İFADE VASITALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tekin ÖZGÜL

Tez Danışmanı: Prof.Dr.Alâeddin MEHMEDOĞLU

HAZİRAN-2002

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE ÖGELERİNE YENİ
BİR BAKIŞ VE ONLARIN İFADE VASITALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tekin ÖZGÜL

Enstitü Ana bilim Dalı:TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı:YENİ TÜRK DİLİ

Bu tez/....../2002 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Dil,milleti tarif ederken kullanılan en önemli ölçülerden birisidir. Ayrıca milleti meydana getiren fertlerin en önemli ortak tarafını ifade eder. Böyle olduğu içindir ki,her milletin dil adı ,kendi milliyet adı ile anılır. Ayrıca dil,insanlar arasında ünsiyet ve anlaşma vasıtasıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk “Türk dili Türk Milleti’nin kalbidir. Zihnidir” diyor. Dolayısıyla dil, bir millet,bir toplum için çok önemli bir unsurdur. İnsanlık gelişip zenginleştikçe dil de bu gelişim seyri içerisinde değişip inkişaf etmiştir. Lakin dilin gelişme sürecinde yozlaşma da en büyük tehlike olmuştur. Bilhassa ekonomik gelişme gösteren milletler, kendi dillerinin hususiyetlerini başka milletlerin dillerine aksettirip o milletlerin dillerini bozma eğiliminde olmuşlardır. İşte bu noktada bu tür dil erozyonuna karşı tedbir almak ve güzel dilimizi muhafaza etmek en birinci vazifemizdir. Aksi takdirde dili bozulup yozlaşan milletlerin hiçbir şeyi sağlam kalmaz her sahadaki bozulma ve yozlaşma arka arkaya gelir.

Bu çalışmamızla güzel dilimiz Türkçemizin korunup inkişaf ettirilmesinde bir nebze dahi katkıda bulunursak bizim için en büyük gurur vesilesi olacaktır. Herkes güzel dilimizi koruma hususunda hassas olmalı ve bu konuya duyarsız kalmamalıdır.

Bu çalışmamda bizzat kıymetli görüş ve fikirleri ve kendi eserleri ile bana yardımcı olan ve çalışmamı baştan beri takip ederek yönlendiren değerli hocam Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı bölümü başkanı Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu na sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamda kaynak olarak kullandığım ve kaynaklar kısmında adı ve eseri bizzat zikredilen çok muhterem dil bilimeçilerimize de ayrı ayrı teşekkür ederim.

Tekin Özgül
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ÖZET.....	X
SUMMARY.....	XI
GİRİŞ.....	1
1.TÜRK LÜK BİLİMİNDE CÜMLE TEORİSİ ÜZERİNE BİR BAKIŞ.....	4
1.1-Söz Grupları İle Cümlelerin Benzer Yönleri.....	8
1.2-Söz Grupları İle Cümlelerin Farklı Yönleri.....	9
1.3-Cümle ile Hüküm Aynı Kategori midir?.....	10
1.4-Cümle İle Hükümün farklı Yönleri.....	11
2.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE ÖGELERİ MESELESİNİN KONULUŞU VE SINIFLANDIRILMASI.....	14
2.1-Cümle Ögesi Nedir?.....	14
2.2-Cümle Ögesi mi Cümle Unsuru mu?.....	15
3. KELİME TÜRLERİ, KELİME GRUPLARI VE CÜMLE ÖGELERİ.....	25
3.1-Cümlelerin Temel Ögeleri.....	34
3.1.1-Özne.....	36
3.1.2-Yüklem.....	45
3.2-Cümlelerin Yardımcı Ögeleri.....	48
3.2.1-Belirten.....	55
3.2.2-Nesne.....	59
3.2.2.1-Nesne İsmi Hangi Hâli İle İlişkedir?.....	60
3.2.2.2-Nesne Hareketin Yerini mi, Yoksa Nesneyi(Objeyi)mi Bildiriyor?.....	62
3.2.2.3-Dolaysız Nesne.....	65
3.2.2.4-Dolaylı Nesne.....	66
3.2.3-Zarflık.....	67
3.2.3.1-Hâl veya Tarz Zarflığı.....	71
3.2.3.2-Zaman Zarflığı.....	72
3.2.3.3-Yer Zarflığı.....	77
3.2.3.4-Sayı Zarflığı.....	79

3.2.3.5-Sebep Zarflığı.....	80
3.2.3.6-Maksat Zarflığı.....	81
4-YAPISINA GÖRE CÜMLE ÖGELERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	82
4.1-Basit Cümle Ögeleri.....	88
4.1.1-Basit Özne.....	88
4.1.1.1-İsmin Yalın Hâliyle İfade Edilen Basit Özneler.....	89
4.1.1.2-Zamir İle İfade Edilen Basit Özneler.....	90
4.1.1.3-Şahıs Ekleri İle İfade Edilen Basit Özneler.....	90
4.1.1.4-İsimleşmiş Diğer Kelime Türleri İle İfade Edilen Basit Özneler.....	92
4.1.2-Basit Yüklem.....	93
4.1.2.1-Çekimli Fiillerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	93
4.1.2.2-İsimlerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	94
4.1.2.3-Sıfat Olan Kelimelerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	95
4.1.2.4-Zamir Olan Kelimelerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	96
4.1.2.5-Zarf Olan Kelimelerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	97
4.1.2.6-Sıfat-Fiil Olan Kelimelerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	98
4.1.2.7-idi,-imiş Edatlarının İsimlerle Birleşmesi İle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	99
4.1.2.8-İsim-Fiil İle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	100
4.1.2.9-Var,Yok,Değil,Gerek,Lazım,vs. Predikativ (Yüklemlik) Karakterli Kelimelerle İfade Edilen Basit Yüklemeler.....	100
4.1.3-Basit Nesne.....	101
4.1.3.1-Basit Dolaysız Nesne.....	102
4.1.3.1.1-Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	102
4.1.3.1.1.1-İsimlerle İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	102
4.1.3.1.1.2-Zamirle İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	103
4.1.3.1.1.3-Sıfatla İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	104

4.1.3.1.1.4-Sayılarla İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız

Nesne.....104

4.1.3.1.1.5-Sıfat-Fiille İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	105
4.1.3.1.1.6-İsim-Fiille İfade Edilen Basit Belirli Dolaysız Nesne.....	105
4.1.3.1.2-Basit Belirsiz Dolaysız Nesne.....	105
4.1.3.1.2.1-İsimlerle İfade Edilen Basit Belirsiz Dolaysız Nesne.....	105
4.1.3.1.2.2-Sıfat İle İfade Edilen Basit Belirsiz Dolaysız Nesne.....	106
4.1.3.2.-Basit Dolaylı Nesne.....	107
4.1.3.2.1-İsimlerle İfade Edilen Basit Dolaylı Nesne.....	107
4.1.3.2.2-Sıfat İle İfade Edilen Basit Dolaylı Nesne.....	108
4.1.3.2.3-Zamirle İfade Edilen Basit Dolaylı Nesne.....	108
4.1.3.2.4-İsim-Fiil İle İfade Edilen Basit Dolaylı Nesne.....	109
4.1.4-Basit Belirten.....	109
4.1.4.1-İsimlerle İfade Edilen Basit Belirten.....	109
4.1.4.2-Sıfat İle İfade Edilen Basit Belirten.....	110
4.1.4.3- Zamirle İfade Edilen Basit Belirten.....	111
4.1.4.4-Sıfat-Fiil İle İfade Edilen Basit Belirten.....	112
4.1.4.5-Sayılarla İfade Edilen Basit Belirten.....	112
4.1.5-Basit Zarflık.....	113
4.1.5.1-Basit Hâl veya Tarz Zarflığı.....	113
4.1.5.2-Basit Zaman Zarflığı.....	114
4.1.5.3-Basit Yer Zarflığı.....	115
4.1.5.4-Basit Sayı Zarflığı.....	115
4.1.5.5-Basit Sebep Zarflığı.....	116
4.2-Birleşik Cümle Öğeleri.....	117
4.2.1-Birleşik Özne.....	117
4.2.1.1-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Özne.....	118
4.2.1.2-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Özne.....	118
4.2.1.3-Birleşik Kamu Kuruluş Adları İle İfade Edilen Birleşik Özne.....	119

4.2.1.4-Sıfat-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Özne.....	120
4.2.1.5-İsim-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Özne.....	120
4.2.2-Birleşik Yüklem	121
4.2.2.1-Birleşik Kamu Kuruluş Adları İle İfade Edilen Birleşik Yüklem.....	121
4.2.2.2-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Yüklem.....	121
4.2.2.3-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Yüklem.....	122
4.2.2.4-Sıfat-Fiil öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Yüklem.....	122
4.2.2.5-İsim-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Yüklem.....	123
4.2.3-Birleşik Nesne	123
4.2.3.1-Birleşik Dolaysız Nesne.....	124
4.2.3.1.1-Birleşik Belirli Dolaysız Nesne.....	124
4.2.3.1.1.1-Birleşik Kamu Kuruluş Adları İle İfade Edilen Birleşik Belirli Dolaysız Nesne.....	125
4.2.3.1.1.2-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Belirli Dolaysız Nesne.....	125
4.2.3.1.1.3-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Belirli Dolaysız Nesne.....	126
4.2.3.1.1.4-Sıfat-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Belirli Dolaysız Nesne.....	126
4.2.3.1.2-Birleşik Belirsiz Dolaysız Nesne.....	127
4.2.3.1.2.1-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Belirsiz Dolaysız Nesne.....	127
4.2.3.1.2.2-Sıfat-Fiil Öbekleri İle İfade edilen Birleşik Belirsiz Dolaysız Nesne.....	128
4.2.3.2-Birleşik Dolaylı Nesne.....	128
4.2.3.2.1-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Dolaylı Nesne.....	128
4.2.3.2.2-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Dolaylı Nesne.....	129
4.2.3.2.3-Birleşik Kamu Kuruluş Adları İle İfade Edilen Birleşik Dolaylı Nesne.....	129
4.2.3.2.4-Sıfat-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Dolaylı Nesne..	130

4.2.3.2.5-İsim-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Dolaylı Nesne...	130
4.2.4-Birleşik Belirten.....	130
4.2.4.1-II. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Belirten.....	130
4.2.4.2-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Belirten.....	131
4.2.4.3-Sıfat-Fiil Öbekleri İle İfade Edilen Birleşik Belirten.....	131
4.2.4.4-Birleşik Sayılarla İfade Edilen Birleşik Belirten.....	132
4.2.5-Birleşik Zarflık.....	133
4.2.5.1-Birleşik Hâl veya Tarz Zarflığı.....	133
4.2.5.2-Birleşik Zaman Zarflığı.....	134
4.2.5.2.1-DıktAn,-DuktAn sonra ve Dığı sırada (Dığı zaman)	
Zarf-Fiil Eklerinin Fiil Köklerine Ulanarak İfade Edilen	
Birleşik Zaman Zarflığı.....	135
4.2.5.3-Birleşik Yer Zarflığı.....	136
4.2.5.3.1-Birleşik Yer Adları İle İfade Edilen Birleşik Yer Zarflığı.	136
4.2.5.3.2-II. Tür İsmî Birleşmeler ile İfade Edilen Birleşik Yer	
Zarflığı.....	136
4.2.5.3.3-III. Tür İsmî Birleşmeler İle İfade Edilen Birleşik Yer	
Zarflığı.....	137
4.2.5.4-Birleşik Sayı Zarflığı.....	138
4.2.5.5-Birleşik Sebep Zarflığı.....	138
4.2.5.6-Birleşik Maksat Zarflığı	139
5-SONUÇ VE ÖNERİLER.....	140
6-KAYNAKLAR.....	145
7-ÖZGEÇMİŞ.....	148

KISALTMALAR

AÜ : Atatürk Üniversitesi

age. : Adı geçen eser

bk. : Bakınız

Bl. : Belirten

D.T : Dolaylı Tümleç

F. : Fiil

Hz. : Hâl zarfılığı

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

Ö. : Özne

SAÜ : Sakarya Üniversitesi

s. : Sayfa

Ş.e. : Şahıs eki

TDK : Türk Dil Kurumu

TC : Temel Cümle

TSE. : Türk Standartları Enstitüsü

Y. : Yüklem

YC : Yardımcı Cümle

Y.T :Yer Tamlayıcısı

Y.z. : Yer zarfılığı

Z.e. : Zaman eki

TABLULAR

	Sayfa No
Tablo 1 : Söz Grupları İle Cümlelerin Farklı Yönleri.....	9
Tablo 2 : Cümle İle Hükümün (Yargının) Farklı Yönleri.....	11
Tablo 3 : Cümle Ögesi Ya da Cümle Unsuru Terimlerini Kullananların Listesi.....	15
Tablo 4 : Bağlaç,Edat,Takı,Ünlem ve Hitapların Cümledeki Durumu.....	24
Tablo 5 : Kelime Çeşitleri Tablosu.....	27
Tablo 6 : Bağımsız Kelime Grupları İle Kalıplaşmış Kelime Grupları.....	32
Tablo 7 : Prof. Dr. Muharrem Ergin'in Yaptığı Kelime Grupları Tasnifi İle Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun Yapmış Olduğu Kelime Grupları Tasnifinin Karşı - laştırılması	33
Tablo 8 : Temel Cümle Ögelerinin İsimlendirilmesinde Kullanılan Terimler.....	35
Tablo 9 : Özne Çeşitleri.....	40
Tablo 10 : Sıfat Tamlamaları İle Birleşik Kelimelerin Karşılaştırılması.....	52
Tablo 11 : Türkiye Türkçesinde Cümlelerin Temel ve Yardımcı Ögelerinin Nasıl Adlandırıldığını , Hangi Terimlerin Kullanıldığını Gösterir Tablo.....	53
Tablo 12 : Türkiye Türkçesi İle Diğer Lehçe ve Dillerdeki Ögelerin Karşılaştırılması...55	
Tablo 13 : Belirsiz Yükleme Hâlinin Belirli Yükleme Hâline Geçişin Kanıtı.....	61
Tablo 14 : Nesne İle Zarflığın Karıştırıldığı Yerler.....	63
Tablo 15 : Zarflığın Anlam Türleri.....	70

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk şöyle diyor: “Öyle istiyorum ki, Türk Dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazarlar bütün terimleriyle çoğunluğun anlayabileceği güzel,ahenkli dilimizi kullansınlar.”

Dil bilimi ilmî esaslar çerçevesinde dilin gramerini belirler. İlmî esaslara dayanmadan yapılan dil bilimi çalışmaları yapay kavramlardan ibaret olur. Dolayısıyla da herkes kendi mantığına göre kuralları belirler ve kavramlara isim verir. Biz bu çalışmamızda Türkiye Türkçesinde cümle meselesi hakkındaki dil bilimcilerin görüşlerini belirtip bu konuyla ilgili eleştirilerimizi ve görüşlerimizi sunduk.

Aynı zamanda Türkiye Türkçesinde cümle ögelerini bilimin son kaynaklarına dayanarak yeni bir bakış açısıyla sınıflandırdık. Cümle ögelerinin ifade vasıtalarını bu alanda karşımıza çıkan zorluklar ve onların aradan kaldırılması yollarını inceledik.

Türkiye Türkçesinde cümle ögelerinin ifade edilişi ve ögelerin sınıflandırılıp adlandırılması tartışmalı hususlardandır. Öyle ki, cümle ögelerinin yapısı hakkında da çeşitli görüşler mevcuttur. Bize göre Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri sınırlarının belirlenmesinin hem pratik,hem de teorik önemi vardır. Bizim amacımız ilmî araştırmalara dayanarak cümle ögelerinin sınırını belirlemek ve cümle ögelerinin adlandırılmasındaki terim karmaşasını ortadan kaldırmaktır.

Kısacası bizim bu çalışmamızın muhtevası;Türkiye Türkçesinde cümle ögelerini yeni bir bakışla sınıflandırmak ve cümle ögelerinin ifade vasıtaları,basit ve birleşik cümle ögesi meselesinin ortaya konulması ve çözümü,ayrıca fiilimsi de denilen söz gruplarının basit mi,birleşik mi cümle oluşturduğu bu mesele hakkındaki dil bilimcilerin görüşleri,bütün bunların üzerine bizim görüşlerimizi ilmî araştırmalar çerçevesinde açıklamaktır.

SUMMARY

Der name dieser unserem arbeiten ist, ein neuer blick auf dem satzglieder und auf ihre sprachlichen Ausdrucksmitteln in der türkischen sprache.

Mit diesem arbeten bestimmen wir die abgrenzungen der satzglieder nach der lezten angabe der wissen schaft klassifizieren.

Wir dabei mit dem neuen blick die elementen der sätzen in der türkischen sprache. Besonders unterzuchen wir genau die elementen in der sätze, die sprachlichen ausdrucks mitteln, die probleme in diesem feld und die befreiungen.

GİRİŞ

Dil,fikrin ifadesi olup,herhangi bir bilginin başkasına ulaşma işine hizmet eder. Bu görevi de söz diziminin temel birimi olan cümle yerine getirir.

Araştırmacılar,dilin birbiriyle çok sıkı ilişkiler kuran birimlerin oluşturduğu bir sistem olduğunu, dilin tek tek sözcüklerden oluşan bir iletişim aracı olmaktan ziyade cümleler topluluğu olarak kabul etmektedirler.

Cümle dilde temel birim olarak ele alınmakta ve dilin temeli cümleye dayandırılmaktadır. İster genel dilcilikte olsun isterse de Türklük biliminde (Türkoloji’de) olsun en fazla araştırılan konulardan biri de cümle meselesidir. Bu konu çok araştırıldığı kadar da çok tartışmalara da sebep olmuştur. Bilhassa Türkçe’nin gramer yapısı hakkında bilim adamları çok değişik fikirler ileri sürmüşlerdir.

Köklü bir geçmişe sahip olan ve dil bilimcilerce sağlam ve mükemmel bir gramer mantığına sahip olan, sahip olduğu kabul edilen dilimiz,maalesef bugün çözülememiş güncel meselelerle karşı karşıyadır. Aslında dilimiz matematikçileri bile kışkındıracak sağlam, mükemmel bir mantık ve gramer yapısına sahiptir. Gerek kelime yapısında gerekse cümle dizilişinde istisna sayılabilecek kurallara hemen hemen hiç rastlanmaz. Ancak bu kuralların “ilmî kabullerinde” anlayış farkı mevcuttur.

Dil bilimciler cümle meselesinde âdeta biri birinden habersiz birer ekol gibi farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. Onun için cümle meselesi en tartışmalı konulardan birisidir. Bilhassa Türkiye Türkçesinde cümle öğelerinin yapısı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.

Türklük biliminde (Türkoloji’de) cümlenin yapısıyla alâkalı kavramların adlandırılmasında, bilhassa da cümle öğelerinin isimlendirilmesinde terim birliği yoktur. Bundan başka Türkiye Türkçesinde kullanılan öğelerin sayısı ile diğer Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında kullanılan öğelerin sayısı da farklıdır.

Bunların hepsi bilhassa dilimizin kurallarının öğretiminde zorluklara sebep olmakta ve

dilin kurallarını öğretirken kafalarda karmaşalara sebebiyet vermektedir. Bütün bunların ortadan kaldırılması için cümle ögeleri sınırlarının belirlenmesi ve ortak terim birliğinin sağlanması mutlaka gerekmektedir. Cümle ögelerinin sınırlarının belirlenmesinin hem teorik, hem de pratik önemi mevcuttur.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde cümle ögelerinin yapısı hakkında, kelime çeşitleri ve kelime grupları hakkında da çok değişik görüşler vardır. Bu noktada bizim bu çalışmadaki maksadımız ilmî araştırmalara dayanarak bu ayrılıkları ve bunlara bağlı tezatları ortadan kaldırmaktan ibarettir.

Biz bu çalışmamızı “Türkiye Türkçesinde cümle ögelerine yeni bir bakış ve onların ifade vasıtaları” ana başlığı altında dört bölümde yaptık 1. Türklük biliminde cümle teorisi üzerine bir bakış konusu ile dil bilimcilerin cümleye bakışını değerlendirip konuyla alakalı kendi görüşümüzü ilmî araştırmalara dayanarak sunmaya çalışacağız.

2. Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri meselesinin konuluğu ve sınıflandırması başlığı altında cümle ögesi ile cümle unsuru aynı şeyler mi? Türkiye Türkçesinde nasıl takdim ediliyor, Türkiye Türkçesinde ögelerin sınıflandırılması ve sınıflandırmada kullanılan terimler üzerinde değerlendirme yapıp akabinde bu meseleler hakkında kendi görüşümüzü belirteceğiz.

3. Kelime türleri, kelime grupları ve cümle ögeleri başlığı altında temel cümle ögeleri ve yardımcı cümle ögeleri ayrı ayrı ele alınıp kelime grupları cümle ögesi olduğu takdirde durumu değerlendirilecek. Ayrıca Türkiye Türkçesinde kelime gruplarının tasnifi ve bunların isimlendirilmesi nasıl yapılmıştır ya da nasıl yapılmalıdır? Bu konudaki bilim adamlarının değerlendirmelerini ve bizim kendi değerlendirmemizi sunacağız.

4. Yapısına göre cümle ögelerinin sınıflandırılması başlığı altında cümle ögeleri yapı bakımından sınıflandırılıp basit ve birleşik cümle ögelerinin tanımı yapıp ayrı ayrı misaller verilecek.

Burada bir daha belirtelim ki, bu çalışmadaki gayemiz Türkiye Türkçesinde cümle ögelerinin sınırlarını belirlemek, dilimizin kurallarının öğretiminde karşılaşılan zorlukları ortadan kaldırmaya çalışmak ve cümle ögelerinin yapısı hakkında ileri sürülen görüşler arasındaki

tezatları ortadan kaldırıp ögelerin tasnifi ve isimlendirilmesinde birliktelik sağlamaya yöneliktir. Ayrıca Türk Cumhuriyet ve Toplulukları ile ortak yazı diline geçileceği bu dönemde terim birliğini sağlayıp birliktelik oluşturmak ve dilimizin temel birimi olan cümle meselesinde karşılaşılan problemlerin çözümüne ilmî çalışmalar yoluyla yardımcı olmaktan ibarettir.

Şu ana kadar incelediğim gramer kitaplarında gramer terimlerinin adlandırılmasında hiç terim birlikteliği yoktur. Bilhassa da ilköğretim ve orta öğretime yönelik hazırlanan dil bilgisi kitapları birbirinden farklı kavramlar kullanılarak yazılmıştır. Meselâ,cümle mi? tümce mi?,özne mi? kimse mi? ya da fail mi? vs. bunun gibi birçok kavramlar dil bilgisi kitaplarında kullanılmıştır. Hatta öyle ki,bir mesele hakkında üniversitelerin yaklaşımı ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın yaklaşımı ya da özel dershanelerin yaklaşımı birbirinden farklıdır. Bir öğrenci okulda okuduğu ders kitaplarındaki bilgilerin tam aksi görüşü dershanede öğreniyor,bu öğrenci üniversiteye gittiği zaman da daha farklı bilgi ile karşılaşılıyor. Onun için ortak yazı diline geçişte kavramların tanımları doğru yapılmalı, hem terimlerin adlandırılmasında, hem de meselelere yaklaşım hususunda birlikteliğin sağlanmasını öneriyoruz.

Böyle olduğu takdirde Türkoloji'de, bilhassa Türkiye Türkçesinde mevcut olan terim karmaşası ve dil bilimciler arasındaki farklı yaklaşımlar en aza indirilip hatta ortadan kaldırılıp güzel dilimizin kurallarının öğretiminde kolaylık sağlanacaktır.

1.TÜRKLÜK BİLİMİNDE CÜMLE TEORİSİ ÜZERİNE BİR BAKIŞ

İster umumi (genel) dilcilik ve isterse de Türklük biliminde (Türkoloji'de) en çok araştırılan alanlardan biri de cümle meselesidir. Bu mesele çok tetkik olunduğu kadar, birçok mübaheseler de doğurmuştur. Öyle ki, birçok ünlü bilim adamları bile cümle hakkında dolaşık fikirler ileri sürerler. Meselâ bazılarının düşünceleri şöyledir:

1-Ünlü Rus dilcisi F. İ. Buslayev cümle; “sözlerle ifade edilmiş yargıdır.” der.

[F. İ. Buslayev. İstoriçeskaya Grammatika Russkaya Yazıka, İzd.2 M., § 110.]

2-Alman dilcisi Bekker, zamanında ün kazanmış “Dilin Organizmi” adlı eserinde mantık kategorileri ile gramer kategorilerini aynılaştırıp cümleye “fikir ifadesi” gibi bakardı. Bu fikir bilimden apaçık uzak olduğu için bunun zıddına konuşulduğu zaman mantık ve gramer kategorilerin ilişkisini de inkar ediyordular. Meselâ büyük Alman dilcisi G. Şteyental gramer, mantık ve psikolojinin prensiplerinden bahsederken bunlar arasında hiçbir benzerlik yoktur kanaatine varmıştır.

3-Onun peşinden ünlü Rus dilcisi A.A.Potebniya şöyle yazar: “Gramer cümle, mantıkî yargıyla aynı değil, hatta onunla paralellik de teşkil etmez.”[A.A.Potebniya İz zopisok no russkoy grammatike. Ç.I-II, Karkov. 1888. §, 110]

4-XIX. yüzyılın sonlarında psikolingvizim daha da inkişaf etti. . Dilciler öyle sanıyordu ki, cümle konuşanın düşündüğü fikirlerin psiki işaretinden başka bir şey değil. Bu mesele XIX yüz yılın evvellerinde kolay anlaşıldı ve buna göre de cümlede mantık veya psikolojik belirtiler değil gramer belirtiler aktarmaya başladılar. Bu meselede de bilim adamları iki gruba bölündüler. Bir grup cümlenin anlatım birimi gibi özelliklerini ön plana çıkarırken başka bir grup ise cümlenin şekil belirtilerine her şeyden önce normal gramer belirtilerine önem verdiler.

Çağdaş dilcilik ise cümlenin yukarıda gösterilen her iki belirtilerine de önem verir.

Türklük biliminde (Türkolojide) de cümle konusunda muhtelif fikirler vardır. Bu fikirler Türk dilcilerine ait yazılmış eserlerde de geniş yer tutmaktadır. Meselâ, Başkurt Türkçesi üzerine eser yazan Prof. Dr. N. K. Dmitriyev şöyle diyor: “Cümle öyle sözler grubudur ki, bu grup belirti tamamlanmış bir fikir ifade eder ve bu fikirden herhangi bir gerçek netice çıkarmaya imkan verir. Cümle kendi içerisine öyle sözler dahil ediyor ki, bunlar

kendi mantıkî karşılıklı ilişkisine göre her hangi bir yargı ifade eder yani herhangi bir yeni tamamlanmış fikir veya muhakeme bildirir”¹

Görüldüğü gibi ünlü Türkolog burada cümleyi mantıkî yargının ifadesi gibi anlıyor.

Türkmen Türkçesinin edebi dili, söz dizimi üzerine geniş kapsamlı monografi yazan Prof. Dr. A. P. Potseluyevskiy de cümlenin görevini yargı ifade etmekte görür. O, şöyle yazıyor: “cümlenin öylece de görevine göre onlara yakın olan kelime gruplarının esas vazifesi yargı ifade etmekten ibarettir. Buna göre de biz onlarda mantıkî belirtiler görevinde özne(subyekt) ve yüklemi (predikatı) tanıyoruz.”²

Görülen odur ki, herkes kendi düşüncesini kabul ettirmenin peşindedir. Umumi çoğunluk ise cümleyi yargı (hüküm) olarak görmektedirler.

Lakin vurgulamak gerekiyor ki, yargı ile cümleyi karıştırmak olmaz. Yargıların hepsi cümledir. Ama bütün cümleler yargı bildirmezler. Meselâ, emir ve soru(sual) cümleleri yargı hesap edilmiyor; çünkü bu cümlelerde özne (subject) ve yüklem (predikate) yoktur. O halde demeli ki, soru (sual) ve emir cümlelerinde özne ve yüklem olmadığı için bunlar yargı sayılmazlar. Bundan başka, yargı da ne ise olumlu veya olumsuz olur.

Soru (sual) ile yargının bir farkı da ondan ibarettir ki, biz soru sorarken muhakeme etmiyoruz, soruyoruz. Yargı verirken ise muhakeme ediyoruz.

Bu mesele Türkiye Türkçesinde de geniş yankı yapmıştır. Türkiye Türkçesinde araştırmacılar dilin birbiriyle çok sıkı münasebetler kuran, birbiriyle değerlendirilen birimlerin oluşturduğu bir sistem olduğunu ortaya koymuştur. Ancak dil, tek tek sözcüklerden oluşan bir iletişim aracı olarak görülmemektedir. Bundan dolayı dil, cümleler topluluğu olarak kabul edilmekte ve cümle, dilde temel birim olarak ele alınmakta, dilin temeli cümleye dayandırılmaktadır. Yani cümleler kelimelerden müteşekkil bir söz dizimidir.

¹ - Dimitriyev N. K. Grammatika Başkırskago Yazıka, M-L, 1941, s.201

² - Potseluyevskiy, A. P., Oskovi sintaksisa turkmenskogo literaturnogo yazıka, Aşkabat, 1943, s. 37

Türkiye Türkçesinde dil bilimciler,cümleyi muhtelif biçimlerde tanımlamışlardır.

CÜMLE:

“Kendi kendine yeten bir yargı cümledir.”³

“Bir fikri,bir düşüneyi,bir hareketi,bir duyguyu,bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur.”⁴

“Bir hüküm(yargı) bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir fiile veya çekimli bir fiil ile birlikte kullanılan kelimeler dizisine cümle denir.”⁵

“Duygu ve düşüncelerimizi anlatan ve içinde yargı bulunan sözcük dizisine cümle denir”⁶

“Bir düşüneyi,bir duyguyu,bir durumu,bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.”⁷

“Üzerinde gizli veya açık şahıs eki taşıyan en az bir çekimli fiilden veya üzerinde çekimli yardımcı fiil taşıyan bir isimden meydana gelen bir haber/dilek ifadesine cümle denir.”⁸

Yukarıdaki tanımları tek tek incelediğimizde görüyoruz ki, dilcilerin birleştiği nokta; cümlenin yargı bildirmesidir. Yani cümle = hüküm(yargı) düşüncesi hakimdir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekiyor ki, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu v.b. dil bilimciler eserlerinde isim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz gruplarını cümle olarak kabul edip birleşik veya girişik cümle gibi takdim etmektedirler.

Dil bilimciler cümleyi muhtelif şekillerde tarif etseler bile ünlü Alman filozofu F.Engels’in dediği gibi “Tanımların bilim için önemi yoktur. Çünkü tanımlar bir şeyi tam olarak ifade edemezler. Gerçek tanım (tarif) işin mahiyetini inkişaf ettirmekten ibarettir...

Lakin adi kullanımda tanım (tarif) denilen şey de en karakteristik farklandırıcı belirtilerin kısaca gösterilmesi açısından çok zaman faydalı hatta zaruri olur”⁹

³ - BANGUOĞLU,Tahsin, (Prof. Dr.) Türkçenin Grameri,TDK Yayınları,Ankara,2000,s.,522

⁴ - ERGİN,Muharrem, (Prof. Dr.) Üniversiteler için Türk dili,Bayrak Yayınları,İstanbul,1995,s.,405

⁵ - GÜLENSOY,Tuncer, (Prof. Dr.) Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995,s.,203

⁶ - HENGİRMEN,Mehmet,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997, s.,323

⁷ - KARAHAN,Leyla, (Prof. Dr.) Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,44

⁸ - BESEREK,Ahmet,Türkçede Cümle Yapısı,M.EB Yayınları,İstanbul,1991,s.,45

⁹ - ENGELS,F., “Anti-Düring”,Bakü,1953.s.,324

Dil bilimcilerimiz bütün cümleleri yargı ve söz gruplarını da cümle kabul ettiklerine göre öyleyse görelim cümle hüküm(yargı) ile aynı kategoride midir,söz grupları hangi ilmî esaslara göre cümle kabul ediliyor?

Bu meselenin izahına geçmeden evvel söz gruplarını cümle kabul eden dilcilerimizin misallerine bakıp bu misallere göre konu üzerinde görüşlerimizi sunalım.

Misal 1:

Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı.
YC TC

(Mehmet HENGİRMEN,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,1997,Ankara,s.:356)

Yukarıda verilen misalde açıkça görülüyor ki,Bu cümlede zarf-fiile kadar olan kısım ayrı bir cümle olarak kabul edilip temel cümlenin yan cümlesi olarak adlandırılmış,ikinci kısım ise temel cümle olarak kabul edilmiştir. Yani cümle içerisinde iki ayrı yargının var olduğu görüşü benimsenmiştir. Bu görüşe göre yukarıdaki cümle mantıkî açıdan şu şekilde değerlendirilip iki ayrı cümlenin olduğu neticesine varılmıştır.

Serpil koltuktan kalktı.

} Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı.

Serpil pencereyi açtı.

Misal 2:

Oğuz'un işi bırakması durumu güçleştirdi.
YC TC

(Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU,Türkçenin Grameri,TDK Yayınları,Ankara,2000,s.:546)

İkinci misalde de birincisinde olduğu gibi görülüyor ki,isim-fiile kadar olan kısım ayrı cümle, diğer kısım ise ayrı bir cümle olarak kabul edilmiştir.

Verdiğimiz bu iki misalde görüldü ki,Türkiye Türkçesinde zarf-fiil,sıfat-fiil-fiil ve isim-fiil ile kurulan söz grupları cümle olarak kabul edilip birleşik ya da girişik cümle olarak adlandırılmaktadır.

Söz gruplarının cümle sayılıp sayılmayacağı hususunda önce söz grupları ile cümlenin benzer ve farklı yönlerine bakıp değerlendirme yapmak gerekir. Bütün bunlardan sonra söz gruplarının (isim-fiil,zarf-fiil,sıfat-fiil) yer aldığı cümleler birleşik cümle mi? Daha sonra da cümle ile hüküm (yargı) aynı şeyler mi? Aydınlığa kavuşturmamız gerekir.

Söz Grupları İle Cümlenin Benzer Yönleri (*)

a-Söz grupları ile kurulan sözler arasındaki gramer alakalar ile cümledeki gramer alakalar temelde birbirine uyar.

<u>Söz Grupları</u>	<u>Cümle</u>
eve gitmek	eve gidiyor.
evde oturmak	evde oturuyor.
iyi konuşmak	iyi konuşuyor.
kitap okumak	kitap okuyor.

Yukarıdaki misaller dikkat edince görülüyor ki,hem söz gruplarında hem de cümlelerde idare alâkası (eve gitmek,eve gidiyor.)ve yanaşma alâkaları (iyi konuşmak,iyi konuşuyor.) ile birbirine bağlanmıştır.

b-Söz sırasına göre de söz grupları ile cümle arasında benzerlik vardır. Yani hem söz gruplarında hem de cümlede sözler aynı sırayla sıralanır.

<u>Söz Grupları</u>	<u>Cümle</u>
sattığım ev	Sattığım evdir.
satılmış ev	Satılmış evdir.
koşarak gelmek	Koşarak geldi.
yavaş gelmek	Yavaş yavaş geldi.
okunmuş kitap	Okunmuş kitaptır.

Yukarıda verilen misallere baktığımızda görürüz ki,söz grupları ile cümlenin benzer yönlerine rağmen onları aynı kategoride ele alamayız. Onlar birbirinden ciddî şekilde farklı olan iki muhtelif kategoridir.

1.2-Söz Grupları İle Cümlenin Farklı Yönleri (**)

Söz Grupları	Cümle
1-Söz grubu hiçbir fikir ifade etmez. Meselâ: aldığım kitap eve giden	1-Cümle bitmiş fikir ifade eden nutuk birimidir. Meselâ: Aldığım kitaptır. Satılmış evdir. Eve gitti.
2-Söz gruplarında yüklemlilik (predikativlilik) ve tonlama yoktur. Meselâ: vatanı sevmek okunmuş dua	2-Cümlede yüklemlilik (predikativlik) ve tonlama vardır. Meselâ: Vatanı seviyor. Okunmuş duadır.
3-Söz gruplarında ifade olunmuş fikrin hakikate muhtelif münasebetinin ifadesi (modallık) yoktur.	3-Cümlenin esas belirtilerinden biri de modallıktır. Fikrin ifadesi ile bağlı olduğu için bütün cümlelerde kendini gösterir.
4-Söz gruplarında ara sözlerden ifade edilmez.	4-Cümlede ara sözlerden geniş istifade edilir. Meselâ:Elbette sen güzel okuyorsun.
5-Söz gruplarında ünlemden istifade edilmez.	5-Cümlede ünlemlerden geniş istifade edilir. Meselâ:Oh! Hava biraz serinledi.

Tablo 1

Söz grupları ile cümlenin benzer ve farklı yanlarını belirttikten sonra şunu açıkça demeliyiz. Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki,cümle hem fikir ifade etme açısından hem de şekillenme kurallarına göre dilin en büyük ve zengin birimidir. Söz grupları ise cümleye kadar kurulan sade dil birimidir.

Bütün bu açıklamalardan sonra yukarıdaki misal olarak verilen cümleler birleşik cümle değil, basit cümledir. fiilimsilere kadar olan kısım da cümle ögesidir.

*-MEHMEDOĞLU, Alâeddin,(Prof. Dr.), “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi” adlı makaleden

** -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),”Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi” adlı makaleden

(Bakınız Kurultay 1996,TDK Yayınları,1999,Ankara, s.,745-768)

Cümle eşittir hüküm (yargı) meselesine gelince önce cümle ile hüküm (yargı) aynı kategori midir bunun üzerinde durmamız gerekir. Ona göre de dil bilimcilerin çoğunluğunun hem fikir olduğu yargı (hüküm)=cümle meselesini ilmî deliller ileri sürerek böyle olmadığını belirtip aydınlığa kavuşturalım.

1.3-Cümle İle Hüküm(Yargı) Aynı Kategori midir? (*)**

Cümle ile hüküm (yargı) meselesi dilcilikte tartışmalı meselelerden biridir. Dilcilik tarihinde uzun zaman cümle hüküm(yargı) dahilinde mantıkî açıdan izah edilmiştir. Bir çok dilciler gramer cümleyi mantıkî hükümden farklılandırmamışlardır. Meselâ, F. İ. Buslayev, N. K. Dmitriyev, M. Kazımbey, A. Vezirov, A. A. Potsaluyevski ve F. F. Fortunatov bu mesele hakkında görüşlerini belirtmişlerdir.

Bazı dilciler ise cümle ile hükmün aynîleştirilmesinin aleyhine çıkmışlardır. Meselâ, A. A. Potebniya, ve A. M. Peşkovski bu mesele üzerinde görüşlerini belirtmişlerdir.

Mantıkî sınıflandırma ile gramer sınıflandırma arasında olan ilişki, bunların münasebeti, esasen dil ile düşüncenin münasebeti gibidir. Bunlar birbirine bu kadar yakın olduklarına göre son zamana kadar bazen birine daha çok üstünlük verilmiş ve bazen de bu muhtelif sınıflandırmalar aynîleştirilmiştir. Fakat son zamanlar artık ilmî delillerle ispat edilmiştir ki, cümle gramerin, hüküm (yargı) ise mantığın objektidir.

Bütün bunlara rağmen bazı dilciler (P M. Melioranski, A. Samayloviç, N. K. Dmitriyev, A. P. Potseluyevski, A. M. Demircizade, E. İ. Ubryatova, N. Z. Hacıyava ve Türkiye Türkçesinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz birleşmelerini (söz gruplarını) birleşik veya girişik cümle hesap edenler) sözdizimi çözümleme zamanı cümleye mantıkî yönden yaklaşır ve bunun sonucunda isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz gruplarını yardımcı cümle olarak kabul ederler.

İnsan, beyninin mahsulü (ürünü) olan tefekkür ve onun mücerretleştirme (soyutlaştırma) faaliyeti neticesinde bütün yaratıklardan üstün durur, dil ile birlikte yaratılan tefekkür insanı maksada uygun hareketlere celp ediyor.

Tefekkür süreci hüküm şeklinde gerçekleşir. Cümle dilin birimi olduğu gibi, hüküm de (yargı da) tefekkürün birimidir. Dilin birimi olan cümle, tefekkürün birimi olan hükmün sözlerle ifade edilmesidir. İnsanların birbiriyle anlaşmaya girmesi ancak hükmün cümle şeklinde meydana çıkması yolu ile mümkün olur.

Cümleden kenar hüküm yoktur. Lakin cümle ile hüküm arasında beraberlik(eşitlik) işareti koymak olmaz.

Şimdi meseleyi daha iyi izah etmek için cümle ile hükmün(yargının) farklı yönlerini inceleyelim.

1.4-Cümle İle Hükmün (Yargının) Farklı Yönleri (****)

Cümle	Hüküm (Yargı)
1-Tonlamaya göre cümle çeşitli türlere bölünür.(anlatılan cümle,soru cümlesi,emir cümlesi,ünlem cümlesi)	1-Tonlamaya göre hüküm(yargı) hiçbir gruba bölünmez.
2-Cümlelerin soru,emir,anlatılan ve ünlem türleri vardır.	2-Hüküm(yargı) esasen anlatılan cümleden ibaret olur.
3-Cümlelerin beş ögesi vardır(özne,yüklem, tamlayıcı,belirten,zarfılık)	3-Hükümün(yargının)iki ögesi var.(subyekt ve predikat)
4-Bütün cümleler hüküm(yargı) bildirmez Meselâ:emir ve soru (sual) cümleleri yargı bildirmez. Çünkü bu cümlelerde her hangi bir fikir ne kabul edilir ne de reddedilir.	4-Hükümlerin (yargının) hepsi cümledir.

Tablo 2

***-MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.) "Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi" adlı makale bk.,Kurultay,1996, TDK Yayınları,Ankara,1999

****-MEHMEDOĞLU,Alâeddin, (Prof. Dr.) "Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi"adlı makale,bk.,Kurultay,1996, TDK Yayınları,Ankara,1999,s.,745-768

Böylelikle cümle ile hükmün (yargının) genel ve farklı yönlerini göstermekle beraber bir daha diyebiliriz ki,cümle gramer,hüküm(yargı) ise mantikî kategoriye aittir.

İsmî ve fiilî söz birleşmelerini (söz gruplarını) birleşik veya girişik cümle hesap edenler öyle bilirler ki,nerede fiil var orada yüklem olur. Hatta böyle bir kaide yaratmaya çalışırlar. F=Y (Fiil eşittir yüklem). Neticede çaba sarf ederek gösterirler ki, C=H (cümle eşittir hüküme).

Eğer böyle ise cümlenin esas öğelerinden olan yüklemün dünya bilim adamları tarafından hangi kurallar esasında kabul edildiğini hatırlatmak mecburiyetindeyiz.

Dünya alimleri tarafından kabul olunmuştur:Yüklem olacak söz, 1- predikativlik (yüklemlilik), tonlama; 2- tamlık,bitkinlik; 3- modallık kategorilerini kabul etmelidir. Predikativlik (yüklemlilik) o demektir ki,yüklem olacak söz, zaman ekleri veya şahıs (kişi) ekleri kabul etmelidir. Yüklem olacak söz,zaman veya şahıs(kişi)ekleri kabul ettiği andan tonlamaya sahiplenir, tamlığa, bitkinliğe ve modallığa malik olur.

Bu ölçüler çerçevesinde aşağıdaki cümleleri inceleyelim.

- 1.Dün aldığımız kitapları yarın göndereceğiz.
- 2.Toplantıya katılmanız bizi çok sevindirecek.
- 3.Osman'ın bize yardım edecek arkadaşları görünmüyor.
- 4-Ben anlattıkça o heyecanlanıyordu.

(Misaller Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın "Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar" adlı makalesinden alınmıştır. bk.:Türk Dili, Temmuz, 1996,Sayı,535,s.:14)

Bu tür sade cümlelerin izahında cümle ile hükmü (yargıyı) aynılaştırarak sonuçta yanlış olarak bu tür cümleleri birleşik veya girişik cümle gibi kabul edenlere Prof. Dr. Zeynep Korkmaz şöyle cevap veriyor: "...Dolayısıyla bu cümle(ler)bir basit cümledir. Fakat aynı cümleyi girişik veya karmaşık birleşik cümle türüne sokanlar ise,*Dün aldığımız kitapları* söz grubunda bir yargı bulunduğu görüşündedirler. Onlar, böyle bir birleşik cümlenin aslında "*Dün kitapları aldık*", "*Yarın kitapları göndereceğiz*" anlamında olduğunu

dolayısıyla iki yargı taşıdığını ifade ederler. Bize göre böyle bir yorum,Batı gramerlerinin kalıplarına uyma yönteminden kaynaklanmış olan ve Türkçenin özelliklerine uymayan bir yanılgıdır.”¹⁰ Bu,doğrudan da böyledir. Diğer bir taraftan bu gibi misallere birleşik veya girişik cümle diyenler yüklem olacak söz birleşmelerinden (söz gruplarından) sonra zaman veya şahıs (kişi) eklerinin kabul edilip edilmemesine dikkat etmelidirler. Şayet yüklem olacak söz birleşmesi (söz grubu) kendinden sonra zaman veya şahıs (kişi) ekini kabul ediyorsa demek ki, yukarıda verilmiş numunelerin hepsi girişik cümle gibi kabul edilmelidir.Yok şayet yüklem olacak söz birleşmesi (söz grubu) kendinden sonra zaman veya şahıs (kişi) eki kabul etmiyorsa burada verilmiş numunelerin hepsi sade cümledir. Böyle olup olmadığını mukayese edelim:

- 1.Dün aldığımız (+Ze + Şe?) kitapları yarın göndereceğiz.
- 2.Toplantıya katılmanız (+Ze+Şe?)bizi çok sevindirecek.
- 3.Osman’ın bize yardım edecek (+Ze+Şe?)arkadaşları görünmüyor.
- 4.Ben anlattıkça (+Ze+Şe?)o heyecanlanıyordu.

Görüldüğü gibi dün aldığımız...,*toplantıya katılmanız*...,*yardım edecek*...,*ben anlattıkça* birleşmelerinde (söz gruplarında al (mak),katıl(mak),et(mek),anlat(mak) fiilleri vardır. Lakin bu fiillerin yüklem olması için predikativlik (yüklemlilik) alâmetini kabul etmelidir. Bu söz birleşmeleri (söz grupları) ise predikativliliği (yüklemliliği) kabul etmiyor. Çünkü *toplantıya katılmanız* (isim-fiil), *dün aldığımız* (sıfat-fiil), *yardım edecek* (sıfat-fiil) ve *ben anlattıkça* (zarf-fiil) söz birleşmeleridir (söz gruplarıdır). Böyle olunca da bir daha aydın olur ki, F=Y düsturu yanlıştır. Bütün cümleler de hüküm (yargı) değildir.

Bütün bu ilmî açıklamalardan sonra cümle konusunda bir kez daha söylemeliyiz ki,Her ne kadar bazı dil bilimcilerde ve bilhassa da Türkiye Türkçesinde cümlenin yargı (hüküm) ile eş sayılması düşüncesi hakimse de bizce yukarıdaki ilmî delillere göre cümlenin hüküm (yargı) ile aynı sayılması görüşü yanlıştır. Öyle ki,bütün fiiller de yüklem değildir.

İsim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz birleşmeleri (söz grupları) de her ne kadar cümle kabul edilip girişik veya birleşik cümle diye adlandırılrsa da bizce bu tür söz birleşmeleri

¹⁰- KORKMAZ, Zeynep,(Prof. Dr.), “Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar”,Türk Dili, Temmuz,1996,Sayı:535,s.,3-18

(söz grupları) bir cümle olmayıp ancak cümleye kadar kurulan sade dil birimidir. Ya da cümlenin içerisinde yer alan bir ögedir.

2.TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE ÖGELERİ MESELESİNİN KONULUŞU VE SINIFLANDIRILMASI

Cümleyi oluşturan kelimeler tek başlarına ancak sadece bazı kavramların karşılığını verir ya da hiçbir anlam taşımazlar. Onun için istek ve arzularımızı ifade eden cümleleri, kelimeleri yan yana dizerek oluştururuz. Tek başlarına sadece bazı kavramları izah eden kelimeler söz diziminde muhtelif biçimlerde bir araya gelerek milyonlarca cümle oluşturur.

Bundan dolayı kelimelerin cümle içinde sıralanmaları, isimlerin, sıfatların bir araya geliş biçimleri ve bunların incelenmesi dizim bilgisinin (sentaks) doğmasına sebep olmuştur.

“Söz dizimi kelimelerin cümle içindeki sıralanış biçimlerini, görevlerini ve cümle yapısını inceleyen dil bilgisi alanıdır.”¹¹ Söz diziminde cümle ögelerinin önemli bir yeri vardır. Dil bilimciler ögenin genel olarak tanımını muhtelif şekillerde şöyle yapmışlardır:

2.1-Cümle Ögesi Nedir?

Önce bu mesele hakkında dil bilimcilerimizin görüşlerini belirtelim ve bu mesele ile ilgili hangi terimleri kullanmışlar görelim:

“Cümlenin anlaşılmasında görev yüklenmiş olan kelimelere cümlenin unsurları adı verilir.”¹²

“Cümleyi oluşturan sözcük ya da sözcük öbeklerine öge denir.”¹³

“Cümleyi oluşturan parçalara öge denir.”¹⁴

“Cümlede kullanılan ve her hangi bir soruya cevap olan kelime veya kelime grubuna cümle ögesi denir.”¹⁵

¹¹ - HENGİRMEN, Mehmet, Türkçe Dil bilgisi, Engin Yayınları, Ankara, 1997, s., 322

¹² - GÜLENSOY, Tuncer, (Prof. Dr.), Türkçe El Kitabı, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, 1995, s., 203

¹³ - KURT, M., Hakkı, Dil bilgisi, 7, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s., 19

¹⁴ - GÜL, M., EKMEKÇİ, S., Fen Lisesi Hazırlık Kitabı, Yıldırım Yayınları, Ankara, 1996, s., 110

¹⁵ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.) Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşıyan Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 61

Yukarıda dil bilimciler tarafından yapılan tanımlar ögeyi doğru tarif etmektedirler. Fakat dikkat çekici olan dil bilimcilerimizin cümle ögesi ile cümle unsurunu güya aynı şeylermiş gibi takdim etmeleridir. Türkiye Türkçesinde bu ve bunun gibi bir çok meselede terim karmaşası yaşanmaktadır. Böyle bir durumda dilimizin kurallarını öğretirken acaba cümle unsuru mu diyeceğiz, yoksa cümle ögesi mi diyeceğiz? Madem bu terimler aynı manada kullanılıyorsa dil bilimcilerimiz neden ısrarla ayrı ayrı terimler kullanıyorlar? Güzel Türkçemizin kurallarını öğretirken kullanılan ders kitaplarında aynı manada kullanıldığı söylenen bir çok terim kafalarda değişik soruların doğmasına , Hatta zorluklara sebebiyet vermektedir. Dilimizi öğreten öğretmenlerimiz de acaba bu terimlerden hangisini versem, hangisi doğru olur sorusunu kendilerine sormaktadırlar.

2.2-Cümle Ögesi mi,Cümle Unsuru mu?

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine” adlı makalesinde şöyle yazıyor; “Türkiye Türkçesinde uzun yıllar cümle ögesi terimi cümle unsuru terimiyle aynı anlamda kullanılıyor.”

Mukayese için aşağıdaki şemaya dikkat edelim.

S.N	Ünvanı,Adı,Soyadı	Nasıl Adlandırır?
1.	Prof. Dr. Muharrem ERGİN ¹	Cümle unsurları
2.	Prof. Dr. M. Kaya BİLGEGİL ²	Cümle ögeleri
3.	Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU ³	Cümle üyeleri
4.	Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR ⁴	Cümle ögeleri
5.	Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ⁵	Cümle unsurları
6.	Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ ⁶	Cümle ögeleri
7.	Prof. Dr. Leyla KARAHAN ⁷	Cümle unsurları
8.	Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS ⁸	Cümle unsurları
9.	Prof. Dr. Kemal YAVUZ ⁹ Prof. Dr. Kazım YETİŞ Prof. Dr. Necat BİRİNCİ	Cümle ögeleri
10.	Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU ¹⁰	Cümle ögeleri
11.	Doç. Dr. İsmet CEMİLOĞLU ¹¹	Cümle ögeleri

Tablo 3

Yukarıda verilmiş olan tabloyu dikkatlice incelediğimizde bazı dil bilimcilerin cümle unsuru bazılarının da cümle ögesi terimini kullandıklarını görüyoruz. Cümleleri tahlil ederken her zaman karşılaştığımız bu terimler bu şekilde muhtelif şekillerde değil de tek şekilde kullanılmalıdır. Şöyle dersek:cümlenin temel ya da yardımcı öğelerine (özne, yüklem, zarf,nesne,vb.) cümle ögesi mi, yoksa cümle unsuru mu demeliyiz? Burada ortaya çıkan iki başlılık ortadan kalkması için bu mesele aydınlığa kavuşmalıdır.

Bizce elbette cümle unsuru değil,cümle ögesi denmelidir. Çünkü cümleyi oluşturan her bir kelime ister temel kelime çeşidi isterse de yardımcı kelime çeşidi olsun her birisi cümle hukukuna sahiptir. Ancak her bir cümle unsuru cümle ögesi hukukuna sahip olmayabilir.

Türkiye Türkçesinde bu kavramlar çoğu zaman aynı anlamda sunuluyor. Böyle belirsizlik neticesinde de öğretim sürecinde yanlışlara yol açıyor. Hatta basit ve birleşik cümle ögeleri ilmî bir şekilde benimsetilemiyor.

Meselâ:

1.Bir Kelime Türü,İki Cümle Ögesi Olan Cümle.

Yazıyorum.

YÜKLEM:(Ne yapıyorum?) yazıyorum.

ÖZNE: (Kim?) Tekil 1.şahıs.

-
- 1.ERGİN,Muharrem,(Prof. Dr.),Türk Dil bilgisi,İstanbul,1977,s.,382;ERGİN,Muharrem,Üniversiteler için Türk Dili,İstanbul,1995,s.,524
 - 2.BİLGEGİL,M.,Kaya,(Prof. Dr.),Türkçe Dil bilgisi,Dergah Yayınları,3.baskı,İstanbul,1984,s.,13-50
 - 3.BANGUOĞLU,Tahsin,(Prof. Dr.),Türkçenin Grameri,TDK Basım evi,Ankara,1990,s.,524
 - 4.ZÜLFİKAR,Hamza,(Prof. Dr.),Cümle Ögeleri,Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,Ankara,1995,s.,131-140
 - 5.GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.)Türkçenin El Kitabı,Ankara,2000,s.,429
 - 6.KORKMAZ,Zeynep,(Prof. Dr.),Gramer Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1992,s.,33
 - 7.KARAHAN,Leyla,(Prof. Dr.),Türkçede Söz Dizimi(Cümle Tahlilleri),Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,46-59
 - 8.KARAÖRS,M.,Metin,(Prof. Dr.),Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri,Kayseri,1993,s.,36-44
 - 9.YAVUZ,Kemal,(Prof. Dr.)
YETİŞ,Kazım,(Prof. Dr.)
BİRİNCİ,Necat,(Prof. Dr.),Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri,Bayrak Yayınları,İstanbul,1998,s.,150-153
 - 10.MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşıyan Yayınları,Adapazarı,2001,s.,61-101
 - 11.CEMİLOĞLU,İsmet,(Doç. Dr.),Dede Korkut Hikayeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,TDK Yayınları,Ankara 2001,s.,93

2.Beş Kelime Türü,Üç Cümle Ögesi Olan Cümle

Vatan toprağını korumak kutsal görevdir.

YÜKLEM:(Nedir?) görevdir

ÖZNE:(Ne?)Vatan toprağını korumak

BELİRTEN:(Nasıl?) kutsal

3.Altı Kelime Türü,Üç Cümle Ögesi Olan Cümle.

Hürriyet bayrağını yükseltenler her zaman anılacaktır.

YÜKLEM(Ne yapacaktır?) anılacaktır.

ÖZNE:(Kim?) Hürriyet bayrağını yükseltenler

ZAMAN ZARFLIĞI:(Ne zaman) her zaman

4.On Kelime Türü,Üç Cümle Ögesi Olan Cümle.

Bu eseri yazmak için ne kadar çalıştığını herkes biliyordu.

YÜKLEM:(Ne yapıyordu?) biliyordu

ÖZNE(Kim?)herkes

BELİRTİLİ NESNE:(Neyi?)Bu eseri yazmak için ne kadar çalıştığını

5.On dört Kelime Türü,İki Cümle Ögesi Olan Cümle.

Onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek ve kendi yapısına uygun olarak kullanmak gerekir.

YÜKLEM:(Ne yapar?) gerekir

ÖZNE:(Ne?)Onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek,kendi yapısına uygun olarak kullanmak gerekir

Yukarıdaki cümleleri dikkatle incelersek meselâ,birinci cümle tek unsurdan oluşmasına rağmen özne ve yüklemden oluşan iki ögesi bulunmaktadır. Beşinci cümle de on dört unsurdan oluşmasına rağmen yine özne ve yüklemden oluşan iki ögesi bulunmaktadır.

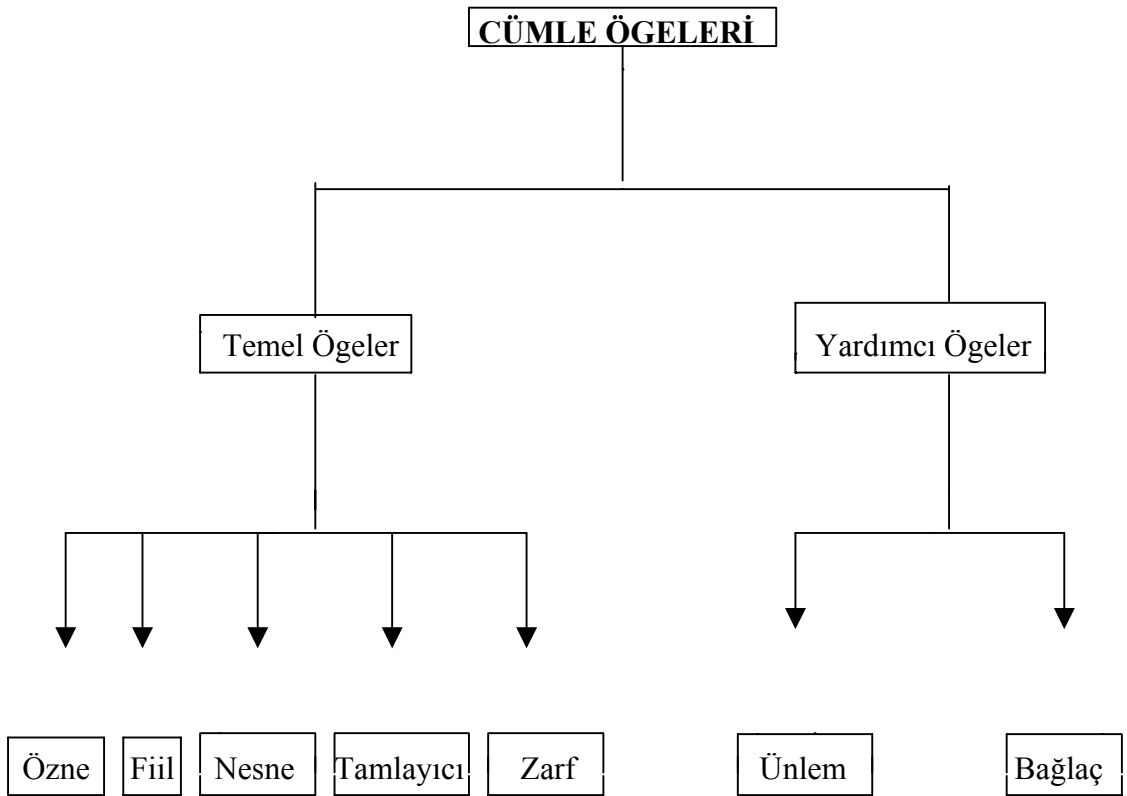
Görüldüğü gibi,cümle ögesi ile cümle unsuru başka başka kavramlardır. Bu kavramları aynılaştırmak öğretim sürecinde zorluklara ve anlaşmazlıklara sebep oluyor.

Bunun için cümle ögeleri kendi asıl adları olan cümle ögeleri adı ile adlandırılmalıdır.

Dilin en büyük birimi olan cümle belirli hisselerden,öğelerden ibarettir. Belirli sözcük anlamına sahip olan,ekler kabul eden her hangi bir kelime veya kelime grupları cümlenin söz dizimi ögesi olabilir. Meselâ,Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, cümle ögelerini şöyle anlatır ve tasnif eder:

“Cümlede bir duyguyu,bir düşünceyi,bir hükmü tam olarak anlatabilmek için kullanılan kelimelerin cümle bilgisinde aldıkları adlardır. Cümlenin ögeleri temel ögeler ve yardımcı ögeler olmak üzere ikiye ayrılır. Temel ögeler:özne,fiil,nesne,tamlayıcı ve zarftır. Yardımcı ögeler: ünlem ve bağlaçlardır.”¹⁶

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a göre cümle ögelerinin sınıflandırılmasını gösteren şema:

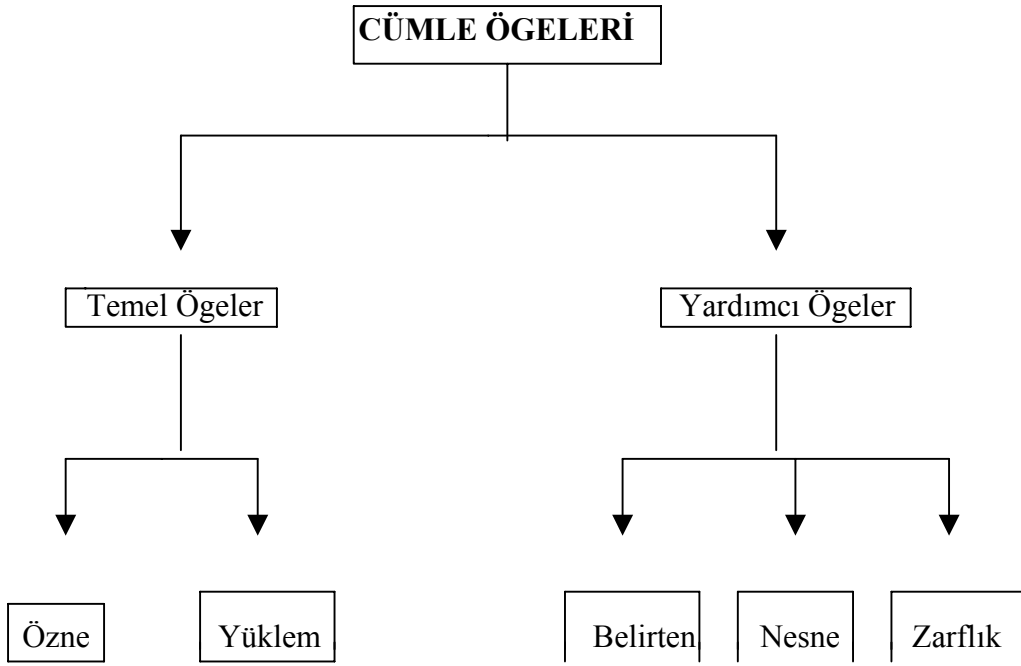
¹⁶ - KORKMAZ,Zeynep,(Prof. Dr.),Gramer Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1992,s.,33

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu cümle ögelerinin sınıflandırılmasında Türk dilinin iç malzemesini esas alır. Diğer taraftan ortak Türk yazı diline gitme süreci başladığından terim birliğini oluşturmak için Türk Cumhuriyet ve Toplulukları dilciliğini de dikkate alır.

Yazar cümle ögelerini “temel ögeler ve yardımcı ögeler olmak üzere iki gruba böler. Bunlardan temel ögeler:özne ve yüklem, yardımcı ögeler: belirten, nesne, zarflık diye adlandırılır.”¹⁷

Şimdi Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu’nun yapmış olduğu tasnifi yukarıda gösterdiğimiz şema gibi gösterelim ve Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’ın yapmış olduğu tasnif ile karşılaştıralım o zaman aradaki farklılıkları daha da açıkça görebiliriz.

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu’na göre cümle ögelerinin sınıflandırılmasını gösteren şema:

¹⁷ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 61-102

Şimdi örnek bir cümlede temel ve yardımcı ögeleri ve bunların kendine has hususiyetlerini inceleyelim.

Ders birincisi Ömer İstanbul'dan kitap alacaktır.

Bu cümlede *Ömer* ve *alacaktır* kelimeleri cümlenin temelini oluşturur. Fikrin ifadesi için büyük öneme sahiptir. *Kitap, İstanbul'dan, ders birincisi* kelime ve kelime grupları ise bu cümledeki fikrin ifadesi için yardımcı öneme sahiptir. Ona göre de bunlardan birinciler (*Ömer ve alacaktır*) temel cümle ögeleri, ikinciler ise (*kitap, İstanbul'dan, ders birincisi*) yardımcı cümle ögeleri diye adlandırılır.

Cümlenin temel ve yardımcı ögelerinin kendine has özellikleri, kullanım yeri ve önemi vardır. Fakat temel ögelerin ve de yardımcı ögelerin kendi içlerinde de belirgin farklı tarafları vardır.

Meselâ, "Ders birincisi Ömer İstanbul'dan kitap alacaktır." cümlesinde *Ömer* ve *alacaktır* kelimeleri temel ögelerdir. Lakin bunları tamamıyla aynı özellikte öge olarak hesap etmek olmaz. Bunların hem gramer, hem de anlam tarafından ciddi farkları vardır. ve yahut da *kitap, İstanbul'dan, ders birincisi, kelime ve kelime gruplarının* hepsi yardımcı ögelerdir. Buna rağmen bunlar birbirlerinden farklıdır. Bu farklı taraflarına göredir ki, hem temel ögeler hem de yardımcı ögeler içerisinde aşağıdaki şekilde görev dağılımı yapılır.

Bellidir ki, sözlük anlamına sahip olup ekler kabul eden herhangi bir kelime veya kelime grupları cümlenin söz dizimi ögesi de olabilir. Türk dilinde cümleyi oluşturan ögelerin bir kısmı temel, bir kısmı da yardımcı öge adını aldığını belirtmiştik. Cümle ögelerinin bu tür görev dağılımı onu gösterir ki, bu ögelerin hepsi tamamlanmış fikri ifade etmek için aynı öneme sahip değildir. Eğer bunların bir kısmı tamamlanmış fikri ifade etmekte en zaruri halledici role sahip ise diğer o biri ögeleri aydınlatmaya, tamamlamaya hizmet eder.

Meselâ:

1. Ankara
2. Ömer alacaktır.
3. Ömer kitap alacaktır.
4. Ders birincisi Ömer kitap alacaktır.
5. Ders birincisi Ömer İstanbul'dan kitap alacaktır.

Yukarıda verilmiş misal cümleler çözümlendiğinde açıkça görülüyor ki, birinci cümlede bir, ikinci cümlede iki, üçüncü cümlede üç, dördüncü cümlede dört ve beşinci cümlede beş cümle ögesi vardır. Birinci cümlede *Ankara* (-dır ihtisar olunmuştur.) ismin yalın halinde kullanılan yüklemidir. İkinci cümlede *Ömer* (kim?) özne, *alacaktır* (ne yapacaktır?) yüklemidir. Üçüncü cümlede *alacaktır* (ne yapacaktır?) yüklem, *Ömer* (kim?) özne, *kitap* (ne?, neyi?) ise belirtili dolaysız nesnedir. Dördüncü cümlede *Ders birincisi* (hangi ?) belirtisiz isim tamlaması ile kullanılan birleşik belirten, *Ömer* özne, *kitap* belirtili dolaysız nesne, *alacaktır* yüklemidir. Beşinci cümlede ise *alacaktır* yüklem, *Ömer* özne, *kitap* belirtili dolaysız nesne, *ders birincisi* birleşik belirten, *İstanbul'dan* (nereden) sorusuna cevap olan yer zarflığıdır.

Onu da vurgulamak gerekir ki, yardımcı cümle ögeleri temel ögelere bağımlı olup onların civarında gruplaşır. Onlar hem temel ögeleri hem de bir diğerini izah eder. Yardımcı cümle ögelerin umumiyetle mevkisini, alâka ve ilişkilerini ünlü Türk Dil bilimci akademisyen İ. İ. Meşşaninov şöyle karakterize eder: "Belirten subtansiya (cevher, isimleşme) anlayışı veren kelimelerin belirtilerini ifade ederse, zarflık yüklem (prosessual) hareket hakkında belirtilerini ifade eder. Nesne başka ögelerden tam anlamı ile asılı değildir. Belirten ve zarflık ise cümlede bağımsız kullanılamaz. Bunlar ancak birleşen ögeyle birlikte kullanılmalıdır. Lakin nesnenin böyle bir belirleşen öge ihtiyacı yoktur. Aksine kendi belirleştiren ögenin olmasını talep eder. Bu bakımdan o bağımsızdır. Yalnız fiilin anlamına bağlı olup yüklem ifade ettiği işi tamamladığı için ondan belirli kadar asılıdır."¹⁸

Bu, doğrudan da böyledir. Bütün bu ilmî açıklamalardan sonra ben de cümle ögelerinin tasnifinde olsun ya da cümle ögelerinin adlandırılmasında olsun Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun görüşüne katılıyorum, onun tasnifini destekliyorum.

Unutulmamalı ki, cümle ögelerinin böyle bir görev bölgesine rağmen onlar birbiriyle sıkı söz dizimi ilişkindedir. Buna göre de onlar birge şekilde çıkış ederek birbiriyle anlam ve gramer taraftan alâka kurup böylelikle de fikrin ifade vasıtası olan cümleler ortaya çıkmış olur.

¹⁸ - MEŞŞANİNOV, Akad., İ., İ., Çleni Predlojeniya İçasti Reçi, Moskova, 1945, s., 179

Türkiye Türkçesinde cümlelerin yapısında iştirak eden yardımcı kelime çeşitleri hakkında da muhtelif fikirler yer almaktadır. Bu tezatları gören Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu bu konuda şöyle yazıyor: “Dilde cümle dışı denilen unsurlar olabilir mi? Cümle tahlilleri sürecinde ister istemez böyle bir soru (sual) ile karşılaşmak zorunda kalıyoruz. Cümle yapısında cümleye gerek olmayan unsurlar,daha doğrusu cümle dışı denilen unsurlar cümlede yer bulabilir mi?”¹⁹

Türkiye Türkçesinde birçok dil bilimci cümle öğeleri bahsinde hususiyetle cümle dışı unsurlardan söz etmekte, cümle kuruluşunda yer aldığı halde bazı kelime türlerini cümle ögesi saymayıp cümle dışı unsur diye takdim etmektedirler.

Bu konuda Prof.Dr. Muharrem Ergin, şöyle yazıyor: “...Cümlede bu unsurlardan başka (fiil,fail,nesne,yer tamlayıcısı ve zarf) bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareket ile fiil ile ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında,sonlarında ve cümleler arasında bulunur. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. İşte biz bunlara cümle dışı unsurlar adını veriyoruz.”²⁰

Prof. Dr Leyla Karahan ise meseleyi şöyle değerlendiriyor: “Cümle dışı unsurlar,cümle- nin kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan unsurlardır. Bağlama edatları, ünlem edatları,ünlem grupları,hitaplar ve ara sözler cümle dışı unsurlardır.”²¹

Daha sonra Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şöyle yazıyor:Unutulmamalı ki, cümlelerin kuruluşunda iştirak eden bütün kelimeler o açıdan hem temel kelimeler hem de yardımcı kelimeler önemli rol oynuyor. Yalnız yardımcı kelime türleri bağlaç,edat,takı ve konuşanın sevinç,korku,heyecan vs. bildiren ünlem,müracaat olunan şahısı bildiren hitaplar cümle ögesi olamıyor. Bu da bellidir. Çünkü bağlaç , edat ve takının tek başlarına sözlük

¹⁹ - MEHMEDOĞLU, “Alâeddin,(Prof. Dr.),Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine” ,bk.,SAÜ,Fen-Edebiyat Der.,2001

²⁰ - ERGİN,Muharrem,(Prof. Dr.)Üniversiteler İçin Türk Dili,İstanbul,1995,s.,409

²¹ - KARAHAN,Leyla,(Prof. Dr.)Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,59

anlamı yoktur ve hiçbir soruya (suale) cevap vermezler. Onlar cümle içerisinde gramer semantik (anlam) görevi yaparlar.

Meselâ:

Bağlaç: Aynı soruya (suale) cevap olan türdeş ögeler ve birleşik cümleyi oluşturan basit cümleler arasında kullanılır.

Edat: Kelime ve cümlelerin anlamını kuvvetlendirerek cümleye belirli anlam inceliği verir.

Takı: İsmi belirli bir halinde kullanılmış kelimeyle başka bir kelime arasında ilişki yaratır.

Ünlem: Konuşanın sevinç, korku, heyecan vs. bildiren şekilce değişmeyen ve özel gramer belirtisi olmayan kelime türüdür.

Hitap: Gramer yönünden cümlenin başka ögeleri ile bağlamayan, yalnız müracaat olunan şahsı bildiren veya nesneyi adlandırmak için ismin, zamirin, isimleşmiş sıfatın ve yahut onların eşdeğeri olan kelime veya kelime grubudur.

Türkiye Türkçesinde cümle unsuru ile cümle ögesi terimleri aynı manada kullanıldığı için cümle kuruluşunda görev almış kelime veya kelime çeşidinin cümle içi ya da cümle dışı olup olmadığı hususunda karışıklık ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Türkiye Türkçesinde cümle dışı unsur sayılan kelime veya kelime türleri cümle unsurudur. Ancak cümle ögesi olmayabilir. Cümlede var olan bütün kelimeler cümlenin unsurudur. Dolayısıyla Prof. Dr. Muharrem Ergin ve Prof. Dr. Leyla Karahan'ın işaret ettikleri bağlama edatları, ünlem grupları, hitaplar ve ara sözler cümle unsurudur.

Türkiye Türkçesinde cümle ögesi ile cümle unsuru arasındaki sınır tam olarak belirtilmediği için bilhassa cümle tahlillerinin öğretiminde öge mi, unsur mu olduğu kafaları karıştırmakta ve cümle dışı unsur kavramı öğretimde zorluklara sebebiyet vermektedir. Doğrusu bu böyle olmamalı dildeki bunun gibi tezatlar ilmî deliller ortaya konularak ortadan kaldırılmalıdır.

Kısacası kelime türlerinden bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitap cümleleri cümle ögesi olamazlar. Lakin bunlar cümlenin kuruluşunda önemli vazife üstlendikleri için cümle unsuru sayılırlar.

Meselâ:

Ey mermeri nakış işleyip konuşuran ulularım, neredesiniz?

Cümlesi yedi unsurdan teşekkül etmiş. Bu hitap cümlesinin oluşabilmesi için bu unsurların eksiksiz bir araya gelmesi gerekir. Bu unsurlardan bir tanesi eksik olursa cümlenin manası bozulur. Öyleyse hitap, ünlem vb. yardımcı kelime çeşitleri cümlenin kuruluşunda yer alırlar, ama cümlenin temel ya da yardımcı ögesi olamazlar.

Mukayese için aşağıda verilmiş tabloya dikkat edelim.

Ş.N.	Kelime Türü	Bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitap Kullanılan cümleler.	Bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitap kullanılmayan cümleler.
1	Bağlaç	Para <u>ile</u> imanın kimde olduğu bilinmez. (Atasözü) Sinek küçüktür, <u>ama</u> mide bulandırır. (Atasözü) Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır <u>ki</u> , ona bigâne olanları yakar, mahveder. (K. Atatürk)	Para.....imanın kimde olduğu bilinmez. Sinek küçüktür,.....mide bulandırır. Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır..... ona bigâne olanları yakar mahveder.
2	Edat	Siz <u>ki</u> , Mustafa Kemal'in özlediği gerçek kahramanlarsınız. (Özker Yaşın) İyi <u>ki</u> , babam soruştu. (H. Demir) Onları kolay mı bulmuştu. (A. Ayva) <u>İşte</u> , ablamın acıklı hayatının başlangıcı. (Türk Dili)	Siz.....Mustafa Kemal'in özlediği gerçek kahramanlarsınız. İyi.....babam soruştu. Onları kolay.... bulmuştu.ablamın acıklı hayatının başlangıcı.
3	Takı	Metro <u>ile</u> geldim. Benim <u>gibi</u> çalışmalısın. Bu kitabı oğlum için aldım	Metro.....geldim. Benim....çalışmalısın. Bu kitabı oğlum....aldım.
4	Ünlem	<u>Ah</u> , işlerim mahvoldu. <u>Oh</u> , canım ısındı. <u>Hay hay</u> , yarın sana uğrarım.işlerim mahvoldu.canım ısındı.yarın sana uğrarım.
5	Hitap	<u>Hey Sakarya</u> , kim demiş suya vurulmaz perçin? <u>Ey tatlı ve ulvî gece</u> , yıllarca devam et. <u>Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!</u> Gökten ecdât inerek öpse o pâk alını, değer.kim demiş suya vurulmaz perçin?yıllarca devam et. Gökten ecdât inerek öpse o pâk alını değer.

Tablo 4

Yukarıdaki tabloyu dikkatlice bir daha incelediğimizde şu neticeye varıyoruz ki,bağlaç, edat,takı,ünlem ve hitaplar cümlede görev alan cümle unsurudur. Dolayısıyla cümle içi ya da cümle dışı diye ayırmak doğru olmaz. Ancak şunu diyebiliriz ki,cümle içerisinde görev alan bu yardımcı kelime türleri her hangi bir soruya cevap olmadığı için cümle ögesi olamazlar. Cümlede bu yardımcı kelime türleri olmadığı zaman anlam bozukluğu meydana geliyor. Onun içindir ki,bu gibi kelime ve kelime gruplarını cümlenin dışında sayamayız. Fakat bir daha belirtelim ki,Türkiye Türkçesinde cümle öğelerinin adlandırılmasında terim birliği olmadığı ve de öge ile unsur aynı şeydir yanılığısına düşüldüğü için bu kelime ve kelime gruplarına cümle dışı unsur denilmektedir. Halbuki, bunlar cümleyi oluşturan muhtelif unsurlardandır.

3-KELİME TÜRLERİ, KELİME GRUPLARI VE CÜMLE ÖGELERİ

Cümle dilin en büyük birimidir. Dilin esas gramer kuruluşu cümlede aşikar olur. Cümle hakkında dilcilikte birçok tetkikat çalışmaları olmuştur. Her bir temel söz yalnız cümle içerisinde sintaktik önem kazanır. Cümle ögesi meselesi mutlak manada olmasa da nisbî taraftan kelime türleriyle alâkadardır. Dünyanın birçok dillerinde cümle ögesi ve kelime türleri meselesinden bahis edilirken onların gramer kuruluşunu göz önünde tuttıkları zaman kelimelerin sınıflara bölünmesi kolay olur. Cümle ögesi fonksiyonunda bütün kelime türleri çıkış edemediği için kelime gruplarını ve onların sınıflandırılması prensiplerini dikkate almak lazımdır. Meselâ eklemeli dillerden olan Türk dilinde kelime türlerinin sınıflandırılması için üç prensip dikkate alınır.1.Sözlük anlamı 2.Şekil yapısı 3.Söz dizimi kuruluşu. Tek heceli dillerde ise bu mesele tamamıyla başka şekilde konulur. Meselâ,Çin dilinde kelime türlerinin sınıflandırılmasında şekil yapısı prensibi adlı kriter yoktur. Çünkü bu dildeki eklerde gramer şekil rol oynamıyor. Burada baş prensip söz dizimi prensibidir. Hatta umumî sözlük anlamda kelime gruplarına ait söz dizimi ilişkiler zemininde verilir.

Cümle ögeleri ile kelime türleri birbiriyle sık ilişkidir. Lakin aynı değildir. Bu açıdan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın ünlem ve bağlacı yardımcı cümle ögesi gibi takdim etmesi bizce inandırıcı değildir.

Cümle ögelerinin ifade vasıtalarından söz açıldığından bazı kelime grupları üzerine de değinmek istiyoruz. Bu konuda Prof.Dr.Alâeddin Mehmedoğlu'nun görüşünü aktaralım. “Türkiye Türkçesinde kelime gruplarının sınıflandırılmasına yeniden bakmakta fayda görüyoruz. Çünkü kelime gruplarının ölçüsü (kriteri) çok geniş belirlenmiştir. Bunun neticesinde de asıl kelime grupları gölgede kalmış,sun’î, yapma kelime grupları ile birleşik isim veya birleşik kelimeler birbirine karıştırılmıştır.”²²

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise bu mesele hakkında şu görüşleri beyan ediyor: “Tek tek kelimelerin karşıladığı nesnelere ve hareketlerin çeşitli vasıfları,hususiyetleri,cepheleri,şartları vardır. O nesnelere ve hareketleri bu çeşitli yönleri ile daha geniş olarak ifade etmek için tek kelimedenden daha geniş dil birliklerine ihtiyaç duyulur.”

“...tek kelimelerin karşıladığı nesnelere ve hareketlerden daha geniş nesnelere ve hareketleri karşılamak için kelimedenden daha geniş dil birlikleri olan kelime gruplarına baş vurulur.”²³ Bu görüş doğrudur. Ancak o da unutulmamalıdır ki, “tek kelimedenden daha geniş dil birimleri”ni önce birleşik isimler veya birleşik kelimeler yerine getiriyor. Meselâ:

Ahmet Bey geldi.

Hasan Efendi herkesi tebrik etti.

Fatma nine misafirleri uğurladı.

Bu cümlelerde kullanılan özneler (*Ahmet Bey,Hasan Efendi,Fatma nine*) birleşik isimlerle ifade olunmamış mı? Şayet böyle ise, hemen birleşik isimleri “Unvan grubu” adı ile sunmak hangi ilmî temele dayanıyor? Bu tür birleşik isimleri “Unvan grubu” adlandırmak hangi ihtiyaçtan doğuyor? Ne için daha çok ihtiyaç olduğu halde “Türkçe Dil bilgisi”kitaplarında birleşik isim, birleşik sıfat,birleşik sayı,birleşik zarf sistemi şeklinde öğretilmiyor?

Tahsin Banguoğlu, “Türkçenin Grameri”nde hem kelime grupları,hem de cümleler için öbek kelimesini kullanır. Yazar, kelime gruplarını “belirtme öbekleri (groupe determinatif)”,cümleleri ise “yargı öbekleri(groupe propositionnel)” diye adlandırır. Banguoğlu, kelime gruplarıyla ilgili olarak, “Sözü geliştirmek üzere kelimeler öbeklenir, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler.

²² - MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.), “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine”,SAÜ,Fen-Edebiyat, Dergisi,2001,N:3

²³ - ERGİN,Muharrem,(Prof. Dr.),Üniversiteler İçin Türk Dili,Bayrak Yayınları,İstanbul,1995,s.,372

Böylece tek kavramdan anlatmaya doğru giderler. Bunlara kelime öbekleri (groupa de mot) diyoruz. Kimi kelime öbekleri, sadece kavramları daha yakından belirtmeye yararlar” dediikten sonra bunları “ad takımları, sıfat takımları,zarf öbekleri,çekim öbekleri,bağlam öbekleri,yanaşma takımları, katma öbekleri” olmak üzere sekiz başlık altında inceler.²⁴

Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, “Türkçe Dilbilgisi”nde “belirtme grupları” olarak adlandırdığı kelime gruplarını “birden ziyade kelimedden meydana geldiği hâlde,cümledeki görevi bakımından bir tek kelimedden farksız olan ,gerektiği takdirde yine bir kelime imiş gibi çekim eki alabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği birleşik sözlere belirtme (tayin) grupları diyoruz” şeklinde tarif eder.²⁵

Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu da “Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme”adlı eserinde Dede Korkut’taki kelime gruplarını incelerken Muharrem Ergin’in ölçülerini esas alıp ona göre sınıflandırma yapmıştır. O da edat,ünlem ve bağlama grupları terimlerini kullanmış kelime gruplarını on altı başlık altında incelemiştir. [Detaylı Bilgi için Bakınız:Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu, age., s.,1-59 arası]

Türk dilindeki kelimeleri yapı bakımından incelersek Türk dilindeki bütün temel kelimelerin yapısına göre üç gruba bölündüğünü görürüz. Türk Dilindeki bazı kelime türlerinin basit, türemiş ve birleşik olma sürecine dikkat edelim.

S.N	Temel Kelimeler	Basit kelime	Türemiş Kelime	Birleşik Kelime
1.	İsim	kahve	kahve+ci	kahvehane
2.	Sıfat	kırmızı(kalem)	bilgi+li(adam)	yeşil yeşil (dereler)
3.	Sayı	on (araba)	on+uncu(araba)	on beş(araba)
4.	Zarf	yavaş(konuşuyor)	yavaş+ca(konuşuyor)	yavaş yavaş(konuşuyor)

Tablo 5

²⁴ -BANGUOĞLU,Tahsin,(Prof. Dr.) Türkçenin Grameri,Ankara,2000,s.,497-519

²⁵ -BİLGEĞİL,Kaya,M.,(Prof. Dr),Türkçe Dil Bilgisi,Ankara,1963,s.,115

Yukarıdaki tabloda kelimeleri yapı bakımından inceledikten sonra dilimizdeki birleşik isimlerin oluşma şekillerinden bazılarını görelim.

Birleşik isimler birkaç yolla oluşuyor.

1-Önce şahıs ismi,sonra unvan ismi kullanılan birleşik isimler.

Misal:

Ahmet Bey	Nuri Çavuş
Çağrı Bey	Ali Onbaşı
Mustafa Kemal Paşa	Tevfik Binbaşı
Hasan Efendi	Nihat Üsteğmen
Ali Ağa	

2-Önce şahıs ismi,sonra akrabalık ismi kullanılan birleşik isimler.

Misal:

Süleyman dede	Buğra kardeş
Osman baba	Sevim abla
Fatma nine	Suzan hala
Meryem ana	Perihan teyze
Kerim amca	Şükran yenge
Emin dayı	Ali enişte

Yukarıdaki misaller onu kanıtlıyor ki,bu gibi birleşik isimler “isim” bahsi içerisinde verilseydi, yeniden “ünvan grubu” ile sunmaya hiçbir ihtiyaç duyulmazdı.

Şimdi de birleşik kelimelerin oluşumu ve kullanımını görelim. Türkiye Türkçesinde birleşik kelimeler çeşitli yollarla oluşuyor. Meselâ bunlardan birkaçını görelim.

1-Aynı kelimenin iki defa tekrarı ile oluşan birleşik kelimeler.

Misal:

mini mini (çocuklar)	şırıl şırıl (akmak)
adım adım (ilerlemek)	baka baka (gitmek)
yavaş yavaş (hareket etmek)	hüngür hüngür(ağlamak)
güzel güzel konuşmak	çisil çisil yağmak
harıl harıl çalışmak	tıkır tıkır yürümek

2-Zıt anlamlı kelimelerden oluşan birleşik kelimeler.

Misal:

gece gündüz (yağdı)	içli dışlı (oldu)
iyi kötü (konuşmasını yaptı)	dost düşman (bize bakıyor)
büyük küçük (saymıyor)	genç yaşlı (hep oradaydı)

3-Bağımsız eş anlamlı kelimelerden oluşan birleşik kelimeler.

Misal:

yurt yuva (kurmak)	açık saçık (dolaşmak)
saçma sapan (konuşmak)	soy sop (salmak)

4-Birinci tarafı asıl anlamda ikinci tarafı tahrif olunmuş şekilde oluşan birleşik kelimeler.

Misal:

kirli mirli (dolaşmak)	adam madam (tanımamak)
iş miş (bulamamak)	deniz meniz (görmemek)
bulaşık mulaşık(yıkamak)	akıl makıl (bırakmamak)

Yukarıda verilen dört maddedeki misallere dayanarak demek gerekir ki, bu gibi birleşik kelimeler önceden isim, sıfat, sayı ve zarf bahislerinde işlenilseydi yeniden aynı kelimeleri “tekrar grubu” adı altında sunmaya hiçbir lüzum kalmazdı.

Türk dilinde bağlaçlara dayanarak “bağlama grubu” diye bir kelime grubu oluşturmak çok sakıncalıdır. Çünkü bağlaçlar grup yapma özelliğine sahip değildir.

Türkiye Türkçesinde en çok aşağıdaki bağlaçlar kullanılır.

ve, ile, ki, ise, ama, fakat, ancak, yalnız, hem..., hem de, ne..., ne de, ya..., ya da, yahut, da de, halbuki, çünkü, bunun için, buna göre, eğer, hatta, bundan dolayı vs.

Bağlaçlar cümle içerisinde önemli söz dizimi görevine sahiptir. Böyle ki, bağlaçların bir bölümü kelime, kelime grupları ve bağımsız birleşik cümleleri, başka bir grubu ise bağımlı birleşik cümlelerde temel ve yardımcı cümleyi birbirine bağlamaya hizmet ediyor. Bu açıdan daha doğrusu ,cümle öğeleri ve cümleler arasındaki ilişkiye göre bağlaçlar iki gruba bölünür.

1-Bağımsızlık bağlaçları

2-Bağımlılık bağlaçları

1-Bağımsızlık bağlaçları:Hem cümlelerin türdeş öğeleri,hem de bağımsız birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında ilişki yaratır.

Meselâ:

a)Birleştirme bağlaçları: ve,ile

Leyla ile Mecnun misali.

Ölecek ile olacağına çare olmaz.

Para ile imanın kimde olacağı bilinmez.

Yalnız sanatın efendileri ve köleleri var.

Onlar samimi ve adanmış adamlardı.(“Güzel Yazılar,Röportajlar”,TDK,Yay.,2000,s.7,9)

b)İştirak bildiren bağlaçlar:da,de,hem...hem,hem...,hem de,hatta

İbadet de gizli,kabahat da.

Hem suçlu,hem güçlü.

Hem çalar hem oynar.(“Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”Yeni Basım,Sabah,Ankara,1997)

c)Bölüştürme bildiren bağlaçlar:ya...ya,ya...ya da vs.

Ya bu deveyi gütmeli,ya da bu diyardan gitmeli.

Ya devlet başa ya kuzgun leşe(“Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,Yeni Basım,Sabah,Ankara)

ç)Olumsuzluk bağlaçları: ne...ne,ne... ne de,

Ne etliye karışır,ne sütlüye.

Ne kızı veriyor,ne dünürü küstürüyor.(“Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,Yeni Basım,Sabah, Ankara,1997, s.,205-206)

Türkiye Türkçesinde ayrıca bağımsız yardımcı kelime çeşidi olan edat ve yalnız her türlü duygu heyecan,temenni,hayret,üzüntü,pişmanlık vb. ifade etmek için kullanılan ünlem, kelime grubu oluşturamaz.(Daha geniş bilgi için bakınız:Prof.Dr.Alâeddin Mehmedoğlu, “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri Meselesi Üzerine”adlı makale)

Öyle ise kelime grubu nedir ve Türkiye Türkçesinde nasıl şekilleniyor?Bu soruya (suale) cevap vermek için aşağıdaki cümlelerde kelimeler arasındaki alâkalara dikkat edelim.

1-Güzel vatan,öğretmen Adnan her emrine hazırdır.

2-Gönül okşamak insanlığın gereğidir.

Bu basit cümleler incelendiğinde belli oluyor ki,birinci cümlede kullanılan *güzel vatan*, *öğretmen Adnan* kelime gruplarıyla ikinci cümlede kullanılan *gönül okşamak* kelime grubu arasında esaslı fark vardır. Öyle ki,birinci cümlede kullanılan kelime gruplarında (*güzel vatan,öğretmen Adnan*) kelimeler asıl anlamlarından uzaklaşmıyor. Bu kelime gruplarının tarafları ayrı vurguya sahiptir,ayrı ayrı soruya (suale) cevap oluyor ve ayrı tahlil ediliyor. Lakin tahlil grubun temel anlamını etkileyemiyor. Fakat ikinci cümlede kullanılan kelime grubu (*gönül okşamak*) böyle bağımsızlığa sahip değil,onlar dilin tarihi inkişafı sürecinde şekillenip kalıplaşıyor. Bu tür kelime gruplarını oluşturan kelimeler gerçek anlam dışında kullanılarak yeni bir anlam ifade eder. Diğer taraftan bu kelime grubunu içine alan kelimeler bir düşüncüyü dile getiren iki veya daha çok kelimedenden meydana gelen kalıplaşmış söz dizimi birinci olarak tarif edilir.

“İki veya daha çok bağımsız kelimenin anlam ve gramer açısından birleşmesine kelime grupları denir.”

Kelime grupları eşya ve olayların birleşik adlarını bildirir. Kelime gruplarını kapsayan kelimelerin birbiriyle alâkası ve onların ifade ettiği anlam özelliklerine göre kelime grupları iki yere bölünüyor.

1-Bağımsız kelime grupları

2-Kalıplaşmış kelime grupları

Bu kelime grupları arasında aşağıdaki farklar vardır.

a)Bağımsız kelime gruplarını oluşturan kelimeler bağımsız sözlük anlamını korur. Meselâ: *kitap okumak, okulun havuzu, dersini öğrenmek* kelime gruplarında *kitap* ve *okumak, okul* ve *havuz, ders* ve *öğrenmek* kelimeleri kendi anlamlarını muhafaza etmiştir.

Kalıplaşmış kelime gruplarını oluşturan kelimeler ise bağımsız sözlük anlamını koruyamıyorlar. Meselâ: 1-*gönül okşamak* 2-*gözden düşmek* kelime gruplarındaki *gönül* ve *okşamak, göz* ve *düşmek* kelimeleri sözlük anlamlarını kaybediyor, ikisi birlikte ;birincide güzel sözler söyleyerek, iyi davranışlarda bulunarak bir kimseyi sevindirerek ,mutlu etmek, ikincide ise itibarını kaybetmek anlamlarını ifade ediyor.

b)Bağımsız kelime gruplarını oluşturan kelimelerden biri temel,diğeri ise bağımlı oluyor. Meselâ; *kitabı okumak, dersini öğrenmek,yiğit asker* vs. Bu kelime gruplarında *okumak, öğrenmek,asker* temel,*kitabını,dersini ve yiğit* ise bağımlı kelimelerdir.

Kalıplaşmış kelime gruplarında ise temel ve bağımlı kelime olmaz. Buna göre de bu kelime grubunda bir kelimedenden diğerine soru sormak imkânsızdır. Meselâ;*dil dökmek* kelime grubunda *dökmek* kelimesini temel kelime gibi kabul etmek olmaz. Kalıplaşmış kelime gruplarının anlamında meydana gelen nitelik onu kelime grupları içerisinde tamamen ayırır. Kalıplaşmış kelime grupları sözlük grupları olduğundan söz diziminde bağımsız kelime grubundan bahsedilir.

Bağımsız kelime grupları	Kalıplaşmış kelime grupları
Ozan Bekir	adı batmak
zeytin yağı	ağır başlı olmak
boş oda	çile çekmek
mezar taşı	dil uzatmak
ümit ışığı	kalp kırmak

Tablo 6

İsmî birleşmeler(isim ve sıfat tamlamaları) ve fiilî birleşmeler de (sıfat-fiil öbeği,zarf-fiil öbeği ve isim-fiil öbeği) bağımsız kelime gruplarındandır.

Böylelikle aydın oluyor ki,Türkiye Türkçesinde kelime grupları meselesini yeniden ele almak kaçınılmazdır. Çünkü “Unvan grubu”, “Tekrar grubu”, “İsnat grubu” birleşik isim,sıfat,sayı,zarf veya birleşik kelimelerden başka bir şey değildir. “Ünlem grubu”adı altında sunulan misaller (*A beyim,Ey kardeşler,Hey Allah ’ın kulu,Yâ Ali,Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker, Hey Sakarya,Ey tatlı ve ulvî gece*) hitaptır.

Bu gibi yapay kelime grupları asıl kelime gruplarının benimsenilmesi yolunda engellik türetiyor. Hanginin asıl kelime grubu olduğunu dil öğrenen ayırt edemiyor. Neticede dil öğrenen bağımlı birleşik cümleleri basit cümleye çevirmekte zorluklarla karşılaşılıyor. Bazen ise yanlış çevirmelere sebep olunuyor. Unutulmamalıdır ki,dil birimlerini ilmî esaslara dayanarak ve üstlendiği görevlerle birlikte öğretmek dil öğrenenin ufkunu genişletir.

Mukayese için aşağıdaki cümlenin tahlillerine dikkat edelim. “*Ahmet Bey, Ayşe teyzeyi yarın trenle Ankara’dan İstanbul’a getirecek*” (Prof. Dr. Muharrem Ergin, Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul, 1995, s., 420-421)

Muharrem Ergin’e Göre Tahlil

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu’na Göre Tahlil

Cümle Unsurları	Cümle Öğeleri
<p>getirecek- fiildir. Ahmet Bey- faildir. Ayşe teyzeyi- nesnedir. yarın- zarftır, zaman gösterir. trenle- zarftır, hal zarfıdır. Ankara’dan- yer tamlayıcısıdır. İstanbul’a- yer tamlayıcısıdır. .</p>	<p>getirecek-(ne yapacak?) yüklem Ahmet Bey-(kim?) özne, Birleşik isimle ifade olunmuştur. Ayşe teyzeyi-(kimi?) Belirtili dolaysız nesne. birleşik isimle ifade olunmuştur. yarın-(ne zaman?) zaman zarfılığı renle -(ne ile?) Belirtisiz dolaylı nesne Ankara’dan-(nereden?) Yer zarfılığı İstanbul’a-(nereye?) Yer zarfılığı</p>
Kelime Grupları	Kelime Türleri
<p>Ahmet Bey-Unvan grubudur. Ayşe teyzeyi- nesne ekini alırsak <u>Ayşe teyze</u> unvan grubudur. trenle (tren ile) – edat grubudur.</p>	<p>Ahmet Bey- Birleşik isim, yalın hâlinde Ayşe teyzeyi- Birleşik isim, yükleme hâlinde yarın- zaman zarfı trenle (tren ile)- tren cins isim, ile (la, le) takı Ankara’dan- özel isim, çıkma hâlinde İstanbul’a- özel isim, yükleme hâlinde getirecek- getir- fiil, -ecek gelecek zaman ekidir.</p>

Tablo 7

Yukarıdaki tabloda iki ayrı dil bilimcimizin cümle tahlilleri hakkında ve kelimeleri gruplama yöntemleri hakkındaki görüşlerini aktardık. Bizce hem dilimizin kurallarını daha kolay öğretmek açısından hem de Türk Cumhuriyet ve Topulukları ile ortak yazı diline gidildiği bir süreçte önemli bir birliktelik açısından Alâeddin Mehmedoğlu’nun görüşü daha mantıklı ve dikkat çekicidir. Hatta bizce doğrusu ve olması gereken de budur. Şimdi de cümleyi teşkil eden temel ve yardımcı öğeleri ilmî dayanaklar ışığı altında ayrı ayrı inceleyelim.

Öncelikle şunu hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye Türkçesi ve Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında cümle öğelerinin tasnifinde kelimelerin üstlendiği görev ve öğelerin önemine göre temel ve yardımcı öğeler diye gruplandırılması önemlidir.

Fakat yardımcı cümle ögelerinin tasnifi ve bu cümle ögelerinin adlandırılmasında Türkiye Türkçesinde terim birlikteliği olmadığı gibi Türkiye Türkçesi ile Türk Cumhuriyet ve Topulukları arasında da birliktelik yoktur. Hatta öyle ki, Türkiye Türkçesindeki cümle ögelerinin sayısı ile diğer Türk Cumhuriyet ve Topulukları ve dünya dillerinde kullanılan cümle ögelerinin sayısı farklıdır. Meselâ, Türkiye Türkçesinde belirten adlı cümle ögesi yoktur. Cümle ögeleri tasnif edilirken önce iki esas grupta ele alınıp tasnif yapılmalıdır. Bu iki esas grup şu şekilde oluşturulabilir.

1-Görev ve mevkilerine göre cümle ögeleri

- a) Cümlenin temel ögeleri
- b) Cümlenin yardımcı ögeleri

2-Yapısına göre cümle ögeleri

- a) Basit cümle ögesi
- b) Birleşik cümle ögesi

Bu zamana kadar Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri sadece görev ve mevkilerine göre tasnif edilip ona göre de isimlendirilmiştir. Türkiye Türkçesinde kelimelerin yapısı göz önüne alınarak bir tasnifin olmayışı özellikle ismî birleşmelerin(isim ve sıfat tamlamalarının) cümle ögesi olduğu vakit nasıl isimlendirileceği ve ögelere nasıl ayrılacağı hususunda karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Türk dili'nde cümleyi meydana getiren kelimelerin cümle içerisinde vazifeleri ve yeri ayrı ayrıdır. Cümleyi oluşturan kelimelerin görev ve değerleri de kelimelerin cümledeki yerlerine göre tespit edilir. Cümlede kelimelerin yeri gibi görevleri de değer bakımından değişiktir. Meselâ, cümlede görev alan kelimelerin en değerlisi yüklemidir. İkinci sırada ise özne gelir.²⁶

3.1- Cümlenin Temel Ögelerine Yeni Bir Bakış

Temel ögeler anlam ve gramer bakımından cümlenin esasıdır. Özne ve yüklem cümlenin temel ögeleridir.²⁷

²⁶ - GÜLENSOY, Tuncer, (Prof. Dr.) Türkçe El Kitabı, Bizim Gençlik, Yayınları, Kayseri, 1995, s., 203

²⁷ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 64

Temel cümle öğelerinin sayısı Türkiye Türkçesi ile diğer Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında aynıdır. Lakin bu öğelerin isimlendirilmesinde terim birliğinin olmadığını belirttik. Bu gün Türkiye Türkçesinde cümlenin temel öğeleri aşağıdaki şekilde isimlendirilir. Aşağıdaki tabloda dikkat edilirse muhtelif dil bilimcilerimizin cümlenin temel öğelerini hangi isimle adlandırdığını verdik. Maksadımız Türkiye Türkçesi'nde terim birlikteliğinin olmadığını bir kez daha gözler önüne sermektir.

Temel Cümle Öğelerinin İsimlendirilmesi

ÖZNE	<p>Özne // M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997,s.,327 Prof. Dr. Leyla Karahan,Türkçede Söz Dizimi(Cümle Tahlilleri),Akçağ, Yayınları,Ankara,1999,s.,49 Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri,1995,s.,206 Prof.Dr.Alâeddin Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyân Yayınları,Adapazarı,2001,s.,66</p> <p>Kimse //Prof.Dr. Tahsin Banguoğlu,Türkçenin Grameri,TDK.,Yayınları,Ankara, 2000,s.,525</p> <p>Subjekt //Prof. Dr.Tahsin Banguoğlu,Türkçenin Grameri,TDK.,Yayınları,Ankara, 2000,s.,43</p> <p>Fail // Prof.Dr. Muharrem Ergin,Üniversiteler için Türk Dili,Bayrak Yayınları, İstanbul,1995,s.,407 Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri,1995,s.,205</p> <p>Yüklet // Jean Deny,Türk Dili Grameri,(Osmanlı Lehçesi,Tercüme Eden,A. Ulvi, Elöve) İstanbul,1941,s.,781</p>
YÜKLEM	<p>Yüklem//Prof.Dr.Alâeddin Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyân Yayınları,Adapazarı,2001,s.,70 Prof. Dr. Leyla Karahan,Türkçede Söz Dizimi,(Cümle Tahlilleri),Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,46 Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri,s.,206 Mehmet Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997, s.,325 Prof. Dr.Tahsin Banguoğlu,Türkçenin Grameri,TDK.,Yayınları,Ankara, 2000,s.,524</p> <p>Fiil // Prof. Dr. Muharrem Ergin,Üniversiteler İçin Türk Dili,Bayrak Yayınları, İstanbul,1995,s.,406 Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri,1995,s.,205</p> <p>Predikat// Prof. Dr.Tahsin Banguoğlu,Türkçenin Grameri,TDK.,Yayınları,Ankara, 2000,s.,525</p> <p>Söylem//Ahmet Cevat Emre,Türk Dil bilgisi,İstanbul,1945,s.,272</p>

Tablo 8

Tabloda da görüldüğü gibi cümlenin temel öğeleri dilcilerimiz tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Hatta bazı dilcilerimiz eserlerinde bir ögeyi birden fazla terimle de isimlendirmiştir.

Cümlenin temel öğeleri olan özne ve yüklemi muhtelif dilcilerimizin görüşlerini de aktararak ayrı ayrı inceleyip bu konularda Türkiye Türkçesinde görülen bazı tezatları ilmî araştırmalara dayanarak ortadan kaldırmaya çalışalım.

3.1.1Özne

Türk dilinin bütünüyle bir yazı ve edebiyat dili olarak en azından 1300 yıllık bir tarihi vardır. Türkiye Türkçesi'nin ise aşağı yukarı 1000 yıla yakın bir geçmişi olduğunu her kes bilmektedir. Anadolu ve Rumeli bölgesinde konuşma,yazı ve edebiyat dili olarak devam eden Türkiye Türkçesi bu tarihi gelişim seyri içerisinde işlene işlene yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Lakin “Osmanlı Devletini şekillendiren sosyal ve kültürel şartlar dolayısıyla Türk dilinin uzun yüzyıllar ihmal edilmiş olması etkisini gramer alanında da göstermiştir.” [Zeynep Korkmaz, “Ön söz,Türk Gramer Sorunları”,Ankara,1995,s.,VII]

Cumhuriyet devrinde Türk dili ve onun gramer yapısına çok büyük önem verilmiştir. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz bu devir hakkında araştırmalara deyinerek gösteriyor ki,bu dönemde yazılan gramerlerin genellikle okul gramerleri niteliğinde oluşu ve gramer konularında dilin kendi kaynaklarına dayanan derinlemesine araştırmaların azlığı veya yetersizliği ayrıca yapılan araştırmalarda ve yazılan gramerlerde uygulanan yöntem ,Türk dilinin temel yapısı,gramer kavram ve konularının yorum ve değerlendirilmesi,gramer öğeleri arasındaki şekil ve görev ilişkileri,terimler vb. açılardan birbiri ile zıtlaşan farklı değerlendirmelerin yer almış olması,gramercilerimizi zaman içinde birtakım önemli sorunlarla karşı karşıya getirmiştir.

Bu bakımdan “Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış Ve Onların İfade Vasıtaları”adlı konuyu ele aldık. Cümle öğeleri hakkında tezatların olmasını Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali de “Türkçe kelimesi-Türkçe’de Hece Tipleri-Cümle Unsurlarının Tayin Kıstası-Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?”adlı bildirisinde gündeme getirmiştir.

Prof.Dr.Emine Gürsoy-Naskali şöyle yazıyor: “İlk eğitim seviyesinden yüksek eğitim seviyesine kadar bütün gramer kitaplarımızda cümlenin unsurları bahsinde,cümlenin beş unsuru olduğu görüşüne yer verilmektedir. Bunlar cümlenin yüklemi,öznesi,nesnesi,yer tamlayıcısı,zarfı ve cümle dışı unsurdur. Cümleyi ele aldığımızda yüklem cümlenin temel sayılmakta ve yüklem dışındaki unsurlar da yüklemle olan ilişki yani yükleme yönelik bir fonksiyon çerçevesinde tanımlanmaktadır. Fakat cümlenin yer tamlayıcısı ile zarfı arasında fonksiyon açısından hiçbir fark bulunmamaktadır. Yer tamlayıcısı ile zarf arasındaki yegane fark morfolojik açıdandır. Cümlenin unsurları belirlenirken kıstas alınan esas morfolojik fark değil,yükleme yönelik bir fonksiyondur...Bu sebep ile cümlenin unsurları bahsi yeniden ele alınmalı,yeniden düşünölmeli,unsurları belirleyen kıstasların neler olduğu ortaya konulmalı ve neticede yer tamlayıcısı adı verilen unsur ile zarf birleştirilmelidir.”²⁸

Bu gerçekten böyledir. Türk dilinin iç malzemesine dayanarak cümle ögelerinin sınıflandırılmasına bakılmalıdır. Önce onu vurgulamalıyız ki,22-23 ekim 1993 tarihinde gerçekleşen “ Türk Gramerinin Sorunları” toplantısında Prof. Dr. Hamza Zülfikar “ Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması” konusunda bir bildiri sunmuştur. Bildiride V. Hatiboğlu²⁹, A. Topaloğlu³⁰ Z. Korkmaz³¹, N. Koç³², ve T. Banguoğlu³³,nun görüşleri gündeme getirilmiş, “Öznenin türü belirlenirken anlam mı,görev mi esas alınmalı?” şartları tartışılmıştır. Daha sonra “terimlerde birlik sağlamanın en önemli sorunlardan olması”, “farklı tutum ve görüşte olanların bir araya gelip bu kargaşaya bir son vermeleri”³⁴ vurgulanmıştır.

Doç. Dr. Zikri Turan “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” adlı makalesinde bu alandaki kargaşayı dile getirmiş ve doğru olarak özne türü gibi takdim edilen bir çok “terimlerin her hangi bir şekilde bir dil bilgisi tasnifi temelinden mahrum” olduğunu açıklamıştır.³⁵

²⁸ - NASKALİ –GÜR SOY,Emine,(Prof. Dr.), “Türkçe Kelimesi-Türkçe’de Hece Tipleri –Cümle Unsurlarının Tayin Kıstası-Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?”, “Türk Dilinin Sorunları”, Toplantısı, (22-23 Ekim 1993), Ankara,1995,s.,53-54

²⁹ - HATİBOĞLU,Vecihe,(Prof. Dr.),Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1972

³⁰ - TOPALOĞLU,Ahmet,(Prof. Dr.),Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü,Ötüken Yayınları,İstanbul,1989

³¹ - KORKMAZ,Zeynep,(Prof. Dr.),Gramer Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1992

³² - KOÇ,Nurettin,Açıklamalı Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü,İnkılap Kitabevi,İstanbul,1992

³³ - BANGUOĞLU,Tahsin, (Prof. Dr.),Türkçenin Grameri,Baha Matbaası,İstanbul,1974

³⁴ - ZÜLFİKAR ,Hamza, (Prof. Dr.), “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması” “Türk Dilinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993),Ankara,1995,s.,45

³⁵ -TURAN,Zikri,(Dr.), “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”,A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,Erzurum, 1999,Sayı:13,s.,73-85

Lakin Doç. Dr. Zikri Turan'ın adı geçen makalesindeki bazı meseleler hakkındaki görüşlerine katılmak mümkün değildir. Doç. Dr. Zikri Turan şöyle yazıyor: "...Diğer taraftan hitap unsurları da tereddütsüz öznedir. Söz gelişi *sen benimle geleceksin*. Cümlesindeki sen özne olarak kabul ediliyorsa,ki öyle kabul ediliyor, seni kaldırıp yerine *Ahmet,Ey Türk Milleti'nin medarı iftihar*ı gibi sözlerin konulması ve cümlelerin *Ahmet benimle geleceksin,Ey Türk Milleti'nin medarı iftihar*ı *benimle geleceksin*. şeklinde ifade edilmesi bir şeyi değiştirmez. Hatta, *Hey! Nereye gidiyorsun?* daki *hey'in sen nereye gidiyorsun?* daki sen ile bir farkı yoktur. Zaten sen dememiz de,bir hitap şeklidir." Görüldüğü gibi burada hitabın özne görevine sahiplenmesi savunuluyor. Lakin unutuluyor ki, hitap yalnız müracaat olunan şahsı bildiriyor. Hitap gramer bakımından cümle ögeleri ile alâkadar değildir.

Bu konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şöyle yazıyor:

"Bu söylenenler bilimselliği yansıtmıyor;çünkü hiçbir zaman hitap özne görevine sahiplenmiyor. Çok iyi bilinmelidir ki,dilde gramer bakımından cümle ögeleri ile ilişkisi olmayan kelimelerden biri de Hitap'tır. Cümlede müracaat amacıyla kullanılan kelime veya kelime grubuna hitap denir.

Hitap ismin yalın halinde olup hiçbir suale (soruya)cevap vermiyor. Hitaplar cümlelerin başka ögeleri ile gramer açıdan bağlı olamıyor ve onlardan kendine has tonlama (çağırış-müracaat tonlaması) ile farklıdır. Meselâ: *Ömer sen kütüphaneye gideceksin. Dünya halkları,sulhu koruyun*.

Hitabı,özne ile aynılaştırmak yanlıştır. Misallere dikkat edelim:

Öğrenciler sınava iyi hazırlanırlar.,Öğrenciler,sınava iyi hazırlanın.

Bu cümleleri araştırırken belli oluyor ki, birinci cümledeki *öğrenciler* özne görevinde kullanılmış ve yükleme uyum alakası ile bağlanmış. İkinci cümledeki *öğrenciler* kelimesi hitap yerinde kullanılmış ve cümlelerin hiçbir ögesi ile gramer açıdan bağlanmamıştır.

Unutulmamalı ki, hitaplar mazmunca karşıda durana,yani ikinci şahsa ait olsa da,cümlelerin özne ve yüklemi başka şahıslarla uyum sağlıyor. Meselâ:

1.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 1.şahıs teklik ile uyum sağlıyor.

Saygıdeğer dost,(ben) seni çok özledim.

- 2.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 2.şahıs teklik ile uyum sağlıyor.
Saygıdeğer dost,Ankara'ya ne zaman geldin?
- 3.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 3.şahıs teklik ile uyum sağlıyor.
Saygıdeğer dost ,komşular geldiler.
- 4.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 1.şahıs çokluk ile uyum sağlıyor.
Saygıdeğer dost,(biz)uçakla gidiyoruz.
- 5.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 2.şahıs çokluk ile uyum sağlıyor.
Saygıdeğer dost,(siz) eserinizi ne zaman tamamlayacaksınız?
- 6.Hitaplı cümlede özne ile yüklem 3.şahıs çokluk ile uyum sağlıyor.
Saygıdeğer dost,komşular geldi.”³⁶

Hitapların özne olmaması üzerine Haydar Ediskun doğru olarak yazıyor: “...Cümlede Özne ile hitapları birbirine karıştırmamak gerekir: “Ali başımıza geleni sorma!” cümlesinde özne Ali değil sen'dir. “İnce Memed,geldi geleli çoban değil”(Yaşar Kemal) cümlesinde özne İnce Memed'dir. “Dediğim gibi eyle,İnce Memed cümlesinde ise özne,sen'dir. İnce Memed değildir.”³⁷

Cümlede hitapların mevkii(yeri) serbesttir. Onlar cümlenin evvelinde (başında),ortasında ve sonunda kullanılabilir.

Hitapların kullanım yerinin değişmesi cümlenin mazmununa halel getirmez.

- 1.Cümlenin evvelinde(başında) kullanılan hitaplardan sonra virgül veya ünlem işareti konur.
Hitap yüksek tonla söylenirse,ünlem alçak tonla telaffuz edilirse,virgül işareti konur.

Meselâ:

Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen Türk istiklâlini,Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.(K. Atatürk)

Oğlum,yarın kütüphaneye erken gel!

- 2.Hitap cümlenin ortasına gelirse,her iki taraftan virgülle ayrılır.

Meselâ:

Ben geleceğim,anne,yine geleceğim.

³⁶ -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.), “Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış” Adlı Yayınlanmamış Makale

³⁷ - EDİSKUN,Haydar,Türk Dil Bilgisi,3.Basım,Remzi Kitabevi,İstanbul,1988,s.,332

3.Cümlenin sonunda kullanılan hitaptan önce virgül,sonra ise cümlenin tonlaması talebine göre ya iki nükte,ya sual(soru),ya da ünlem işareti konur.

Meselâ: *Yüce dağlar gibidir gördüğüm iş, Türk Oğlu. Ben de sana yardım ederim, aziz kardeş! Hoş geldin aziz Bayram!*

Özne bahsinden söz açılmışken özne türlerinden bahsetmek gerek.

Bu meseleye girmeden önce Türkiye Türkçesinde özneleri kim nasıl sınıflandırmış,bu sınıflandırma yapılırken hangi ilmî esaslar göz önünde tutulmuş inceleyelim.

S.N.	Ünvanı,Adı,Soyadı,	Özne Türleri
1.	Prof. Dr.V. Hatiboğlu	1. Açıklayıcı Özne: Atatürk, <u>yeni Türkiye'nin kurucusu</u> , daima saygı ile anılacaktır. 2.Belirsiz Özne:Mektup <u>istemez</u> ,telgraf yeter. 3.Örtülü Özne:Duvar <u>belediye</u> tarafından yıktırıldı. 4.Ortak Özne: <u>Kalem</u> yere düşüp kayboldu. 5. Sözde Özne: <u>Yollar</u> ağaçlandırıldı. 6.Özne Birliği: <u>Çocuğu saymak,yorganını örtmek,cibinliğini kapamak gibi vazifeler</u> dadıların üzerindeydi. 7.Pekiştirmeli Özne: <u>Biz kendimiz</u> razı olduk.
2.	Prof. Dr. Z.Korkmaz	1.Açıklayıcı Özne:Bir sarıklı hoca, <u>Sait Molla</u> ,İngiliz karargâhı kapılarında jurnal verme nöbeti bekliyordu. 2.Gerçek Özne:Ağaçtaki kaysılar <u>yabancılar</u> tarafından toplanmış. 3.Ortak Özne:Öyle ki, <u>biz</u> yerimizden başımızı çevirsek tam oturduğumuz minderin hizasında bizi dinler gibi bakışlarını görür ve...Çamlıca uğultusu duyardık. 4.Sözde Özne: <u>Çocuk</u> bakıcı tarafından doyuruldu. 5.Pekiştirilmiş Özne: <u>Ben kendim</u> mahdut,fani bir insanım.
3.	Prof. Dr. A.Topaloğlu	1.Mantıkça Özne:Şarkılar <u>bizim</u> tarafımızdan söylendi. 2.Gramerce Özne: <u>Mektup</u> benim tarafımdan yazıldı.
4.	N. Koç	1.Açıklayıcı Olan Özne:Ağabeyim, <u>ailenin tek erkek çocuğu</u> , babam ölünce sorumluluğu üzerine aldı. 2.Belirsiz Özne:Bazen olur. Afiyet olsun!..Bana ne!

Tablonun devamı

N. Koç	<p>3.Örtülü Özne:Sel tehlikesi <u>belediye</u> tarafından önlendi.</p> <p>4.Ortak Özne:<u>Ahmet</u> giyindi ve çıktı.</p> <p>5.Sözde Özne:<u>Mektup</u> yazıldı.</p> <p>6.Ad Öbeğinden Özne:<u>Dünya Çocuk Kitapları Haftası</u> yarın başlıyor.</p> <p>7.Pekiştirmeli Özne:<u>Sen kendin</u> bu sonucu hazırladın.</p> <p>8.İyelik Eki Almış Özne:<u>Başım</u> ağrıyor.</p> <p>9.Çoğul Eki Almış Özne:<u>Ağaçlar</u> çiçek açtı.</p> <p>10.Koşaçlı Özne:<u>Bir kahkahalar</u> koptu.</p> <p>11.İkilemeli Özne:Birden <u>ses seda</u> kesildi.</p> <p>12.Bağlaçlı Özne:<u>Annemle babam</u> ben çok küçükken ölmüşler.</p> <p>13.Yinelemeli Özne:<u>Kuşlar</u> geliyor, <u>kuşlar</u> denizi yara yara</p> <p>14.Seslenmeli Özne:<u>Çocuklar!</u> Trafik ışıklarına dikkat edin.</p>
--------	--

Tablo 9

Bizce belirli bir ölçüğe (kritere) dayanılmadan özne türlerinin gereksiz yere böyle adlandırılmalarının ne teorik ne de pratik önemi vardır. Meselâ:

Mantıkça Özne-A.Topaloğlu

Sözde Özne-V. Hatiboğlu,Z.Korkmaz,N. Koç

Pekiştirmeli Özne-V. Hatiboğlu,Z.Korkmaz,N. Koç

İyelik Eki Almış Özne-N. Koç

Çoğul Eki Almış Özne-N. Koç

Koşaçlı Özne-N. Koç

İkilemeli Özne-N. Koç

Bağlaçlı Özne-N. Koç

Yinelemeli Özne-N. Koç

Seslenmeli Özne-N. Koç

Öznenin böyle bilimden uzak bir şekilde yapay terimlerle adlandırılması sadece kargaşaya ve gereksiz tartışmalara sebep oluyor. Diğer taraftan yukarıda verdiğimiz şema dikkatlice incelendiğinde aşağıdaki tezatlarla karşılaşmaktadır.

A-Aynı kuruluşa (yapıya) sahip cümlelerdeki özneler farklı terimlerle adlandırılmaktadır.

1.Duvar belediye tarafından yıktırıldı.(Örtülü Özne-V. Hatiboğlu)

2.Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış.(Gerçek Özne-Z.Korkmaz)

3.Şarkılar bizim tarafımızdan söylendi.(Mantıkça Özne-A.Topaloğlu)

4.Sel tehlikesi belediye tarafından önlendi.(Örtülü Özne-N. Koç)

5.Mektup benim tarafımdan yazıldı.(Gramerce Özne-A.Topaloğlu)

6.Çocuk bakıcı tarafından doyuruldu.(Sözde Özne-Z.Korkmaz)

Hatta aynı bilim adamı,aynı yapıya sahip cümlelerdeki özneleri bile çeşitli terimlerle takdim ediyor.

1.Şarkılar bizim tarafımızdan söylendi.(Mantıkça Özne-A.Topaloğlu)

Mektup benim tarafımdan yazıldı.(Gramerce Özne-A.Topaloğlu)

2.Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış.(Gerçek Özne-Z.Korkmaz)

Çocuk bakıcı tarafından doyuruldu.(Sözde Özne-Z.Korkmaz)

B-Zarf-fiil gruplu cümleler yanlış olarak birleşik cümle gibi sunuluyor. Bunun neticesinde de *Kalem yere düşüp kayboldu* gibi basit cümlelerde Prof.Dr. vecihe Hatiboğlu yanlış olarak *kalem* kelimesini Ortak Özne kabul ediyor.

C-Gramer bakımından cümle ögeleri ile alâkadar olmayan kelimeler ile yanlış olarak Seslenmeli Özne (N. Koç) gibi adlandırılıyor. Bunun neticesinde de *Çocuklar!Trafik ışıklarına dikkat edin.* cümlesine benzer yapıları cümlelerde N. Koç yanlış olarak çocuklar hitabını seslenmeli özne gibi takdim ediyor.

D-Türdeş (aynı soruya cevap olan) öznelerin bilimden uzak olarak Bağlaçlı Özne(N. Koç) gibi adlandırılması çok yapay görünüyor. Meselâ,Annemle babam ben çok küçükken ölmüşler. cümlesinde N. Koç, annem,babam gibi türdeş özneleri yanlış olarak Bağlaçlı Özne terimleriyle isimlendirmektedir.

E-Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu ise türdeş özneleri gereksiz olarak Özne Birliği terimiyle takdim ediyor. Meselâ,Çocuğu soymak,giydirmek,yorganını örtmek,cibinliğini kapamak gibi vazifeler dadıların üzerindeydi cümlesinde çocuğu soymak,giydirmek,yorganını örtmek,cibinliğini kapamak gibi vazifeler gibi türdeş özneler yapay olarak Özne Birliği terimiyle sunulmaktadır.

F-Zincirleme belirsiz isim tamlaması ile ifade olunan birleşik özneleri N. Koç gereksiz yere Ad Öbeğinden Özne terimiyle adlandırıyor. *Dünya Çocuk Kitapları Haftası yarın başlıyor* cümlesinde *Dünya Çocuk Kitapları Haftası* zincirleme belirsiz isim tamlaması yapay olarak Ad Öbeğinden Özne terimiyle isimlendirilmektedir.

Özne cümlelerin tam bağımsız ögesidir. Bu o demektir ki, gramer bakımından o, cümlelerin diğer ögelerine bağımlı değildir. Başka ögeler bu veya diğer taraftan onunla asılı durumdadır. Bellidir ki, bağımlı ögeler sintaktik grup oluşturamıyor. Aksine onlar bağımsız ögelerin söz dizimi grubuna dahil oluyor.

Özne öyle bir temel ögedir ki, gramer taraftan cümlelerin diğer ögelerinden bağımlı olmayıp, belirtisini yüklemde belirli olunan eşya bildirmekle, yalın hâlde, âdeten, isimlerle, zamirlerle ve hâllanan diğer kelimelerle ifade olunuyor. Daha açık söylemek gerekirse :

1. Özne gramer bakımından cümlelerin hiçbir ögesine bağımlı değildir.
2. Öznenin belirtisi yüklemde akış olunuyor.
3. Özne ismin yalın halinde oluyor.
4. Özne hâllenebilen kelime, kelime gruplarıyla ifade olunuyor.

Araştırmalarımıza dayanarak Türkiye Türkçesinde olan terim kargaşasını ortadan kaldırmak için özne türlerini aşağıdaki gibi göstermeyi gerekli gördük.

1. Bağımsız kelime gibi gerçekleşen özneler.

Misâl:

Ben de anneniz gibi düşünüyordum. (Cahit Uçuk)

Sana taşla varana sen aşla var. (Muhsin Köktürk)

Onlar fakir insanlardı. (Kemalettin Tuğcu)

Biz onlarla yarıştık. (A. Mehmedoğlu)

Siz bunu daha önce söylemeliydiniz. (M.H. Kurt)

Görüldüğü gibi bu cümlelerin özneleri ben, sen, biz, siz, onlar kelimeleriyle ifade olunan özneler şeklinde gerçekleşmiştir. Burada bir önemli hususu göz önünde tutmak gerekir. Bu da cümlede olan öznenin bağımsız kelime gibi çıkış etmekle yanaşı yüklemde de kendini göstermesidir. Demeli ki, aynı özne cümlede çeşitli şekilde iki defa hem leksik (sözlük) veya söz dizimi birimler şeklinde hem de gramer belirtisi aracılığı ile gerçekleşir.

- 2- Gramer ekler aracılığı ile şahsı tasavvur edilen özneler.

Misâl:

Şehrin kirliliği ıslak caddelerinde rasgele yürümeye başladım. (Necdet Ekici)

Karpuz görmeden denize gitme. (M.H. Kurt)

Karanlıkta yılan gibi süzülüp kaçtı. (N.F. Kısakürek)

Hastaneye koşarak girdik.(Sevinç Çokum)

Köyden buraya şu kırık dökük arabayla gelmişler.(M.H.Kurt)

Görüldüğü gibi bu cümlelerin hiç birinde bağımsız kelimeler şeklinde kullanılan özneler yoktur. Lakin cümlenin yüklemeleri vasıtasıyla hemen özneleri tasavvur etmek mümkündür. Meselâ,birinci cümledeki *yürümeye başladım* yüklemi gösterir ki, hemen cümlenin öznesi 1.tekil şahıstır. İkinci cümledeki *gitme* yüklemi gösterir ki,cümlenin öznesi 2.tekil şahıstır. Üçüncü cümledeki *süzülüp kaçtı* yüklemi gösteriyor ki,hemen cümlenin öznesi 3.tekil şahıs ile ifade olunmuştur. Dördüncü cümledeki *girdik* yüklemi gösterir ki,hemen cümlenin öznesi 1.çoğul şahıs ile ifade olunmuştur. Beşinci cümledeki *gelmişler* yüklemi gösteriyor ki,cümlenin öznesi 3.çoğul şahıs ile ifade olunmuştur. İstenilen zaman burada hemen özneleri bağımsız kelime gibi yerine koyabilir. Lakin bu cümlelerde buna hiç bir ihtiyaç olmadığından onlar (bırakılmıştır) kullanılmamıştır.

Türkiye Türkçesindeki özne türlerini ve özne meselesindeki zıddiyatları belirttikten sonra şimdi de dil bilimciler özneyi nasıl tarif etmişler onu görelim.

Dil bilimciler özneyi muhtelif şekillerde aşağıdaki gibi tarif etmişlerdir.

“Cümlede yapanı veya olanı karşılayan unsur öznedir. Özne,yüklemın gösterdiği işi,hareketi, oluşu durumu üzerine alır.”³⁸

“Cümlede işi,hareketi yapanı veya yapmasını isteneni,oluşu üzerine alanı veya olmasını isteneni bildiren kelimelerdir”³⁹

“Cümlede işi yapan,eylemi oluşturan kişi,hayvan,bitki ya da diğer canlı cansız tüm varlıklara özne denir”⁴⁰

“Cümlede yük alan unsur kimsedir”⁴¹

Bir daha hatırlatalım ki ,bize göre özne temel olarak iki şekilde ifade edilir.

1.Kelime ve kelime türleri ile

2.Yüklemın taşıdığı şahıs zamir ekleri ile

³⁸ - KARAHAN,Leyla,(Prof. Dr.),Türkçede Söz dizimi,Cümle Tahlilleri,Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,49

³⁹ - GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.),Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995,s.,206

⁴⁰ - HENGİRMEN,Mehmet,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997,s.,327

⁴¹ - BANGUOĞLU,Tahsin,(Prof. Dr.),Türkçenin Grameri,TDK Yayınları,Ankara,2000,s.,523

Türkiye Türkçesinde özne ve özne çeşitleri hakkındaki görüşlerimizi takdim ettikten sonra şimdi de bir başka temel cümle ögesi olan yüklemi irdeleyelim

3.1.2- Yükleme:

Cümlenin en önemli öğelerinden olan yüklem cümleyi kurar. Prof. Dr. Muharrem Ergin yüklem hakkında şöyle yazıyor. “Cümlenin en esaslı unsuru, ana unsur, temel unsur, cümlenin direğidir. Diğer bütün unsurlar yüklem etrafında toplanan onu destekleyen onu tamamlayan unsurlardır.”⁴²

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ise yüklem hakkında şöyle diyor: “Yüklem cümleyi kurar. Yüklem olmadan hüküm bildirilmez”⁴³

Türkiye Türkçesinde dil bilimciler yüklemi şöyle tarif ediyor.

“Yüklem: Bir cümlede iş, oluş, yargı bildiren ve çekimli eylemden oluşan sözcüğe yüklem denir”⁴⁴

“Yüklem yargının, dolayısıyla cümlenin düğümlendiği kelimedir.”⁴⁵

“Yüklem cümleyi bir yargıyla sonuca hazırlayan ya da cümleyi sonuca bağlayan kelime öbeğidir; kelime niteliğinde bir hece ya da harftir.”⁴⁶

“Cümlede yargı bildiren çekimli unsur yüklemidir. İş, hareket, oluş durum yüklem tarafından karşılanır.”⁴⁷

“Cümlede iş, oluş, hareket, durum bildiren sözcük ya da sözcük öbeğine yüklem denir.”⁴⁸

Yüklem en çok çekimli fiillerle ifade edilir. Fakat fiillerin yanında yüklem isimlerle ve isim soylu kelimelerle de ifade edilir. Fiillerle ifade edilen yüklem fiilî yüklem, isimlerle ifade edilen yüklem ise ismî yüklem denir.

Türkiye Türkçesinde yüklem türlerinin çeşitlendirilmesinde çok değişik görüşler mevcuttur. Öznelerin sınıflandırılmasında olduğu gibi yüklem türleri de sınıflandırılırken daha çok

⁴² - ERGİN, Muharrem, (Prof. Dr.), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1995, s., 406

⁴³ - GÜLENSOY, Tuncer, (Prof. Dr.) Türkçe El Kitabı, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, 1995, s., 203

⁴⁴ - ERGİN, Muharrem, (Prof. Dr.), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1995, s., 525

⁴⁵ - BANGUOĞLU, Tahsin, (Prof. Dr.), Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s., 525

⁴⁶ - EDİSKUN, Haydar, (Prof. Dr.), Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s., 328

⁴⁷ - KARAHAN, Leyla, (Prof. Dr.), Türkçede Söz Dizimi, Cümle Tahlilleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s., 46

⁴⁸ - KURT, M., Hakkı, Dil Bilgisi 7, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s., 19

yapay terimler kullanılmıştır. Hatta aynı yapıya sahip bir yüklemi iki ayrı dil bilimci farklı şekillerde adlandırmışlardır. Şimdi bunlara misaller verelim.

Misal:

1. “ Büyük tehlikelerle karşı karşıyayız.”(İkilemeden Yüklem,T. Gülensoy)
2. “Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu.”(Kelime Grubu Olan Yüklem,L. Karahan)
3. “Yayla biraz Türk’ün kendisidir.”(İsim Tamlaması Olan Yüklem,H. Ediskun)
4. “Ne sorarlarsa sorsunlar, “ben bilmiyorum”du cevabı.”(Cümle Olan Yüklem, H. Ediskun)

Yukarıdaki misal olarak verilen cümlelere dikkat edilirse yüklem çeşitlendirilirken tamamen yapma terimler kullanılmıştır. Bilhassa da iki ve üçüncü cümlelere dikkat edilirse aynı yapıya sahip yüklem çeşitleri farklı bilim adamı tarafından farklı farklı isimlendirilmiştir. Türkiye Türkçesinde bu tür farklı terimlerin kullanılması yukarıda da belirttiğimiz gibi hem kafaları karıştırmakta hem de öğretim zorluğuna sebebiyet vermektedir. Bizim görüşümüze göre ikilemelerden oluşan yüklem de isim tamlamaları gibi kelime gruplarından oluşan yüklem türleri de birleşik yüklem olarak ifade edilmelidir. Lakin yüklemle kelime çeşidi bakımından isimle ifade edilenler ve fiil ile ifade edilenler olmak üzere gruplandırmak doğrudur. Bir daha belirtelim ki ,bizim itirazımız farklı yapılarıdaki ya da aynı yapılarıdaki yüklem türlerinin farklı terimlerle adlandırılmasınadır

Türkiye Türkçesinde yüklemle alâkalı bir başka tartışmalı husus ta girişik ya da birleşik cümle diye takdim edilen cümlelerde fiilimsilerin yüklem olarak sunulmasıdır. Bir kez daha hatırlatalım ki,Türkiye Türkçesinde isim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiil den oluşan söz birleşmeleri bulunana cümleler birleşik veya girişik cümle olarak kabul ediliyor. Bu görüşe sahip bilim adamlarının genel kaidesi de “nerede fiil var orada yüklem olur” düşüncesi- dir. Yani fiil=yüklem demektedirler.

Bu konuda Şaban Özüdoğru, “Orta Öğretimde Türk Dili Öğretiminin Güncel Meseleleri” adlı makalesinde haklı olarak şöyle yazıyor: “...Türkçe’de “birleşik cümle” kavramı üzerinde bir fikir birliğine varılmamış olması,sanıldığından daha çok vahim sonuçlara sebep olmaktadır. Aynı okulda ders okutan edebiyat öğretmenleri –farklı ekollerden yetişmişler de birleşik cümle konusunu öğrencilerine farklı biçimlerde öğretmektedirler. Hatta aynı öğrenci, farklı sınıflarda,farklı öğretmenlerden birbiri ile çelişen “birleşik cümle” bilgisi

almakta, bu durum öğrenci nazarında öğretmenin güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Diğer taraftan Talim ve Terbiyenin belirlediği müfredat ile üniversiteye hazırlık kursları (dershaneler) birleşik cümle konusunda birbiriyle çelişen bilgiler ihtiva eden kitaplar hazırlamakta ve bu doğrultuda bilgiler vermektedirler. Dolayısıyla öğrenciler okullarında aldıkları bilgiler ile dersanelerde edindikleri bilgiler arasında bocalamaktadırlar.

Bütün bu problemlerin temel kaynağı, fiilimsi dediğimiz isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin birleşik cümle yapıp yapmadığı konusundaki ihtilaftır.

Muharrem Ergin ekolünce veya bizzat Prof. Dr. Muharrem Ergin tarafından yazılan bütün bilimsel kitaplarda ve orta öğretim için yazılan ders kitaplarında fiilimsilerin (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) birleşik cümle yapmayacağı ifade edilmektedir.

Oysa Tahir Nejat Gencan'ın Türk Dil Kurumu yayınlarında 418 numara ile çıkan kitabında [Dilbilgisi, TDK., gözden geçirilmiş 4. baskı, Ankara, 1979, s., 128-129] bütün fiilimsilerin birleşik cümle yaptığı düşüncesi savunulmuştur.

Muharrem Ergin'e ve orta öğretim ders kitaplarına göre fiilimsiler (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller) birleşik cümle yapmazlar. Buna bağlı olarak aşağıdaki cümlelerin tahlili şöyledir:

Koca Ali sendeleyerek ayağa kalktı.
Özne Zarf Tümlenci Dolaylı Tümlaç Yüklem

Tahir Nejat Gencan'a göre bu cümlelerin tahlili aşağıdaki gibidir.

Koca Ali sendeleyerek ayağa kalktı.
Özne Yan cümle yüklemi Dolaylı Tümlaç Yüklem

Yan cümlecik (yan önerme)

Temel cümlecik (temel önerme)

Gencan'a göre yukarıdaki cümle iki yargı bildiren birleşik cümledir⁴⁹

⁴⁹ - ÖZÜDOĞRU, Şaban, "Orta Öğretimde Türk Dili Öğretiminin Güncel Meseleleri" bk., Türk Dili Dergisi, TDK Yayını, Kasım, 2001, Sayı: 599, s., 623-631

Yukarıdaki makalede de bir daha gördük ki Türkiye Türkçesinde bazı dil bilimcilerimiz fiilimsilerin (isim-fiil,sıfat –fiil ve zarf-fiilleri) yer aldığı cümleleri birleşik cümle kabul ettikleri için böyle cümlelerde yer alan fiilimsileri de yüklem olarak görmekte-dirler bu-nun sebebi de yukarıda da belirttiğimiz gibi bu dil bilimcilerimizin nerede fiil var orada yüklem olur düşüncesini savunmalarıdır.

Oysa ki dünya alimleri tarafından yüklem olacak kelimenin hangi özellikleri taşıyacağı maddeler halinde belirtilmiştir.1-Yüklem olacak söz,predikativlik (yüklemlilik),tonlama 2-tamlık,bitkinlik 3-Modallık kategorilerini kabul etmelidir. Predikativlilik (yüklemlilik) o demektir ki Yüklem olacak söz,zaman ekleri veya şahıs ekleri kabul etmelidir. Yüklem olacak söz,zaman veya şahıs (kişi) ekleri kabul ettiği andan tonlamaya sahiptir,tamlığa, bitkinliğe ve modallığa malik olur. Öyle ise diyebiliriz ki,böyle cümlelerdeki fiilimsiler zaman ve şahıs (kişi) eki almadıkları için yüklem olma özelliğine sahip değildirler.

Dolayısıyla da yüklem olamazlar. Bunu bir misal ile daha açık izah edelim

Meselâ,

Ben anlattıkça (+ Z.e+Ş.e) o heyecanlanıyordu.

Yukarıdaki misal cümleye dikkat edersek *ben anlattıkça* söz grubunda anlat (mak) fiili var. Lakin bu fiil yüklem olması için Predikativlilik(yüklemlilik) alâmetini kabul etmeli-dir. Halbuki bu cümledeki fiil yüklem olabilme özelliğini taşıyor.

Bizce bu tür cümleler birleşik cümle değil basit cümledir. Aynı zamanda da bu cümleler-deki fiilimsilerde yüklem değildir. Bu cümlelerdeki fiilimsiler muhtelif cümle ögesidir.

3.2- Cümlenin Yardımcı Ögelerine Yeni Bir Bakış

“Gramer bakımından temel ögelere bağımlı olan ve onları izah eden ögelere cümlenin yardımcı ögeleri denir.”⁵⁰

Türkiye Türkçesinde yardımcı cümle ögeleri muhtelif şekillerde isimlendirilip ifade edi-lir. Yardımcı cümle ögeleri Türkiye Türkçesinde kısaca “tümleçler” diye de ifade edilir.

Bazı dil bilimciler cümlenin yardımcı ögelerini şöyle sınıflandırmışlardır: Prof.Dr.Tuncer Gülensoy, “Türkçe El Kitabı” adlı eserinin 203.sayfasında cümlenin yardımcı ögelerini

⁵⁰ -MEHMEDOĞLU Alâeddin, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 78

“nesne” ve “tümleç” olarak sınıflandırmış,tümleçleri de dolaylı tümleç ve zarflar diye ayırmıştır.

Prof. Dr. Muharrem Ergin, “Üniversiteler İçin Türk Dili”adlı eserinin 406.sayfasında cümlenin yardımcı ögelerini nesne,zarf ve yer tamlayıcısı olarak sınıflandırmıştır.

Prof.Dr. Leyla Karahan, “Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri” adlı eserinin 52-59. sayfalarında cümle ögelerini nesne,yer tamlayıcısı ve zarf olarak sınıflandırmıştır.

Cümlenin yardımcı ögelerinin sınıflandırılmasında ve tasnif edilen ögelerin isimlendirilmesinde hem terim birliği yoktur, hem de cümlenin yardımcı ögelerinin tasnifi hususunda tartışmalı meseleler vardır. Meselâ,bir dil bilimciye göre yer ve yön bildiren kelimeler “yer tamlayıcısı”başka bir dil bilimcimize göre “yer tamlacı” bir başkasına göre ise “dolaylı tümleç”olarak isimlendiriliyor. Acaba güzel Türkçemizin kuralların öğretirken hangi terimi kullanmalıyız.

Türkiye Türkçesinde cümlenin yardımcı ögeleri bahsi altında ele alınan “yer tamlayıcısı”, “yer tamlacı”, “dolaylı tümleç” isimleriyle zikredilen yer ve yön bildiren kelimelerin tahlili de tartışmalı meselelerdendir.

Prof. Dr. Leyla Karahan kitabının [Türkçede Söz Dizimi, Cümle tahlilleri,Akçağ Yayınları,Ankara,1999] 55 ve57. sayfalarında yer tamlayıcısına şu misalleri veriyor:

“Hâfız’ın kabri olan bahçede bir gül varmış.”

“Kabirde böceklere ezberletirim güzelliğini.”

“Doktor,sardığı sigarayı,doğrulup mumdan yaktı.”

Türkiye Türkçesinde –a/-e,-da/-de,-dan/-den hâl eklerini almış kelimelerin hepsi cümle içerisinde “yer tamlayıcısı” ya da “dolaylı tümleç” vazifesi görür. Prof. Dr Leyla Karahan’ da aynı görüşü savunmaktadır.

Yukarıdaki cümleleri tahlil edelim görelim altı çizili kelime ve kelime gruplarının hepsi yer tamlayıcısı mı, yoksa başka cümle ögesi de olabilir mi?

Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış.

Yüklem: varmış (ne imiş?)

Nesne:gül (ne?) basit, belirsiz dolaysız nesne.

Zarf: bir (kaç) basit, sayı zarflığı.

bahçede (nerede?) yer zarflığı.

Belirten:Hâfız'ın kabri olan (nasıl?,hangi?) sıfat-fiil öbeği ile ifade olunmuş birleşik belirten

Kabirde böceklere ezberletirim güzelliğini.

Yüklem:ezberletirim

Özne: ben (kim?)

Nesne:güzelliğini (neyi?) basit,belirli dolaysız nesne.

böceklere (kime?,neye?) basit dolaylı nesne

Zarf:Kabirde (nerede?) basit yer zarflığı

Doktor,sardığı sigarayı doğrulup mumdan yaktı.

Yüklem:yaktı.

Özne:Doktor (kim?).

Nesne:sigarayı (neyi?) basit belirtili dolaysız nesne.

mumdan (neden? Kimden?) basit dolaylı nesne.

Belirten:sardığı (nasıl?,hangi?) basit belirten.

Zarf:doğrulup (nasıl?) sıfat-fiil ile ifade olunmuş basit,hâl zarflığı.

Dikkat edersek birinci cümlede “-de hâlinde” bulunan “bahçede” kelimesi yer ve mekân belirttiği için yer tamlayıcısı denilebilir. Hatta bizce cümlede yer ve mekân bildiren cümle ögesinin adı yer tamlayıcısı değil “yer zarflığı” olmalıdır. İkinci cümleye dikkat edersek “-de hâlindeki” “kabirde” kelimesi ve “-e hâlindeki” “böceklere” kelimesi,bu iki kelimeye de nasıl yer tamlayıcısı diyebiliriz? “kabirde” kelimesi yer ve mekân belirtiyor. Lakin “böceklere” kelimesi –e hâlinde diye yer tamlayıcısı diyemeyiz. Çünkü bu kelime yer ve mekân belirtmiyor. Ancak bir nesne,bir varlık,bir obje belirtiyor. O halde cümledeki bu kelimenin vazifesi yer tamlayıcısı değil “nesne” olmalıdır. Cümle içerisinde bulunan çıkma,

yönelme ve bulunma hâlindeki kelimelerin hepsi yer,yön ve mekân belirtmezler. Bilhas- sa üçüncü cümledeki “ –den hâlindeki” kelime nasıl yer tamlayıcısı olabilir? Bu kelime ye yer tamlayıcısı diyebilmek hangi ilmî esasa dayanabilir? “*Mum*” kelimesi bir yer mi bildiriyor? Bizce bu kelimenin cümledeki vazifesi de “nesne” dir.

Türkiye Türkçesinde dil bilimciler sadece akuzatif halde bulunan nesnelere söz ediyor. O hal de bir daha tekrar edersek bulunma,yönelme ve çıkma halindeki kelimelerin hepsi yer bildirmezler. Dolayısıyla bu kelimelerin hepsine yer tamlayıcısı demek yanlış ve ku- surlu bir görüştür. Bizce kime?, neye?, kimde?, kimden?, nede?, neden? Sorularına cevap olan kelimeler cümlede dolaylı nesne görevi yaparlar. nere?,nereye?,nerede?, nereden? sorularına cevap olan kelimeler ise cümlede “yer zarfılığı” vazifesi yaparlar.

Cümlenin yardımcı ögeleri bahsinden söz ederken çok önemli olan bir meseleye daha de- ğinmek gereklidir. Türkiye Türkçesindeki yardımcı cümle ögelerinin sayısı ile diğer Türk Cumhuriyet ve Topluluklarındaki cümle ögelerinin sayısı farklıdır. Daha açık demek gere- kirse Türkiye Türkçesinde “belirten” diye bir cümle ögesi mevcut değildir. Belirten ögesi- nin olmayışının sebebi ise Türkiye Türkçesinde I. tür ismî birleşmelerin (sıfat tamlama- larının) cümle ögelerine göre tahlilinde mantıkî açıdan ele alınıp, tarafların ikisi de birlikte bir cümle ögesi kabul edilmesidir. Meselâ:

Taş köprü yapıldı. Tatlı meyve yedi.

Cümlelerinde mevcut şartlara dayanarak I. tür ismî birleşmeler(sıfat tamlamaları) özne ya da nesne gibi kabul ediliyor. Çünkü Türkiye Türkçesinde birleşik kelimelerle sıfat tamlama- larının sınırı karıştırılıyor. Bizce I. tür ismî birleşmeler (sıfat tamlamaları) ile birleşik kelimeler aynı kategoride ele alınmamalıdır. Çünkü I. tür ismî birleşmeleri (sıfat tamlama- larını) oluşturan kelimelerin her biri tarafı sözlük anlam bağımsızlığını koruduğu halde, birleşik kelimelerde bu özellik yoktur.

Sıfat tamlamalarına (I. tür ismî birleşmelere) ve birleşik kelimelere örnekler vererek bir tablo oluşturalım ve aralarındaki farkı tabloda gösterelim.

Aşağıda verilmiş tabloyu inceleyelim.

Sıfat Tamlaması I. Tür İsmî Birleşme	Birleşik Kelime
taş köprü tatlı meyve beş kitap bu dağlar gelen öğrenci	akçakavak akciğer başbakan karafatma hanımeli sivrisinek

Tablo 10

Tabloda verilmiş misallere dikkat edilince görülüyor ki, *taş köprü, tatlı meyve, beş kitap, bu dağlar, gelen öğrenci* gibi I. tür ismî birleşmelerde (sıfat tamlamalarında) hazır durumdaki tarafların her ikisi de sözlük anlam bağımsızlığını muhafaza edebilmiştir. Onun içindir ki, her iki taraf ayrı ayrı soru talep ediyor. Bunun neticesinde de ikinci taraf cümlenin muhtelif ögesi, birinci taraf ise her zaman cümle ögesi gibi “belirten” görevine sahipleniyor. Aynı şeyi *akçakavak, akciğer, başbakan, karafatma, hanımeli ve sivrisinek* gibi birleşik kelimeler için söyleyemeyiz. Çünkü birleşik kelimeler anlam kaymasına uğradığı için birleşik yazılmaktadır. Dolayısıyla kelimelerden birisi sözlük anlamını kaybedip, diğeriyle birlikte başka bir anlama sahip oluyor.

Türklük biliminde meseleye daha ilmî yanaşarak I. tür ismî birleşmelerin (sıfat tamlamalarının) birinci tarafı her zaman “belirten” ikinci tarafı ise özne, yüklem, nesne ve zarf kabul ediliyor. Misal:

Taş köprü yıkıldı.

Yüklem: yıkıldı

Özne: köprü (ne?, kim?)

Belirten: taş (nasıl?)

Bu kitap güzel hediyedir.

Yüklem: hediyedir

Özne: kitap

Belirten: bu, güzel

Bizim görüşümüze göre Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamaları yukarıdaki gibi tahlil yapıp, cümlelerin yardımcı ögelerine belirten ögesinin eklenmesi, Türk Dünyası ile ortak yazı diline gidildiği bir dönemde Türkiye Türkçesindeki cümle ögelerinin sayısı ile Türk Cumhuriyet ve Topuluklarındaki cümle ögelerinin sayısı aynı olacaktır.

Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Kim, nerede?	Hangi cümle ögesini kabul ediyor?					
Prof. Dr. Muharrem Ergin Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1977, sh:383,385.	Fiil	Fail	Nesne	Yer tamlayıcısı	Zarf	
Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1984, sh:13,43.	Yüklem	Özne	Nesne	Dolaylı tümleş	Zarf tümleşleri	
Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu Türkçenin Grameri, Ankara 1990, sh:524,531.	Yüklem	Kimse	Nesne	İsimleme	Zarflama	
Prof. Dr. Haydar Ediskun Türk Dilbilgisi, İstanbul, 1999, sh:328,362.	Yüklem	Özne	Nesneler	Tümleşler	Zarf tümleşleri	Edat tümleşleri
Tahir Nejat Gencan	Yüklem	Özne	Nesne Düz tümleş	Tümleşler 1.Düz tümleş 2.Dolaylı tümleş 3.Edat tümleşci 4.Zarf tümleşci		
Prof. Dr. Hamza Zülfikar Cümle Ögeleri, Türk Dili Kompozisyon Bilgileri, Ankara, 1995, sh:131,140	Yüklem	Özne	Nesne	Yer tamlayıcısı veya Dolaylı tümleş	Zarf tümleşci	
Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Türkçe El Kitabı, Kayseri, 1995, sh:429,430	Yüklem	Özne	Nesne	Tümleş a-Dolaylı tümleş b-Düz tümleş		
Prof. Dr. Leyla Karahan Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)	Yüklem	Özne	Nesne	Yer tamlayıcısı	Zarf	
Rasim Şimşek, Örneklerle Türkçe Sözdizimi, Trabzon, 1987, sh:16,46	Yüklem	Özne	Nesne	Dolaylı tümleşler	Belirteç tümleşleri	

Devamı

	Temel Ögeler					Yardımcı Ögeler	
	Fiil	Özne	Nesne	Tamlayıcı	Zarf	Ünlem	Bağlaç
Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara,1992,sh:33							
Yard. Doç. Dr. M. Metin Karaörs ,Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlil- leri,Kayseri,1993,sh:36,44	Yüklem	Özne (Fail)	Nesne	Yer Tam- layıcısı	Zarf		
Mehmet Hengirmen Türkçe Dilbilgisi,Ankara 1997,sh:324,342	Yüklem	Özne	Nesne	Tümleç 1.Dolaylı tümleç 2.İlgeç tümleçleri 3.Belirteç tümleçleri			
Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Adapazarı, 2001,sh:64,101.	Yüklem	Özne	Nesne	Belirten	Zarflık		

Tablo 11

Yukarıdaki tabloda Türkiye Türkçesindeki cümle ögelerini kim hangi terimle isimlendirmiş açıkça gösterdik. Bu tablo çok dikkatli incelendiğinde görülecektir ki, ögelerin isimlendirilmesinde terim birliğinin olmadığı gibi hem de isimlendirmede bazı yapay terimler kullanılmıştır.

Onun içindir ki, biz bu çalışmamızda Türkiye Türkçesindeki cümle ögelerini ele aldık. Ve cümle ögelerine yeni bir bakış açısı getirmek için muhtelif örnekler vererek konuyu izah edeceğiz.

Şimdi de Türkiye Türkçesindeki cümle ögeleri ile Türk Cumhuriyet ve Topluluklarındaki cümle ögelerini ve “Ortak Türk Yazı Dili” için tavsiye edilen terimleri tablo halinde görelim ve her iki tablonun mukayesesi yapalım.

CÜMLE ÖGELERİ **

S.N	Hangi lehçe ve dilde	Özne	Yüklem	Nesne	Tümleç	Belirten	Zarf Tümleci
1.	Türkiye Türkçesi tümleci	özne	yüklem	nesne(Yükleme halinde)		—	zarf
2.	Azerbaycan Türkçesi	mübtâda	xâbâr	tamamlık	—	täyin	zârlık
3.	Başkurt Türkçesi	iyä	xâbâr	tultırıvsı	—	anıqlawsı	xäl
4.	Kazak Türkçesi	bastavış	bayandawış	tosumşa	—	anıktawış	pisıktawış
5.	Kırgız Türkçesi	é	bayan döç	oluktoç	—	anıктооç	taktooç
6.	Özbek Türkçesi	egä	kesim	töldiruvçi	—	anıglovçi	raviş
7.	Tatar Türkçesi	iyä	xâbâr	tämamlık	—	aerğıç	xäl
8.	Türkmen Türkçesi	eye	xabar	doldurgıç	—	ayırğıç	axvalat
9.	Uygur Türkçesi	egä	xävâr	tolturğuçı	—	enigligüçi	räviş
10.	Ortak Türk Yazı Dili	özne	yüklem	nesne	—	belirten	zarflık

Tablo 12

Türk Dünyası ile ortak yazı diline gidildiği bir dönemde Türkiye Türkçesindeki ögelerin sayısı ve kullanılan terimlerin diğer Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında kullanılan terimler ve cümle ögesi sayısı ile uyum sağlaması açısından cümlenin yardımcı ögeleri bizce Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun yapmış olduğu tasnif gibi olmalıdır. Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun yapmış olduğu tasnif şöyledir:

Cümlenin yardımcı ögeleri

- a. Belirten
- b. Nesne
- c. Zarflık

3.2.1-Belirten:

Söz diziminin en önemli bölümlerinden biri de sıfat ve isim tamlamalarıdır (ismî birleşmelerdir). Türklük biliminde söz birleşmeleri, o bakımdan sıfat ve isim tamlamaları (ismî birleşmeler) az tetkik olunan alanlardan birisidir.

** - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dili Varlığımızdır, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2000, s. 136

Azerbaycan Türk dil bilimcisi Prof. Dr. Yusif Seyidov “Azerbaycan dilinde söz birleşmeleri”adlı monografisinde Türklük biliminde söz birleşmelerinin tarihini M. Kaşgarî’nin “Divanü Lügat-it-Türk” eserinde kullanılmış mening barıgım, keyir keliği gibi misallere dayanarak yazıyor: “...Mahmut Kaşgarî mastardan bahsederken mening barıgım, keyir keliği gibi misaller verir ve gösterir ki, bunlar (masterlar) aslında yok, izafet yolunda master olanlardır.”⁵¹

Türklük biliminde J. Deny’nin “Türk Dili Grameri”(A. U. Elöve Tercümesi) adlı eseri büyük yankı uyandırmıştır. J. Deny’nin bu ünlü eserinde sıfat ve isim tamlamalarına (ismî birleşmelere) şöyle bir tarif verilmiştir.

“Kelimelerin şekil bakımından olduğu gibi,mantık bakımından da bir bütün vücuda getiren her topluluğa biz kelime öbeği (kümesi) adını vereceğiz.”⁵²

J. Deny’nin söz birleşmelerine,sıfat ve isim tamlamalarına (ismî birleşmelere) mantık açısından verdiği bu tarif,Türkiye Türk dilciliğinde geniş yer tutmuştur. Hatta bir çok dil bilimci bu günkü günde bile o tarifi etkisinden kurtulamamıştır.

J. Deny’nin bu tarifi hakkında Azerbaycan Türk dil bilimcisi Prof. Dr.Yusuf Seyidov şöyle yazıyor: “...J. Deny’nin söz birleşmelerine verdiği tarif,umumî karakter taşıyor ve söz birleşmelerinin esas alâmetlerini özünde birleştiremiyor.”

Türk dilinde ismî birleşmeler (sıfat ve isim tamlamaları) en az iki sözün (kelimenin) birleşmesinden oluşuyor.

Sıfat ve isim tamlamaları (ismî birleşmeler) birinci tarafın ilgi hâl eki, ikinci tarafın ise iyelik eki kabul edip etmemesine göre belirlenir. Birinci tarafı ilgi hâl eki, ikinci tarafı iyelik eki kabul etmeyen söz (kelime) birleşmesi sıfat tamlaması adını alır. Meselâ, tatlı meyve taş köprü,beş kitap, bu dağlar,okuyan öğrenci gibi.

⁵¹ - SEYİDOV,YUSIF, “Azerbaycan Dilinde Söz Birleşmeleri”,Bakü Üniversitesi Neşriyatı,1992,s.,24,27,29

⁵² - DENY,Jean,Türk Dili Grameri (A. U. Elöve Tercümesi),İstanbul,1943,s.,709

Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması gibi kabul olunmuş *taş köprü,tatlı meyve,beş kitap, bu dağlar* vs. kelime öbekleri “I. tür ismî birleşmeler”terimiyle adlandırılmalıdır. Çünkü Türk Dünyası’nda da bu terimle adlandırılıyor.

Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamaları (ismî birleşmeler) cümle öğelerine göre tahlil yapıldığında tarafların ikisi birlikte cümle ögesi kabul ediliyor. Meselâ, aşağıdaki cümleleri tahlil edelim.

1.Taş köprü yapıldı. 2.Tatlı meyve yedi. 3.Beş kitap aldı. 4.Bu dağlar güzeldir vs.

Mevcut kurallar esas alındığında yukarıdaki cümleler cümle öğelerine ayrıldığında,birinci cümledeki *Taş köprü* özne, ikinci cümledeki *tatlı meyve* nesne,üçüncü cümledeki *beş kitap* nesne ve dördüncü cümledeki *bu dağlar* özne gibi kabul ediliyor.

Önce onu hatırlatmak gerekiyor ki,sıfat tamlamasının (I. tür ismî birleşmenin)taraflarının J.Deny’e göre “bir bütün vücut”gibi ikisinin de birlikte bir cümle ögesi kabul edilmesinde birleşik kelimeler ile sıfat tamlamalarının(I. tür ismî birleşmelerin) hududu karıştırılıyor. Çünkü sıfat tamlamalarını (ismî birleşmeleri) oluşturan kelimelerin her bir tarafı sözlük anlam bağımsızlığına sahip olduğu halde birleşik kelimelerde bu özellik mevcut değildir.

Bize göre sıfat tamlamaları (ismî birleşmeler) cümle ögesi olduklarında tarafları ikisi de ayrı ayrı soruya cevap olduklarından her bir taraf ayrı ayrı tahlil edilmelidir. Yukarıda verilen misalleri tahlil edelim.

1-Taş köprü yapıldı.

Yüklem:yapıldı

Özne:köprü (ne?)

Belirten:taş (nasıl?)

Dikkat edilirse bu cümlede yükleme ne? Sorusu sorulduğunda köprü cevabını alıyor,nasıl köprü? Sorusunu sorduğumuzda ise taş cevabını alıyoruz. Öyleyse köprü özne taş ise belirten görevi yapmaktadır.

2- Tatlı meyve yedi.

Yüklem:yedi

Özne: O (kim?)

Nesne:meyve (ne?) basit belirtisiz nesne

Belirten:tatlı (nasıl?) basit belirten

3- Beş kitap aldı.

Yüklem:yedi

Özne: O (kim?)

Nesne:kitap (ne?) basit belirtisiz nesne.

Belirten: beş(kaç?) sayılarla ifade edilmiş basit belirten.

4- Bu dağlar güzeldir

Yüklem: güzeldir

Özne:dağlar

Nesne:bu(hangi?)

Yukarıdaki cümlelerde görüldü ki,sıfat tamlamalarının birinci tarafı ayrı bir öge durumundadır. Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında bulunup sadece Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu öge “belirten” ögesidir. Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamalarının hem tamlayanı, hem de tamlananı birlikte öge kabul edildiği için Türkiye dilciliğinde belirten hakkında bir bilgi yoktur.

Bilhassa ortak yazı diline geçişin düşünüldüğü ve geçilmesinin de 21.yüzyılda zaruret hâline geldiği bu dönemde “belirten” adlı öge Türkiye Türkçesinde kabul görmeli ve cümle ögelerinin sayısı ve isimlendirilmesinde Türk Cumhuriyet ve Topulukları ile müşterek noktada birleşilmesi bağlamında sıfat tamlamaları cümle ögesi olduklarında sıfat tamlamalarının (I. tür ismî birleşmelerin) birinci tarafına “belirten” adı verilmelidir.

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu belirten hakkında şöyle yazıyor: “Cümlede isimle ifade olunmuş ögeleri niteleyen,belirten,sıralayan ve çeşitli yönlerden bildiren yardımcı cümle ögesine “belirten denir. Belirten nice?,nasıl?,hangi?,kaç?,ne kadar? sorularından birine cevap olur.

Belirten ekseriyetle sıfat,sıfat-fiil ve sıfat-fiil öbekleri ,isim,sayı,zamir,II. ve III. tür ismî birleşmeler (belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları) ile ifade olunur.”⁵³

3.2.2-Nesne:

Cümlelerin yardımcı öğelerindedir. Nesne hakkındaki görüşlerimizi aktarmadan evvel Türkiye Türkçesinde nesne nasıl tarif ediliyor önce onu görelim.

Nesne:

“Fiilin tesir ettiği nesneyi,şahsı,şeyi karşılayan cümle unsurudur. Nesne unsuru daima akuzatif halde bulunur. Fiile akuzatif ile bağlanır. Bu akuzatif ya ekli,ya da eksiz olur. Ekli akuzatif nesnenin belirli olduğunu,belki de bilindiğini,eksiz akuzatif ise nesnenin belirsiz umumi olduğunu ifade eder. Ekli nesneye “belirli nesne”,eksiz nesneye de “belirsiz nesne” denir.”⁵⁴

“Cümlede yüklem bildirdiği,öznenin yaptığı işten etkilenen unsur nesnedir. Nesne fiile yükleme hâli ile bağlanır. Yükleme eki taşıyan nesnelere “belirli nesne”dir. Bilinen bir varlığı karşılar. Yükleme eki almayan nesnelere “belirsiz nesne”dir. Genel bir varlığı karşılar.”⁵⁵

“Öznenin yaptığı işten doğrudan doğruya etkilenen varlığı gösteren kelimedir. Nesneye “düz tümleş”de denir. Nesnelere iki çeşittir. a-Belirtili nesne: ismin (-i)hâlinde bulunan nesnelerdir.

b-Belirtisiz nesne:yalın durumdaki nesnedir.”⁵⁶

“Öznenin yaptığı işten doğrudan etkilenen ve geçişli eylemi tümleyen sözcüklere nesne denir.

Nesnelere iki türdür:Belirtili nesne,belirtisiz nesne.

a-Belirtili nesne:belirtili nesne –ı,-i,-u,-ü, belirtme durumu eklerini alır.

b-Belirtisiz nesne:belirtisiz nesne yalın durumda bulunur. Belirtme eki almaz.”⁵⁷

Yukarıda dil bilimcilerimizin yapmış oldukları tanımlarda gördük ki,Türkiye Türkçesinde sadece akuzatif hâldeki nesnelere söz edilmekte ve bu nesnelere ek alıp almamasına göre tasnif yapılmaktadır.

⁵³ - MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2001,s.,91

⁵⁴ - ERGİN,Muharrem,(Prof. Dr.),Üniversiteler İçin Türk Dili,Bayrak Yayınları,İstanbul,1995,s.,407

⁵⁵ - KARAHAN,Leyla,(Prof. Dr.),Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,52-53

⁵⁶ - GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.),Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995,s.,206-207

⁵⁷ - HENGİRMEN,Mehmet,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997,s.,332

Ayrıca belirtmek gerekiyor ki, Türkiye Türkçesinde nesne, yer tamlayıcısı, dolaylı tümleç, düz tümleç, tamlayıcı ve zarflık meseleleri birbirine karıştırılmıştır. Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu “Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir bakış” adlı makalesinde bu konuyu bilimsel açıdan açıklığa kavuşturmak için iki meselenin çözülmesini öneriyor.

1. Nesne ismin hangi hâliyle ilişkidir?

2. Nesne hareketin yerini mi, yoksa nesne(objesini)yi mi bildiriyor?

3.2.2.1-Nesne İsmi Hangi Hâliyle İlişkidir?

Dolaysız nesne ismin yalın yükleme hâliyle ilişkide oluyor. Lakin Türkiye Türkçesinde nesnenin yanlış olarak ismin yalın hâlinde kullanılması fikri daha çok yayılmıştır.

Meselâ: “Cümlede öznenin, dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemnin etkilediği şahıs veya şeyi gösteren yalın veya yükleme hâli eki almış kelimedir”⁵⁸

“Yüklemi geçişli eylem olan tümcedeki yalın durumunda bulunan nesneye belirtisiz nesne denir.”⁵⁹

“Nesneler iki durumda bulunur:

1.-İ durumunda = Belirtili nesne:Orhan camı kırdı.

2. Yalın durumunda = Belirtisiz nesne :Orhan cam kırdı.”⁶⁰

“Belirtisiz nesne cümle ya da cümleciklerde:a)yalın halde bulunur.”⁶¹

“...-i hâlinde bulunanlar yani belirli bir varlık veya niteliğe karşılık olanlar belirtili nesne yalın halde bulunanlar,yani belirli bir varlık veya niteliğe delâlet etmeyenler belirtisiz nesne adını alır.”⁶²

“Tümcede yükleme yalın olarak bağlanan nesneye belirtisiz nesne denir. Tümcede belirtisiz nesne yalın durumda kullanılması nedeniyle belirtisiz genel bir varlığı gösterir.”⁶³

“Nesneler geçişli fiillerin anlamını tamamlayan ve onlarla sıkı ilişkiler içinde bulunan , yalın veya yükleme durumu eki alan isim soyundan kelimelerdir.”⁶⁴

“Öznenin yaptığı işten etkilenen ve yalın halde bulunan kelimenin nesneliliğine belirtisiz nesne denir.”⁶⁵

⁵⁸ -KORKMAZ,Zeynep,(Prof. Dr.),Gramer Terimleri Sözlüğü,Ankara,1992,s.,111

⁵⁹ -ATALAY,Neşe,ÖZEL,Sevgi,ÇAM,Ayfer,Türkiye Türkçesinde Söz Dizimi,TDK Yayınları Ankara,1981,s.,57

⁶⁰ -GENCAN,Tahir,Nejat,Dil Bilgisi,TDK Yayınları,İstanbul,1966,s.,64

⁶¹ -EDİSKUN,Haydar,Türk Dil Bilgisi,Remzi Kitabevi,İstanbul,1999,s.,349

⁶² -BİLGEGİL,Kaya,M.,Türkçe Dil Bilgisi,Dergâh Yayınları,3.Baskı,İstanbul,1984,s.,31

⁶³ -ŞİMŞEK,Rasim,Örneklerle Türkçe Söz Dizimi,Trabzon,1987,s.,105-106

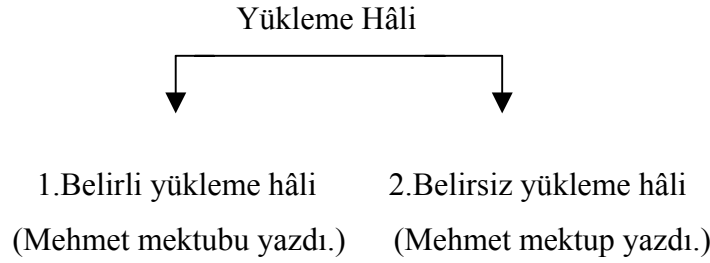
⁶⁴ -ZÜLFİKAR,Hamza,(Prof. Dr.),Cümle Öğeleri,Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,4.Baskı,Ankara,1995,s.,136

Belirtisiz nesne,cümlede yalın halde bulunan nesnedir.”⁶⁶

“Nesne cümlede öznenin,dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemnin etkilediği şahsı veya şeyi gösterir yalın veya yükleme halinde olan kelimelerdir.”⁶⁷

Görüldüğü gibi hem nazari(teorik) dilcilikte,hem de Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı ders kitaplarında belirsiz nesnenin yanlış olarak yalın hâlinde kullanılması kanuna uygun bir duruma ulaşmıştır. Oysa nesne yalnız yükleme hâli ile kullanılır. Yalın halde yalnız özne kullanılır.

Herkes bilmeli ki,yükleme hali ikiye ayrılır.

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu Belirsiz yükleme hâlinin belirli yükleme hâline geçmesi kanıtını aşağıdaki şemada şöyle gösterir.

	Nesne Türü	İsmin hangi hâlinde	Aldığı Ek	Soru	Misal	Kanıt usulü	Kanıttan sonra belirsiz yükleme halinin belirli yükleme haline geçmesi
1	Belirli	Belirli yükleme hali	4 -I	kimi? neyi?	Mehmet'i gördü Kapıyı açtı		
2	Belirsiz	Belirsiz yükleme hali	-(ek ihtisar olup)	ne?	Su içti Mektup yazdı	Yüklemnin önüne o,bu belirleyici zamirleri ilave olduğunda isim belirli yükleme hali kabul eder	Su + y + u (o, bu) içti Mektup + u (o, bu) yazdı. Börek + i (o, bu) yedi

Tablo 13

Bizim kanaatimize göre sadece akuzatif (-i) hâl de olan isim ve isim soylu kelimeleri nesne kabul etmek eksik ve yanlıştır. Çünkü nesnelere yükleme (-i) hâlinin dışında da olabilir.

65- ÖNER,Şakir,PALA,İskender,(Dr.) ,ERTEN,R.,Dil Bilgisi,6,Servet Yayınları,İstanbul,1994,s.,75

66 -YAMAN, Ertuğrul, (Yrd. Doç. Dr.),KÖSTEKÇİ,Mehmet,(Okut.),Türk Dili ve Kompozisyon,Gazi Kitabevi,Ankara,1988,s.,107

67 -DOĞAN,İsmail,(Yard. Doç. Dr.)Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,Akademi Yayınevi,Trabzon,1.Baskı,2000,s.,129

Türkiye dilciliğinde sadece yükleme (-i) hâlindeki nesnelere kabul edilmesinin temelinde şu vardır: Türkiye Türkçesinde cümle tahlili yapılırken yukarıda da bahsettiğimiz gibi bulunma (-de), çıkma(-den) ve yönelme (-e) hâllerinde bulunan bütün kelimeleri yer tamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Böyle olunca da bulunma (-de), çıkma (-den) ve yönelme (-e) hâlindeki kelime ister yer ve mekân belirtsin isterse de belirtmesin mantık kurallarına göre yer tamlayıcısı denilmektedir. Aşağıdaki cümleleri dikkatle inceleyerek görelim bakalım bütün çıkma, bulunma ve yönelme halindeki kelimeler yer tamlayıcısı olur mu?

Misal:

1. Eminönü Camii'nin merdivenlerinden yabancı güvercinler havalandı.
2. Baş ucumdaki lambayı yakıp saate baktım. [L. Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Cümle Tahlilleri, s.,55]
3. Kaynar bir cezvede kaygılar durmadan. [L. Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Cümle Tahlilleri, s.,55]
4. Hırsız dosdoğru bir bakkala girdi. [R H Karay, Memleket Hikayeleri, s.,177]
5. Çocuk gül dolu tülbendi yere bıraktı. [R. Ö. Ören, Gül Yetiştiren Adam, s.,35]
7. Mektup Ahmet'den değilmiş. [H. Ediskun, Türk Dil bilgisi, s.,357]

Birinci cümlede çıkma halindeki kelime grubu “*Eminönü Camii'nin merdivenlerinden*” yer ve mekân bildirmektedir. İkinci cümledeki yönelme hâlindeki kelime “*saate*”ne yer bildirmekte ne de mekân bu kelime doğrudan nesnedir. Çünkü nasıl olurda saat bir nesne, bir obje olamaz? Üçüncü cümledeki “*cezvede*” kelimesi ve yedinci cümledeki *Ahmet'den* kelimeleri de yer ve mekân bildirmiyorlar. Dolayısıyla bu kelimeler nesnedir. Yine dört ve beşinci cümlelerdeki “*bakkala*” ve “*yere*” kelimeleri de yer ve mekân bildirmektedir.

3.2.2.2-Nesne Hareketin Yerini mi, Yoksa Nesneyi (Objeyi) mi Bildiriyor?

Bu mesele hakkında açıkça diyebiliriz ki, nesne hareketin objesini bildirir. Daha açık söylemek gerekirse nesne fiille ifade olunan yükleme ait olup, üzerinde iş icra olunan eşyayı bildiriyor. Buna göre; o yerde ki, herhangi bir kelime veya kelime grubu fiille ifade olunca yükleme ait olup üzerinde iş icra olunan eşya bildirdiğinde o kelime veya kelime grubu nesne gibi şekillenir. Şayet o yerde ki, herhangi bir kelime veya kelime grubu fiille ifade olunan yükleme ait olup, hareketin icra veya meydana çıkma tarzını, yerini, yönünü, zamanını, sebebini, maksadını ve sayısını (kemiyetini) bildirirse o kelime veya kelime grubu zarf gibi şekillenir.

Diğer bir taraftan nesne yönetme ilişkisi ile yükleme bağlanır ve ona bağımlı olur. Zarflık ise ait olduğu yükleme yönetme ve yanaşma ilişkisi ile bağlanır.

Bundan başka nesne ile karıştırılan zarflık olan kelime veya kelime grubu cümlede ancak nereye? nerede? nereden? sorularıyla birlikte neye? nede? neden? sorularına da cevap veriyor. Bu ölçekle (kıstasla) aşağıdaki şemaya dikkat edildiğinde hangi kelimenin nesne dolaylı tümleş, yer tamlayıcısı veya zarflık olduğu apaçık görülecektir.

S.N	Kim, nerede?	Misal	Hangi cümle ögesi kabul ediliyor?	Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'na göre hangi cümle ögesi olmalıdır?
1.	Prof. Dr. Haydar Ediskun. Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, sh:353,355	1. <u>Eve</u> gidiyorum. 2. Tabağı <u>bana</u> veriniz. 3. <u>Denizde</u> fırtına var. 4. Mektup <u>Mehmet ten</u> değilmiş. 5. <u>Korkudan</u> yanına yaklaşılmaz. 6. O <u>sudan</u> ben de içtim.	Dolaylı tümleş Dolaylı tümleş Dolaylı tümleş Dolaylı tümleş Tümleş Tümleş	nereye? Yer zarflığı kime? Belirsiz nesne nerede? Yer zarflığı kimden? Belirsiz nesne ne için? Sebep zarflığı neden? Belirsiz nesne
2.	Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Cümle Ögeleri, Türk Dili Kompozisyon Bilgileri, 4. baskı Ankara, 1995, sh: 137,138	1. <u>Resimlerine</u> doymazdık. 2. <u>Öğrencilere</u> bakıyor. 3. <u>Kapının önünde</u> taşlandılar. 4. Otomobili <u>20 milyona</u> almış. 5. <u>Dayılarında</u> kaldı. 6. <u>Ankara'dan</u> İstanbul'a yedi saatte gidilir	Y. T., D. T. Y. T., D. T. Y. T., D. T. Y. T., D. T. Y. T., D. T. Y. T., D. T.	neye? Belirsiz nesne kime? Belirsiz nesne nerede? Yer zarflığı kaçı? Sayı zarflığı Kimde? Belirsiz nesne nereden? Yer zarflığı nereye? Yer, Yön zarflığı
3.	Prof. Dr. Leyla Karahan, Türkçe de Söz Dizimi, 6., Baskı, Ankara, 1999, sh:55	1. Baş ucumdaki lambayı yakıp <u>saate</u> baktım. 2. <u>Sağ taraftan</u> çingirak sesleri geliyordu. 3. <u>En beyaz buluttan</u> bir mendil yaptım. 4. <u>Hafız'ın kabri olan bahçede</u> bir gül varmış.	Yer tamlayıcısı Yer tamlayıcısı Yer tamlayıcısı Yer tamlayıcısı	neye ? Belirsiz nesne nereden? Yer zarflığı neden? Belirsiz nesne nerede? Yer zarflığı

Tablo 14

O halde yükleme hâlinin dışında da nesnelere vardır. Bu meseleyi Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun nesne hakkındaki yazdıklarını aktararak aydınlatalım. Bu konuda Alâeddin Mehmedoğlu şöyle yazıyor: “Nesne, cümlede eşya bildiren yalın ve ilgi hâllerinden başka, kalan hâllerde kullanılan yardımcı ögeye nesne denir. Nesne kimi?, neyi? kime? neye? kimde? nede? kimden? neden? kimle? ne ile? kim için? ne için? sorularından birine cevap oluyor. Nesnelere de özne gibi, adeten, isim ve zamirlerle ifade olunuyor. Sıfat, sayı, işaret zamirleri, sıfat-fiiller isimleşmekte nesne görevinde kullanılabilir.”⁶⁸

Pof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu, nesnelere tasnifini yüklem bildirdiği iş ve oluştan etkilene şekline göre yapıyor ve buna göre de nesnelere şöyle adlandırıyor:

“...Hareketle obje arasındaki ilişkinin niteliğine göre nesnelere ikiye bölünür.

1. Dolaysız nesne

2. Dolaylı nesne

1-Dolaysız Nesne: Dolaysız nesne cümlede geçişli fiille ifade edilen yükleme ait olur.

Dolaysız nesne, ismin yükleme hâlinde olup, geçişli fiillerle yönetilir ve kimi? neyi? ne? sorularından birine cevap olur.

Yükleme hâli belirli ve belirsiz olduğu için dolaysız nesnelere iki tür olur:

1-Belirli dolaysız nesnelere

2-Belirsiz dolaysız nesnelere

Cümlede fiili geçişli olan yüklem belli bir kişiyi veya şeyi etkilediğini gösteren ve belirli yükleme hâlinde kullanılan nesneye belirli dolaysız nesne denir. Belirli dolaysız nesnelere belirli yükleme hâlinde olan kelimeler ve kelime öbekleriyle ifade olunur.

Cümlede yüklem belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediğini anlatan ve belirsiz yükleme hâlinde kullanılan nesneye belirsiz dolaysız nesne denir. Belirsiz dolaysız nesnelere belirsiz yükleme hâlinde olan kelimelerle ifade olunur.

2-Dolaylı Nesne: Dolaylı nesne, üzerinde vâsıtayla hareket icra edilen objeyi bildiriyor.

⁶⁸ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyani Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 80

Yükleme hâlinin sorularından başka,diğer sorulara cevap olan nesnelere dolaylı nesne denir. Dolaylı nesnelere,kime? neye? kimde? nede? kimden? neden? kim ile? ne ile? kim için? sorularının birine cevap oluyor.”⁶⁹

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun nesne hakkındaki görüşlerine katılıyor,nesnelere yapılan icraattan etkilenme biçimlerine göre yani nesnenin hareketle ilişkisine göre tasnif etmenin doğru olduğuna inanıyoruz.

Bizce nesnelere,hareketten doğrudan etkilenen nesnelere ve hareketten dolaylı olarak etkilenen nesnelere olarak iki gruba ayrılmalıdır.

1-Dolaysız nesne

2-Dolaylı nesne

3.2.2.3-Dolaysız Nesne:İsmin yüklem (-i) hâlinde olan nesnelere dir. Bu tür nesnelere üzerinde hareket icra edilen objeyi bildirir. Cümlede dolaysız nesnelere yüklemden doğrudan etkilenirler. Bu nesnelere bulmak için yüklem kimi?,neyi?. ne? sorularını sorarız. Meselâ,

1-Yuvayı dişi kuş yapar.[H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,351]

2-Artık mal,göz çıkarmaz.[H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,350]

3-Gelen,gideni aratır.[H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,351]

4-Nuri,resim yapmaktadır. [H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,349]

Yukarıda verilmiş misallerde altı çizili kelimelerin hepsi yüklem belirttiği işten doğrudan etkilenen dolaysız nesnelere dir. Lakin şunu belirtelim ki,yüklem (akuzatif) hâli belirli ve belirsiz olduğu için dolaysız nesnelere belirli ve belirsiz olmak üzere iki grupta incelenir. Yüklem hâl eki (-i,-ı,-u,-ü) almış olan nesnelere belirli dolaysız nesne olarak adlandırılmalıdır. Misal,

“Yuvayı dişi kuş yapar.”[H. Ediskun,s.,351]

“Gelen, gideni aratır.”[H. Ediskun,s.,351]

Belirli dolaysız nesnelere,belirli yüklem hâlinde olan kelimeler ve kelime öbekleriyle de ifade olunurlar.

⁶⁹-MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyân Yayınları, Adapazarı,2001, s.,88

Şayet dolaysız nesne, yükleme (akuzatif) ekini almamış belirsiz durumda ise böyle nesnelere de belirsiz dolaysız nesne adı verilmelidir. Misal,

“Artık mal,göz çıkarmaz.”[H. Ediskun,s.,350]

“Nuri,resim yapmaktadır.”[H. Ediskun,s.,349]

İster belirli olsun isterse de belirsiz olsun dolaysız nesnelere geçişli fiille ifade olunan yüklemeye ait olurlar.

3.2.2.4-Dolaylı Nesne:Yüklemeye (akuzatif) hâlinin dışında da nesnelere olduğunu belirtip, bu tür nesnelere ısrarla Türkiye Türkçesi’nde yer tamlayıcı da denildiğini söylemiştik.

Aşağıdaki misal cümleleri inceleyelim.

1-Baş ucumdaki lâmbayı yakıp,saate baktım.[L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri, s.,55]

2-Bu cümleyi bir kitapta okudum.[M.H. Kurt,Dil bilgisi,7,s.,24]

3-Kara taştan su damla damla akar. [M.H. Kurt,Dil bilgisi,7,s.,24]

Yukarıdaki cümlelerdeki altı çizili kelimelerin hepsi nesnedir. Çünkü *saat,kitap,taş* kelimeleri birer objedir. Bu kelimeler yer bildirmekten ziyade bir varlığı belirtmektedir.

Dikkat edersek bu nesnelere yüklemeye doğrudan değil de dolaylı olarak etkilenmektedirler.

Dolaylı nesnelere,nesneyle hareketin ilişkisinin niteliğine göre tespit edilir. Yüklemeye bildirdiği iş,oluş ve hareketten dolaylı olarak etkilenen ve yüklemeye hâlinin sorularından başka, diğer sorulara cevap olan nesne türlerine denir.

Cümle içerisinde dolaylı nesnelere bulmak için yüklemeye,kime?,neye?,kimde?,nede?,kimden?,neden?,kim ile?,ne ile?,kim için?,ne için? sorularından uygun olan biri sorulur. Dolaylı nesnelere hem fiilî yüklemeye,hem de ismî yüklemeye ait olabilir.

Misal:

“Gelin nişanlısından büyüktür.”[A. Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, sh:88]

Yukarıdaki cümlede “nişanlısından” dolaylı nesnesi büyüktür ismî yüklemeye aittir.

3.2.3-Zarflık:

Cümlenin yardımcı ögelerinden olan zarflık konusuna girmeden önce, kelime çeşidi olan zarf üzerinde durmak gerekir. Çünkü cümle ögesi olan zarflık zarf olan kelimelerin cümlede yer almasıyla oluşur. Zarf kavramını dil bilimciler şöyle açıklamışlardır:

“Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş, veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) deriz.”⁷⁰

“Fiillerin ya da fiilimsilerin, sıfatların, zarfların anlamlarını zaman, yer ve yön, durum, nicelik, soru kavramlarıyla belirleyen ya da kısıp sınırlayan kelimelere zarf denir.”⁷¹

“Fiillerden, fiilimsilerden, sıfatlardan ve kendine benzeyen sözcüklerden önce gelerek onların anlamlarını zaman, durum, nicelik, yer ve soru yoluyla güçlendiren ya da sınırlayan sözcüklere zarf (belirteç) denir.”⁷²

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi yer, yön, sayı, zaman, vs. anlamları taşıyan kelime ya da kelime gruplarına kelime çeşidi olarak zarf adı verilmektedir. Bazı dilcilerimiz (Mehmet Hengirmen) ise belirteç kavramını kullanmışlardır.

Cümleyi oluşturan unsurlar arasında zarf olan kelimelerde bulunur. Bu kelimeler cümle ögesi de olabilirler. Cümle ögesi olan kelimeler cümlede yüklemden evvel gelirse bu durumda zarf olan kelime yüklem bildirdiği işin yerini, zamanını, maksadını, durumunu bildirir. Cümlenin bu ögesi zarfıktır.

Misal,

Ben resim çekmeyi de çok seviyorum. [L. Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Cümle Tahlilleri, s., 57]

Nermin teyze soluk soluğa kapıyı çaldı. [M. H. Kurt, Dil bilgisi, 7, s., 25]

Bu gün hava yağmurlu olacaktır. [A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 96]

Türkiye Türkçesinde dil bilimcilerin ekseriyeti, zarf kavramını hem kelime çeşidi gibi kullanmakta, hem de cümle ögesi gibi kullanmaktadırlar.

Zarflar cümle ögesi olduklarında Türkiye Türkçesinde zarf tümleci adı verilmektedir.

⁷⁰ - BANGUOĞLU, Tahsin, (Prof .Dr.), Türkçenin Grameri, TDK, Yayınları, Ankara, 2000, s., 371

⁷¹ - EDİSKUN, Haydar, (Prof Dr), Türk Dil bilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s., 273

⁷² - KURT, M. Hakkı, Dil bilgisi, 7, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s., 80

Lakin bu konuda da tam bir terim birliği yoktur. Çünkü cümlenin yardımcı ögesi olan zarflık değişik biçimlerde isimlendirilmektedir. Meselâ:

- 1-Prof. Dr. Muharrem Ergin - Zarf
- 2-Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu - Zarflama
- 3-Prof. Dr. Tuncer Gülensoy - Zarf Tümleci
- 4-Prof. Dr. Haydar Ediskun - Zarf Tümleci
- 5-Prof. Dr. Leyla Karahan - Zarf
- 6-Mehmet Hengirmen - Belirteç Tümleci
- 7-Ahmet Beserek - Zarf Tümleci

Fakat bir daha belirtelim ki,böyle değişik isimlendirmeler hem ilköğretim çağında,hem de orta öğretim çağında öğrenim zorluğuna yol açacaktır. Şimdi de Türkiye Türkçesinde dil bilimcilerimizin yapmış olduğu zarflık tariflerini görelim.

“Zarf,fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur. Hareketin nasıl,niçin, ne şekilde ,hangi vasıtalarla ,hangi sebeple hülasa hangi şartlarda yapıldığını veya olduğunu ve hangi zamanda cereyan ettiğini göstermek için zarf unsuru kullanılır.”⁷³

“Cümlede yüklemde içinde geçtiği hal ve şartları belirten zarflara ve zarf niteliğindeki belirtme öbeklerine zarflama denir.”⁷⁴

“Yüklemdeki kavramı sebep,durum,zaman,ölçü,tarz,vasıta şart bakımından tamamlayan sözlere zarf tümleci denir.”⁷⁵

“Yüklemde anlamını,zaman, yer,hal,miktar,benzerlik,olabilirlik ya da kesinlik bakımından tamamlayan zarflara,zarf görevinde bulunan kelimelerle kelime gruplarına ve edatlara denir.”⁷⁶ “Yön,zaman,tarz,sebep,miktar,vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle unsuruna zarf denir.”⁷⁷

“Yüklemde anlamını zaman,yer,yön,durum,nicelik ilgisıyla tamamlayan sözcüklere belirteç tümleçleri denir.”⁷⁸

⁷³ ERGİN,Muharrem,(Prof. Dr.),Üniversiteler İçin Türk Dili,Bayrak Yayınları,İstanbul,1995,s.,408

⁷⁴ - BANGUOĞLU,Tahsin,(Prof. Dr.),Türkçenin Grameri,TDK.,Yayınları,Ankara,2000,s.,530

⁷⁵ - BESEREK,Ahmet,Türkçede Cümle Yapısı,MEB.,Yayınları,İstanbul,1991,s.,46

⁷⁶ - GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.),Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik,Yayınları,Kayseri,1995,s.,207

⁷⁷ - KARAHAN,Leyla,(Prof. Dr.),Türkçede Söz Dizimi,Akçağ Yayınları,Ankara,1999,s.,57

⁷⁸ - HENGİRMEN,Mehmet,Türkçe Dil bilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997,s.,341

“Cümlede yüklemi azlık,çokluk,zaman ,durum,yer, yön bakımlarından tamamlayan tümleçlere zarf tümleci denir.”⁷⁹

“Cümlede yüklemın anlamını yer,durum,zaman,miktar ve soru yönünden tamamlayan yardımcı ögelere zarf tümleci denir.”⁸⁰

Zarf ve zarflık tariflerinden sonra zarflıkla ilgili var olan tezatlar hakkında bahsetmek gerek. Bilhassa hangi kelimelerin zarflık olacağı,cümlede yer alan zarf-fiillerin durumu bu hususla alâkalı konulardandır. Ayrıca zarflıklar nasıl, neye göre tasnif yapılmalıdır? Türkiye Türkçesinde bu meseleler halen tartışmalı konulardandır.

Bu meseleleri izah etmeden önce düşüncelerimize ışık tutması cihetinden Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun zarflık hakkındaki yazdıklarına bakalım. Zarflık hakkında şöyle yazıyor: “Cümlede iş veya hareketin uygulama zamanını,yerini,tarzını,sebebini,ölçüsünü ve derecesini bildiren yardımcı cümle ögesine zarflık denir. Zarflıklar umumiyetle fiilî yükleme ait olur. Lakin bazen de ismî yükleme ait olup,belirtinin oluşum nedenini gösterir. Zarflıklar ne vakit? ne zaman? nereye? nerede? nereden? nasıl? ne kadar? ne için? neden? sorularından birine cevap oluyor.”⁸¹

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu'nun zarflık hakkındaki düşüncesine katılıyor ve diyoruz ki, şayet zarflık olan cümle ögesi yüklemın bildirdiği icraatın nitelik ve niceliğini belirtiyorsa o hâlde yüklemlerden önce gelip yapılan işin,oluşun,hareketin ne zaman,nerede,nasıl, neden, niçin yapıldığını gösteren bütün kelime ve kelime grupları cümlede zarflık ögesi vazifesi yaparlar. Cümlede yüklemden önce gelip,yüklemın hareket alınını sınırlayan, vasfını belirten sıfatlar,miktar belirten kelimeler ve zarf-fiiller gibi kelime ve kelime grupları zarflık olurlar. Misal:

Toprak derin derin ürperdi.[L.,Karahana,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,57]

İnsan, âlemdede hayâl ettiği müddetçe yaşar.[L.,Karahana,age.,s.,57]

O zaman yükselerek arşa değer belki başım.[L.,Karahana, age.,s.,58]

⁷⁹ - KURT,M.,Hakkı,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,24

⁸⁰ - GÜL,M.,EKMEKÇİ,S.,DURLU,İ.,Fen Lisesi Hazırlık Kitabı,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,115

⁸¹ -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.) Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyana Yayınları,s.,96

Bu insanları biraz tanıdım. [L.,Karahan,age.,s.,58]

Toplantı dün yapıldı.[A. Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,96]

Zarflık olan cümle ögesi ifade ettiği mana bakımından da ayrıca sınıflandırılırlar. Zarf olan kelimelerin taşıdıkları anlamlara göre sınıflandırması bizce şöyle olmalıdır:

- 1-Hâl veya tarz zarflığı (nasıl?)
- 2-Zaman zarflığı (ne zaman? ne vakit?)
- 3-Yer (mekân)zarflığı (nerede? nereden?)
- 4-Sayı (miktar) zarflığı (ne kadar?)
- 5-Sebeup zarflığı (neden ?)
- 6-Maksat zarflığı (ne için?)

Zarflığın Anlam Türleri

	Anlam Türü	Soruları	Misaller
1.	Hâl veya tarz zarflığı	nasıl?	Araz koşarak (nasıl?) odadan çıktı. Olayları doğru (nasıl?) anlat.
2.	Zaman zarflığı	ne zaman? ne vakit ? ne zamana kadar?	Önce (ne zaman?sözleşmeyi imzaladı. Yarın (ne vakit?) sınav olacaktır. Yaza kadar (ne zamana kadar?) okul hazır olmalıdır.
3.	Yer zarflığı	nere? nereye? nerede? nereden?	Onlar dönüp oraya (nereye?)baktılar. Misafirler içeri (nere?) davet edildi. Okulun önünde (nerede?) pak salındı. Bakan Ankara'dan (nereden?) geldi.
4.	Sayı zarflığı	ne kadar?	Polis defalarla (ne kadar?) uyarmıştır. Çok (ne kadar?) konuşma, çok (ne kadar?)oku. Hasta biraz (ne kadar?) konuştu.
5	Sebeup zarflığı	ne için ? neden?	Hırsız korkudan (ne için?) esiyordu. Sevgilisinden mektup aldığı için (ne için?) seviniyordu.
6.	Maksat zarflığı	niye? neden ötürü? ne maksatla?	Ben vatani savunmak için (ne maksatla?) bu dünyaya geldim. Düşmemek için (ne için?) mükkem tutmuştum.

Tablo 15

3.2.3.1-Hâl veya Tarz Zarflığı:

Cümlede yüklem bildirdiği hareketin hâlini, durumunu, icraatın nasıl hangi şartlarda gerçekleştiğini bildirir. Hâl zarflığı, yükleme yöneltilen nasıl sorusuna karşı alınan cevaptır. Yüklemden önce gelen ve yükleme ait olan hâl, durum, tarz, biçim, vs. bildiren kelime ve kelime grupları hâl zarflığı olurlar.

Hâl zarflığı ile alâkalı aşağıda verilmiş misal cümleleri inceleyelim.

Şehrin kirli, ıslak caddelerinde rasgele yürümeye başladım. [Necdet Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, s., 28]

Gülistançatı köyüne hırlayarak yeşil bir jip girdi. [N. Ekici. age., s., 16]

Gülümser sessiz sessiz işine devam ederdi. [Cengiz Aytmatov, Toprak Ana]

Misal olarak verilen cümlelerde görülüyor ki, zarf-fiiller de hâl zarflığı vazifesi yapmaktadırlar. Lakin Türkiye Türkçesinde fiilimsilerin (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin) bulunduğu cümleleri birleşik cümle kabul edenler, bu cümle ögesini zarflık değil de yüklem olarak görmektedirler. Fakat bu cümlelerdeki zarf-fiiller yükleme sorulan nasıl? sorusunun cevabı olmaktadır.

Misal:

Gülistançatı köyüne hırlayarak yeşil bir jip girdi.

Y.Z. H.Z. Bl. Bl. Ö. Y.

Yüklem: girdi

Özne: jip (ne?, kim?)

Belirten: yeşil (nasıl?)

Bir (kaç?)

Yer Zarflığı: Gülistançatı köyüne (nereye?)

Hâl Zarflığı: hırlayarak (nasıl?)

Yukarıdaki cümle tahlilinde yükleme “nasıl?” sorusu yöneltilmiştir. “nasıl girdi?” bu sorunun cevabı da açıkça belli ki, *hırlayarak* zarf-fiilidir. Bu cümlede zarf-fiilin vazifesi yüklem belirttiği icraatın gerçekleşme şeklini açıklamaktır. Böyle olduğu takdirde hangi ilmi esasa dayanarak bu cümledeki zarf-fiile yüklem deyip, bu cümleyi birleşik cümle kabul edebiliriz.

Fakat şunu da açıkça belirtelim ki,bütün zarf-fiiller cümlede hâl zarfı olmazlar. Ancak yükleme yöneltilen nasıl sorusunun cevabı olan ve hareketin tarzını,biçimini hâlini belirten zarf-fiiller hâl (tarz) zarflığı olabilir.

Meselâ:

Gülerek içeri girdiler

Kavunları koklayarak seçiyordu.

Yatağını serip uyudu.

Çamurlara bata çıka yürüyorlardı.

Ahmet hızlı hızlı köye doğru gitti.

Tozlu yolları aşarak şehir ulaştım.

cümlelerinde olduğu gibi.

3.2.3.2-Zaman Zarflığı:

Cümlede yüklem bildirdiği işi,hareketi,zaman bakımından sınırlayan kelime ve kelime gruplarıdır. Yapılan icraatın ne zaman yapıldığını,vaktini belirten cümle ögesidir. Zaman zarflığı yükleme sorulan ne zaman?,ne vakit?,haçan?,ne vakide denk, sorularına cevap olur.

Misal:

Aksamaları ortadan kayboluyordu.[Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,15]

Yıllar sonra eski dostla karşılaştırdım yolda.[S. Çokum,age.,s.,16]

Biz okula gidince yağmur yağıyordu.[A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,58]

Trenden indikten sonra bir gazete aldım.[M. Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,259]

Türkiye Türkçesinde zaman zarflığı hususunda tartışmalı meselelerden birisi de yine zarf-fiillerin cümle içindeki durumudur. Bu mübaheseli meselenin temelinde yukarıda da belirttiğimiz gibi fiilimsilerin (isim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiillerin) yer aldığı cümlelerin birleşik cümle gibi kabul edilmişinden kaynaklanmaktadır. Zarf-fiillerin bulunduğu cümleyi birleşik cümle kabul edenlere göre“*Biz okula gidince yağmur yağıyordu*” cümlesi birleşik cümledir. Zarf-fiilin olduğu kısma kadar olan bölüm yan cümle diğer bölüm temel cümledir. Bu görüşe göre zarf-fiil yan cümlenin yüklem oluyor. Bu cümleyi tahlil ettiğimizde görürüz ki, bu cümle basit cümle zarf-fiile kadar olan kısım ise cümle ögesi olmaktadır. Bu cümleyi tahlil edelim.

“Biz okula gidince yağmur yağıyordu.”

Yüklem:yağıyordu

Özne:yağmur(ne?)

Zarflık:Biz okula gidince(ne zaman?) birleşik zaman zarflığı

Türkiye Türkçesinde bir başka tartışmalı konu da –DIktAn/-DUktAn sonra zaman ekinin fiillerle birleştiği zaman cümledeki durumudur. Türkiye’de bu ekler çok farklı terimlerle adlandırılmaktadır. Meselâ:

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu-Zaman zarflığı

Prof. Dr. Haydar Ediskun-Zaman Ulaç

Prof. Dr. Nurettin Koç-Zaman Kavramı Veren Ulaç

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz-Zarf Tümleci

Mehmet Hengirmen-Zaman Ulaç

-DIktAn/-DUktAn sonrayı zaman zarflığı kabul edenlere göre“Trenden indikten sonra,bir gazete aldım”cümlesinde –*DIktAn/-DUktAn* sonra zaman ekinin görevi bir yan cümle ile temel cümleyi birbirine bağlamaktır. Halbuki bu cümlede yükleme şöyle bir soru sorduğumuzda “ne zaman gazete aldım?” bu sorununu açık cevabı hiç tartışmasız “Trenden indikten sonra” olacaktır. Öyle ise bu cümlede de açıkça belirtildiği gibi zaman ekine kadar olan kısmın görevi yüklemi zaman bakımından sınırlamaktadır. Dolayısıyla bu cümlede “Trenden indikten sonra”yan cümle değil bilakis,basit cümlenin yardımcı ögesi durumundaki birleşik zaman zarflığıdır.

Zarf-fiillerin durumu hakkında “-DIktAn/-DUktAn sonra Zarf-Fiili Üzerine Bir Araştırma” adlı makalesinde Ayfer Aktaş -DIktAn /-DUktAn sonra zarf-fiil eki yapısal özellikleri hakkında şöyle yazıyor: “...-dık/dik+tan/ten sonra şekillerinden oluşan bu zarf –fiil için Türkiye’de yapılmış olan çalışmalarda tam bir terim birliği bulunmamaktadır. İncelediğim Türkçe dil bilgisi kitaplarında sadece Banguoğlu,Ediskun,Hengirmen,Korkmaz ve Koç –DIktAn /-DUktAn sonra şekline örneklerle yer vermişlerdir. Banguoğlu (1995-436) eserin de zarf-fiillerine çok yer vermektedir ve yazar –DIktAn/ -DUktAn sonra yapısını anlam olarak sonralık zarf-fiili saymaktadır.

Çünkü temel cümle fiilin zamanca sonralığı anlatımını getirdiğini bildirir. Yazarın da ifade ettiği gibi bu şekil –dik sıfat-fiillerine sonra takısı getirilerek yapılmış bir takı öbeğinden oluşmaktadır. Örneğin:Emekli olduktan sonra Gelibolu’da yerleşti....

Bütün bu açıklamalarda görüldüğü gibi –DiktAn /-DUktAn sonra zarf-fiilinin görevi bir yan cümle ile temel cümleyi birbirine bağlamaktır. Ve zaman açısından çok açık ifade ediliyor ki, -DiktAn /-DUktAn sonra zarf-fiilinin bulunduğu yan cümlenin temel cümleye göre önce gerçekleşmesi gerekir. Bu nedenle bu zarf-fiilinin bulunduğu cümlede yapısal açıdan öznenin olup olmadığına bakılacaktır.

Bu konuda Hengirmen’in (1995:259)cümle örneklerinden faydalanılacaktır:

“Trenden indikten sonra,bir gazete aldım”

Yan cümlede özne yok,fakat temel cümledeki eylemden öznenin“ben”olduğu anlaşılıyor. Açık olarak ifade edilmese de,her iki cümledeki gizli özne aynıdır ve zaman görülen geçmiş zamandır.”⁸²

Ayfer Aktaş makalesinde Prof. Dr.Tahsin Banguoğlu gibi düşündüğünü belirtip,-DiktAn/ -DUktAn sonra yapısı için zarf-fiili terimini kullanıyor. Biz bu konuda Ayfer Aktaş’a katılmıyor,-DiktAn ve -DUktAn sonra,zarf-fiil değil ancak fiil köküne eklenerek fiilleri zaman bildiren zarflık şekline sokan zarf ekleridir.

Meselâ, gel+dikten sonra, oku + duktan sonra, al + diktan sonra, ver + diktan sonra v.s.

Eve geldikten sonra, ödevlerini yaptı.

Okuduktan sonra, kitabı arkadaşına verdi.

Ekmek aldıktan sonra,eve gitti.

. Emaneti verdikten sonra, rahatladım.

Yukarıda verilen misal cümlelerde de görülüyor ki,-DiktAn –DUktAn sonra bir fiil köküne ulanarak cümlede birleşik zaman zarflığı olmuşlardır.

Ayfer Aktaş aynı makalenin “-DiktAn /-DUktAn sonra zarf-fiilinin işlevleri” bölümünde şöyle yazıyor:

⁸² - AKTAŞ,Ayfer, “-DiktAn/-DUktAn sonra Zarf-Fiili Üzerine Bir Araştırma”Bakınız:Türk Dili Dergisi,Sayı:597,Eylül,2001,s.,257

“Yarın okula gittikten sonra,sinemaya gideceğiz.”

Bu cümle sınırlama ilişkisi açısından incelendiğinde,yan cümlede bir zaman noktası görülürken temel cümlede bir süre görülüyor. “Ne zaman sinemaya gideceğiz?” sorusuna yan cümle cevap olarak verilebilir. “Yarın okula gittikten sonra”.

Görünüş açısından bu cümle ele alındığında,yan cümlede temel cümleye göre bitmişlik söz konu sudur. Yan cümledeki olay bitecek ki,temel cümledeki olay gerçekleşsin. Fakat zaman açısından gelecekte bitmişlik olduğuna göre bitmemişlik görülüyor. Böylece temel cümlede de bitmemişlik vardır. Her iki cümlede bir olay söz konusudur,çünkü her iki cümlenin fiili “gitmektir”.

Konuşma anı şimdidir,fakat eylem zamanına gelince gelecektir. Bu örnek cümleye sıralama ilişkisi açısından yaklaşıldığında,yan cümlede temel cümleye göre bir öncelik ilişkisi görülmektedir, çünkü okula gitme olayının,sinemaya gitme olayından önce gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla arka arkaya gerçekleşmesi ya da gerçekleşmesi gereken bir beklenti var. Her iki cümledeki gizli özne aynıdır ve bu özne “biz” olmalıdır. Bu cümlenin her şeyden önce zamansal işlevi bulunuyor.”⁸³

Ayfer Aktaş zaman işlevinden başka değişik misaller vererek başka işlevlerinden de söz etmektedir. Meselâ,

“Boşandıktan sonra,ruh sağlığı çok bozuldu.”

Bu cümlede –DiktAn/-DUktAn sonra zarf-fiilinin sebep gösteren bir ilişkisinin olduğunu belirtiyor.

“Okulu bıraktıktan sonra,her gününü tembellik yaparak geçiriyor.”

Bu cümlede ise nedensel işlevinden bahsediyor.

“Uzun saçlarımı kestirdikten sonra,sinüzitten kurtuldu.”

Cümlesinde hem tarz, hem de neden gösteren bir işlevinden söz ediyor.

“Öğrenimini bitirdikten sonra,bir işe girdi.”

Bu cümlede ise Ayfer Aktaş zarf-fiilin tarz gösteren bir ilişkisi var demektedir.

⁸³ - AKTAŞ,Ayfer,age.,s.,258-259

Biz Ayfer Aktaş gibi düşünmüyor ve diyoruz ki,-DİktAn/-DUktAn sonra tek başına zarf-fiil değildir. Bilakis bir fiil köküne eklenerek o fiili cümlede yüklemi zaman bakımından sınırlayan yani yüklem bildirdiği işi,oluşu ve hareketin cereyan ettiği vakti bildiren birleşik zaman zarflığıdır. Eğer zarf-fiillerin bulunduğu cümleler birleşik cümle olur fikrine sahip olmasaydı Ayfer Aktaş, zarflık yapan bu eklere bir çok işlev yüklemeydi.

Ayfer Aktaş, savunduğu fikirlerde ilmî dayanaktan çok mantık kurallarına önem veriyor. Meselâ: bu konuda şöyle yazıyor:

“Okulu bıraktıktan sonra,her gününü tembellik yaparak geçiriyor.

Bu örnekteki yan cümlede sınırlama açısından yine bir zaman noktası,temel cümlede ise bir süre görülüyor. Dolayısıyla yan cümlede bir olay,temel cümlede ise bir durum söz konusudur...

Sıralama ilişkisi açısından bakıldığında “Okulu bırakma” olayı önce olup,temel cümledeki durum sonra gerçekleşiyor. Dolayısıyla yan cümlenin temel cümleye göre bir öncelik ilişkisi vardır. Bu öncelik ilişkisinden yola çıkarak “ne zaman gününü tembellik yaparak geçiriyor?” sorusuna “okulu bıraktıktan sonra” cevabı verilebilir...

Nedenini araştırıp öğrenmek için , “neden günlerini tembellik yaparak geçiriyor?” sorusu yöneltilebilir;cevabı da “...okulu bıraktıktan sonra...” olabilir. Belki dil bilgisel açıdan doğru bir cevap olmaz,ama yine de anlamsal açıdan,bu cevap kabul edilebilir.

Bu sonuca dayanarak,bu örnekte bulunan zarf-fiilinin zamansal işlevinin dışında nedensel bir işlevi de gösterdiği söylenebilir.”

Dikkat edilirse Ayfer Aktaş yukarıdaki altı çizili cümlede görüşünün ilmî dayanağının olmadığını itiraf etmektedir. Bütün bunlardan sonra biz diyoruz ki,-DUktAn/-DİktAn sonra tek başına zarf-fiil değildir. Ayrıca Ayfer Aktaş’ın değişik kaynaklardan verdiği misal cümlelerdeki –DİktAn/-DUktAn sonraya kadar olan kısım yan cümle değildir.

Çünkü bu cümlelerin hepsi de birleşik cümle olmayıp bilakis basit cümledir. Misal cümlelerdeki altı çizili olan kısımlar ise cümlenin zarflık olan yardımcı ögesidir. Daha açıkçası bu kısımlar birleşik zaman zarflığıdır. Verilen misallerden bir tanesini tahlil ederek konuyu açıklayalım.

“Yarın okula gittikten sonra,sinemaya gideceğiz.”

Yüklem:gideceğiz.

Özne:biz (kim?)

Zarflık:sinemaya (nereye?) basit yer zarflığı

Yarın okula gittikten sonra(ne zaman?) birleşik zaman zarflığı

3.2.3.3-Yer Zarflığı:

Cümlenin yardımcı ögesi olan zarflığın anlam türlerinden olan yer zarflığı,cümlede yük-
lemin belirttiği işin oluşun,hareketin nerede,hangi mekânda gerçekleştiğini belirten cümle
ögesidir. Kısacası yer zarflığı gerçekleşen icraatın yerini bildirir.

Yer zarflığı,yükleme yöneltilen nere?,nereye?,nerede?,nereden? sorularının cevabıdır.

Misal:

“Çocuk gül dolu tülbendi yere bıraktı.”[Rasim Özden Ören,Gül Yetiştiren Adam,s.,35]

“Antalya’da çok güzel antik kentler var.”[M.Hengirmen,Türkçe Dil Bilgisi,s.,336]

“Bu gün büroda işler çok yoğundu.”[M.Hengirmen,age.,s.,336]

Türkiye Türkçesinde yer ve mekân bildiren cümle ögelerine yer tamlayıcısı denilmekte fakat yer zarflarının sınırı da tam belli olmamaktadır.Yer tamlayıcısı ya da dolaylı tümleç ile zarf tümleci ya da yer zarfı olarak adlandırılan terimler birbirinin taşıdığı manayı da taşımaktadır. Meselâ, dolaylı tümleç başlığı altında Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, “Türkçe El Kitabı” adlı eserinin 207.sayfasında şöyle yazıyor: “Dolaylı tümleç,işin olayın nerede geçtiğini,nereye yöneldiğini,nereden çıktığını ya da nereden ayrıldığını bildiren ayrıca sebep ve vasıta gösteren kelimelerdir. Dolaylı tümleci bulmak için yükleme nereye?,nerede?, nereden? sorularını sorarız. Örnekler:

Konya’dan yeni geldik.

-Nereden geldik?

-Konya’dan

Yarın Amerika’ya gideceğiz.

-Nereye gideceğiz?

-Amerika’ya”⁸⁴

⁸⁴ - GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.),Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995,s.,207

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, aynı eserin yine 207.sayfasında Zarf tümleci başlığı altında şöyle yazıyor: “Zarf tümleci,yüklemin anlamını,zaman, yer,hal,miktar,benzerlik,olabilirlik ya da kesinlik bakımından tamamlayan zarflara,zarf görevinde bulunan kelimelere, kelime gruplarına ve edatlara denir. Zarf tümlecini bulmak için yüklemle birlikte ne zaman?, nasıl?,nereye?,ne kadar? soruları sorulur. Örnekler:

Önümüzdeki yıl Kıbrıs’a gideceğim.

-Ne zaman gideceğim?

-Önümüzdeki yıl”⁸⁵

Dikkat ettiğimizde zarf tümlecinin tarifi yapılırken yüklemle birlikte nereye? sorusu sorulduğunda zarf tümleci bulunur denilmektedir. O halde yukarıdaki misal cümlemin yüklemine “nereye?”sorusunu sorarsak aldığımız cevap “Kıbrıs’a” olacaktır. Yukarıda verilen iki ayrı cümleyi tekrar yazıp,görelim: Yarın Amerika’ya gideceği Önümüzdeki yıl Kıbrıs’a gideceğim.

Bu cümlelerin yüklemelerine soralım “nereye gideceğiz?” “nereye gideceğim?” Prof. Dr. Tuncer Gülensoy,dolaylı tümleci bulurken de yükleme “nereye” sorusunu soruyor,zarf tümlecini bulurken de yükleme “nereye” sorusunu soruyor. Aldığımız cevapların ikisi de yer bildiren kelime olduğuna göre (Amerika,Kıbrıs) biz bu cümle ögesine ne diyeceğiz? Bu ve buna benzer karmaşalar hep olmuştur ama böyle kavram karışıklıkları hep akılları da karıştırmıştır. Bizce bu misallerde yer bildiren Amerika ve Kıbrıs kelimeleri yer zarflığıdır.

İncelediğim kadarıyla Türkiye Türkçesinde bulunma (-de),çıkma(-den) ve yönelme (-e) hâllerinde bulunan yer bildiren kelimeler (bahçede, İzmir’den,bakkala vb.) yer tamlayıcısı ya da dolaylı tümleç olarak isimlendirilmiştir. Zarf tümleçleri adı altında yer bildiren zarflara ise şu misaller verilmiştir: içeriye,dışarıya,içeride,dışarıda,aşağıda,şurada,burada vs.

Ortaya atılan bir fikir hem ilmî esaslara, hem de mantık esaslarına da aykırı olmamalıdır. Bizce dil bilimcilerimizin yer tamlayıcısı adı altında verdikleri misallerde,yer zarfı adı altında verilen misaller de yer zarflığıdır.

⁸⁵ - GÜLENSOY,Tuncer,(Prof. Dr.), age.,s.,207

Çünkü biz yer zarflığının tarifini yaparken nere?, nereye?, nerede?, nereden? sorularının yer belirten cevabı yer zarflığıdır demiştik. Dikkat edilirse bu sorulara alınan cevaplar hep yer bildirmektedir (Amerika'ya, Kıbrıs'a, içeriye, dışarıya, aşağıya yukarıya vs.) O hâlde ortak yazı diline gidildiği bir dönemde böyle kavram karmaşasına son verilmeli kullanılan terimler kafaları karıştırıp öğrenim zorluğuna sebep olmamalıdır.

Cümlede yer, mekân belirten kelimeler de cümlenin yer zarflığı adı verilen yardımcı ögesi olarak kabul edilmelidir.

3.2.3.4-Sayı Zarflığı:

Cümlenin yardımcı ögesi olan zarflığın anlam türlerinden olan sayı zarflığı, cümlede yüklemnin belirttiği icraatın, işin, oluşun, hareketin niceliğini, sayısını, miktarını, belirten kelime ya da kelime grubuna sayı zarflığı denir. Cümlede sayı zarflığını bulmak için yükleme “ne kadar?” sorusunu sorarız. Bu soruya aldığımız cevap ise sayı zarflığı adını alır.

Misal:

Ben onu saatlerce dinleyebilirim. [Lütfi Şahsuvaroğlu, Genç Sanat Yayınları, s., 12]

Ankara çok genişlemiştir. [A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 96]

Bu konuya biraz çalışalım. [M. H. Kurt, Dil bilgisi, 7, s., 92]

Çocuk aşırı derecede yorulmuştu. [M. Hengirmen, Türkçe Dil bilgisi, s., 343]

Türkiye Türkçesinde sayı zarflıklarını dil bilimciler farklı terimlerle adlandırmışlardır.

Meselâ:

Prof. Dr. Leyla Karahan-Zarf

Prof. Dr. Haydar Ediskun-Miktar İlgisiyle Tamamlayan Zarf

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu-Miktar İçin Zarflama

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy-Zarf Tümlenci

Mehmet Hengirmen-Nicelik, Miktar Bildiren Belirteç

M. Hakkı Kurt-Azlık-Çokluk Bildiren Zarf Tümlenci

Dil bilimcilerimizin sayı zarflığını farklı farklı terimlerle adlandırdığını görüyoruz. Fakat şıdığı mana bakımından hemen hepsi aynı şeyi kasetmektedir. Tabii ki, dil bilimcilerimizin böyle farklı terimler kullanmalarını tasvip etmiyoruz. Bizce cümlede sayı, miktar ya da

nicelik bildiren cümle öğeleri sayı zarfı olarak adlandırılmalı ve bu öğelerinin öğretimi de bu isimle öğretilmelidir.

3.2.3.5-Sebep Zarfılığı:

Cümlenin yardımcı ögesi olan zarflık çeşitlerinden olan sebep zarfılığı,yüklemin belirttiği iş, oluş,ve hareketin yani yapılan icraatın yapılış sebebini belirten kelime ve kelime grubudur.

Cümlede sebep zarfılığı,işin ne için yapıldığını,icraatın sebebini belirtir. Sebep zarflığını bulmak için yükleme ne için?,neden? Sorularını yöneltilir. Bu soru karşısında aldığımız cevap ise sebep zarfılığı olur. Misal:

Hacı Mustafa sevincinden köye doğru uçuyordu.[R. H. Karay,Memleket Hikayeleri,s.,56]

Zavallı veremden ölmüş.[M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,337]

Çalışmaktan çok yorulmuş.[M.Hengirmen,age.,s.,337]

İştahım olmadığı için sofraya oturmadım.[Necdet Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,s.,124]

Çalışkanlığından dolayı sınıf birincisi oldu.[M.Hengirmen,age.,s.,340]

Sebep bildiren zarfıklar,Türkiye Türkçesi'nde edat tümleçleri adı altında incelenmiştir.

Bu zarfıkların adlandırılmasında yine terim birliği yoktur. Meselâ,

Prof. Dr. Haydar Ediskun-Edat Tümleci

Prof. Dr. Leyla Karahan-Zarf

Mehmet Hengirmen-İlgeç Tümleçleri

M. Hakkı Kurt-Edat Tümleci

olarak isimlendirmiştir. Haydar Ediskun edat tümleçlerini kullanılan edata göre çok farklı bir şekilde tasnif etmiştir. "Türk Dil bilgisi" adlı esrinin 363.sayfasında 483.maddede sebep zarflığını edat tümleçlerinin bir çeşidi olarak şöyle isimlendirmiş: "Sebebiyle,dolayısıyla edat tümleçleri"ayrıca "için edat tümleci" diye ayrı bir tasnif de yapmıştır. Bu sınıflandırmadan sonra konuyla alakalı şu misalleri veriyor.

Gemiler fırtına dolayısıyla limandan çıkamadılar.

Yaz için giysi diktiriyor.

Bizce Prof. Dr. Haydar Ediskun'un edat tümleçlerinin çeşidi olarak verdiği "sebebiyle, dolayısıyla edat tümleçleri" ya da "için edat tümleci" kavramları kafaları karıştırmaktan başka bir işe yaramaz. Çünkü böyle bir alt sınıflandırmaya hiç gerek yoktur. Misal olarak verilen cümleleri tahlil ettiğimizde görürüz ki, bunların hepsi sebep zarflığıdır. Şimdi cümleleri tahlil ederek inceleyelim.

Gemiler fırtına dolayısıyla limandan çıkamadılar.

Yüklem:çıkamadılar

Özne:Gemiler(kim?,ne?)

Zarflık:limandan (nereden?) basit yer zarflığı

fırtına dolayısıyla (ne için çıkamadılar?) birleşik sebep zarflığı.

Yaz için giysi diktiriyor.

Yüklem:diktiriyor

Özne: O(kim?) tekil 3. şahıs ile ifade edilmiş basit özne

Nesne:giysi (ne?) basit belirsiz dolaysız nesne

Zarflık:Yaz için (ne için diktiriyor?)birleşik sebep zarflığı

3.2.3.6-Maksat Zarflığı:

Yüklemin belirttiği icraatın maksadını,yapılan işin ne amaçla yapıldığını belirten cümle ögesine maksat zarflığı denir. Maksat zarflığı yükleme yöneltilen niye?,neden ötürü?, ne maksatla? Sorularının cevabıdır.

Maksat zarflıkları da Türkiye Türkçesinde edat tümleçleri adı altında değerlendirilmektedir. Bazı dil bilimciler ise (L. Karahan,T. Gülensoy) maksat zarflığını zarf ya da zarf tümleci adı altında değerlendirmektedir.

Bizce niye?,ne maksatla?, neden ötürü? Sorularına cevap verip yüklemin belirttiği işin icraat maksadını izah ediyorsa bu yardımcı öge maksat zarflığı olarak kabul edilmelidir.

Şimdi maksat zarflığına birkaç örnek verelim.

Buraya seni görmek için geldim.[M.H.Kurt,Dil bilgisi,7 s.,25]

Ben bu kitabı okumak için aldım.[H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,363]

4-YAPISINA GÖRE CÜMLE ÖGELERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Cümle ögelerini oluşturan unsurlar farklı yapıdadır. Cümleyi oluşturan kelimelerin yapısı ile cümle ögelerinin yapısı arasında sıkı ilişki vardır. Türk dili'nde temel kelimelerin yapı bakımından üç gruba ayrıldığını belirtmiştik. Bu gruplama şöyledir.

- a)Basit kelimeler -kahve, kırmızı, beş, hızlı
- b)Türemiş kelimeler –kahveci, bilgili, beşinci, hızlıca
- c)Birleşik kelimeler -kahvehane, yeşil yeşil, on beş, hızlı hızlı

Yukarıda verilmiş olan üç kelime çeşidi de cümlede yer alır. Yani cümle basit,birleşik ve türemiş kelimelerden teşekkül eder. Misal:

Ali, kitabını, bilgili, çocuğa, verdi.
Basit Basit Türemiş Basit Basit

Kahveci, kahvehanesini, üçüncü, gün, erkenden, açtı.
Türemiş Birleşik Türemiş Basit Basit Basit

Cümleleri oluşturan kelimeler farklı yapıda olunca haliyle kelimelerin oluşturduğu cümle ögeleri de farklı yapıda oluyor.

Kelimelerin birbiriyle ilişkisi sonucunda kelime grupları ve cümleler oluşuyor. Kelime grupları müstakil anlamlı kelimelerden,cümleler ise kelime ve kelime gruplarından oluşur. Böyle olunca da cümleyi teşkil eden unsurlardan olan kelime grupları da cümlenin muhtelif ögesi olurlar. Kısacası cümle ögeleri basit,birleşik ve türemiş kelimelerle kelime gruplarından oluşur.

Kelime grupları hakkında yukarıda bahsetmiştik. Türkiye Türkçesinde kelime grupları meselesi de tartışmalı konulardandır.Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu “Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme” adlı eserinde Dede Korkut'taki kelime gruplarını incelerken bu meseleye deyinmiştir.

İsmet Cemiloğlu şöyle yazıyor: “...söz dizimi üzerinde çalışmış belli başlı yazarların değerlendirmelerini göz önünde bulundurduk. ifade edilen bu görüşlerden anlaşıldığı gibi kelime gruplarının ne olduğu hususunda yazarlar arasında hemen hemen birlik bulunmamaktadır”⁸⁶

Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu kelime grupları hakkında şöyle yazıyor:

“İki veya daha çok bağımsız kelimenin anlam ve gramer açısından birleşmesine kelime grupları denir. Kelime grupları eşya ve olayların birleşik adlarını bildirir. Kelime gruplarını kapsayan kelimelerin birbiriyle alâkası ve onların ifade ettiği anlam özelliklerine göre kelime grupları ikiye ayrılır.

1. Bağımsız kelime grupları,

2. Kalıplaşmış kelime grupları.

a) Bağımsız kelime gruplarını oluşturan kelimeler bağımsız sözlük anlamlarının korur.

Meselâ; kitap okumak, okulun havuzu, dersini öğrenmek...

b) Kalıplaşmış kelime gruplarını oluşturan kelimeler ise bağımsız sözlük anlamlarını koruyamıyorlar. Meselâ; gönül okşamak, gözden düşmek gibi.

Ayrıca kelime grupları temel tarafın kelime türleri ve ifadesine göre iki gruba ayrılır:

1. İsmî birleşmeler (isim ve sıfat tamlamaları)

2. Fiilî birleşmeler (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbekleri)”⁸⁷

İsmî birleşmeler konusunda Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şunları yazıyor;

“İsmî birleşmeler en az iki kelimedenden ibaret olur. Birinci kelime bağımlı taraf, ikinci kelime temel taraf olarak adlanır.

4

4

Temel tarafın –İ iyelik eki ,bağımlı tarafın –In ilgi hâli ekini kabul edip etmemesine göre ismî birleşmeler üç yere bölünür.

1. Birinci tür ismî birleşmeler (sıfat tamlaması)

2. İkinci tür ismî birleşmeler (belirtisiz isim tamlaması)

3. Üçüncü tür ismî birleşmeler (belirtili isim tamlaması)”⁸⁸

⁸⁶ - CEMİLOĞLU, İsmet, (Doç. Dr.) Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme, TDK, Yayınları, Ankara 2001, s., 7

⁸⁷ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyen Yayınları Adapazarı, 2001, s., 22-23

⁸⁸ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), age., s., 30

İsmî birleşmelerin (sıfat ve isim tamlamalarının) cümle ögesi olduklarındaki durumu ve cümle ögesi oldukları vakit bu ögelerin tahlili Türkiye Türkçesinde tartışmalı meselelerden biridir. Bilhassa birinci tür ismî birleşmelerin (sıfat tamlamalarının)yanlış tahlil edildiğini, çünkü sıfat tamlamaları cümle ögesi olduğu zaman tahlil edilirken her iki tarafın da birlikte öge kabul edildiğini fakat böyle olmadığını birinci tarafın belirten ikinci tarafın ise muhtelif cümle ögesi olduğunu belirtmiştik.

Burada bizim üzerinde duracağımız konu ikinci ve üçüncü tür ismî birleşmelerin(belirtisiz ve belirtili isim tamlamalarının) cümle ögesi oldukları zamanki durumu, bunların tahlili ve yapıları hakkında olacaktır.

Bu konuda Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şu görüşleri belirtiyor:

“Belirtisiz isim tamlaması(II. tür ismî birleşme) birinci tarafı ilgi hâl eki kabul etmeyen, ikinci tarafı iyelik eki ile kullanılan söz (kelime)birleşmesine belirsiz isim tamlaması denir. Meselâ,

köy yolu,çocuk yuvası,misafir odası,okul bahçesi vs.

Belirsiz isim tamlamaları(II. tür ismî birleşmeler) cümle ögesi oldukları vakit tarafları cümle içerisinde ayrı ayrı değil birlikte cümle ögesi olurlar. II. tür ismî birleşmeler cümlede muhtelif şekillerde temel ve yardımcı cümle ögesi olduklarında yapıları da birleşik olurlar. Bunlara misaller verelim.

Okul yolu açıldı.

Özne

Bu çiçek okul bahçesindedir.

Yüklem

Öğrenciler okul müdürünü alkışladılar.

Nesne

Okul müdürü Mehmet Ali geldi.

Belirten

Okul bahçesinde fidanlar dikildi.

Yer zarfılığı

Belirli isim tamlaması (III. tür ismî birleşme) birinci tarafı ilgi hâl eki, ikinci tarafı iyelik eki kabul eden söz (kelime) birleşmesine belirli isim tamlaması denir. Meselâ: kitabın yazarı, şarkının sözleri, çocuğu babası vs.

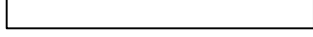
Belirli isim tamlamasının (III. tür ismî birleşmenin) tarafları arasına istenilen kadar söz dahil edilebilir. Meselâ,

Mehmet'in dün baskıdan çıkan kitabı hediye edildi.

Belirli isim tamlamasının (III. tür ismî birleşmenin) tarafları arasına istenilen kadar sözlerin dahil olmasına bakmayarak her iki taraf birlikte cümle ögesi olur. Bu gibi yapıya sahip cümle öğeleri de birleşik yapıdadır. Misal;

Okulun akşam kar basmış yolu açıldı.

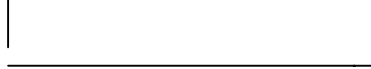
Özne

Bu çiçek okulun yeni salınmış bahçesindedir.

Yüklem

Öğrenciler okulun dün tayin edilmiş müdürünü alkışladılar.

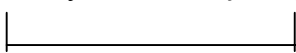

Dolaysız nesne

Okul müdürü Ali Bozdoğanlı ödül aldı.

Belirten

Okulun yeni salınmış bahçesinde fidanlar dikildi.⁸⁹

Yer zarfılığı

⁸⁹ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dili Varlığımızdır, Aşiyân Yayınları, Adapazarı, 2000, s., 137-138-139

Temel kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu bir başka kelime grubu da fiili birleşmelerdir. Fiilî birleşmeler de cümlenin muhtelif ögesi oluyor. Dolayısıyla fiilî birleşmelerin yapısı da cümle ögesinin yapısıyla ilişkilidir. Fiilî birleşmeler hususunda Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu şöyle yazıyor:

“Temel tarafı fiille, bağımlı tarafı çeşitli kelime türleri ile ifade olunan bağımsız kelime gruplarına fiilî birleşmeler denir.

Fiilî birleşmelerin temel tarafı sıfat-fiil,zarf-fiil ve isim-fiille ifade olunuyor. Meselâ; Yaşanacak ömür(sıfat-fiil) ders başlarken (zarf-fiil) hayatı yaşamak (isim-fiil)

Fiilî birleşmeler cümle içerisinde öbek oluşturuyor. Fiilî öbekler üç çeşittir.

- 1.Sıfat-fiil öbeği
- 2.Zarf-fiil öbeği
- 3.İsim-fiil öbeği

Fiilî birleşmeler sıfat-fiil,zarf-fiil ve isim-fiille başka kelimelerin birleşmesinden kurulur.”⁹⁰ Sıfat-fiil öbekleri çok vakit cümlenin belirteni olur. Meselâ,Vatan aşkıyla dövünen kalbim düşmana lanet okuyordu. Demir kafese salınmış bülbül vatan hasretiyle çırpınıyordu. Bu cümlelerde kullanılan vatan aşkıyla dövünen,demir kafese salınmış sıfat-fiil öbekleri yapı bakımından birleşik yapıdır. Dolayısıyla cümlenin birleşik belirtenidir.

Sıfat-fiil öbekleri isimleştiğinde özne ,yüklem ve nesne görevlerinde olabilirler. Meselâ; Hürriyet bayrağını yükseltenler her zaman anılacaktır.

Birleşik Özne

Devletimiz vatandaşın kadrini bilendir.

Birleşik Yüklem

Yarıшта galip gelenleri ödüllendirdiler.

Birleşik Nesne

Zarf-fiil öbekleri cümlede çoğunlukla zaman, sebep ve tarz zarflıkları görevinde kullanılır.

⁹⁰ - MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyen Yayınları,Adapazarı,2001,s.,52

Meselâ:

Biz okula gidince yağmur yağıyordu.

Birleşik Zaman Zarflığı

Baba çocuğun konuştuğunu görüp çok sevindi.

Birleşik Sebep zarflığı

Gözlerini bir noktaya dikip kafasını dinliyordu.

Birleşik Tarz Zarflığı

Fiilî birleşmelerin bir çeşidi de isim-fiil öbekleridir. İsim-fiil öbekleri cümlede öge oldukları vakit çoğu zaman cümlenin öznesi,nesnesi ve yüklemi de olurlar. İsmî birleşmeler birleşik yapıda oldukları için oluşan ögelerde birleşik öge olurlar. Şimdi bu görüşümüzü misaller vererek açıklayalım.

İstanbul'u görmek çoktanka arzum idi.

Birleşik Özne

Gençler kitap okumayı çok seviyor.

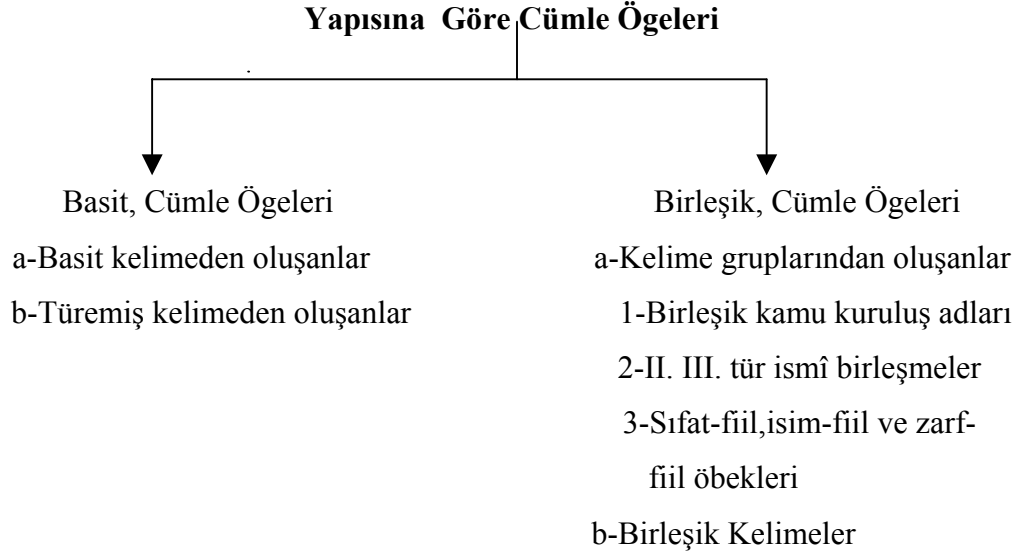
Birleşik Nesne

Askerin görevi vatanı korumaktır.

Birleşik Yüklem

Kelimeleri yapı bakımından inceleyip, kelime gruplarının nasıl teşekkül ettiğini belirttik ve basit, birleşik,türemiş kelimeler ve kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu kelime gruplarının cümle ögesi olduğunu izah ettik. Gördük ki, cümleyi oluşturan temel ve yardımcı ögeler basit,türemiş ve birleşik kelimelerden ayrıca kelime gruplarından oluşuyor. O hâlde kelimeleri nasıl yapı bakımından tasnif ediyorsak,değişik yapıdaki kelime ve kelime gruplarının oluşturduğu cümlenin temel ve yardımcı ögelerini de yapısına göre sınıflandırmalıyız. Türkiye Türkçesinde bu güne kadar böyle bir sınıflandırma yapılmamıştır. Ögeler sadece kendi anlamlarıyla,taşıdığı görevlerine ve mevkilerine göre tasnif yapılmıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra cümlenin temel ve yardımcı ögelerini yapısına göre basit yapılı olanlar ve birleşik yapılı olanlar olmak üzere ikiye ayrılmasını öneriyoruz. Bu görüşümüzü şema halinde gösterelim.

4.1-Basit Cümle Ögeleri:

“Bir kelime ile ifade olunan cümle ögelerine basit cümle ögesi denir”⁹¹

Cümlede öge vazifesi yapan basit kelimeler ve türemiş kelimeler cümlenin basit ögesini oluştururlar. Cümlenin basit yapıları olan temel ve yardımcı ögelerini ayrı ayrı inceleyip örnekler verelim.

4.1.1-Basit Özne:

Bir kelime ile ifade edilen öznelerdir. Basit özneler yalnız hâlde kullanılan isim, zamir ve isimleşmiş diğer kelime türleri ile ifade olunurlar. Ayrıca şahıs ekleri ile ifade olunan özneler de basit öznedir.

Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu da Dede Korkut’taki cümleleri incelerken “Cümlenin Ögeleri Ve Cümle Ögeleri Arasındaki İlgisi” konu başlığı altında cümle ögelerinin yapısını incelemiş Dede Korkut’ta yer alan cümlelerdeki özneleri “ a-öznesi tek kelime olanlar b-öznesi kelime grubu olanlar diye tasnif etmiştir.”⁹²

Bize göre İ. Cemiloğlu’nun öznesi tek kelime olanlar diye adlandırdığı özneler basit özne olarak adlandırılmalıdır.

⁹¹ - MEHMEDOĞLU, Alâeddin, (Prof. Dr.), Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşyan Yayınları, Adapazarı, 2001, s., 62

⁹² - CEMİLOĞLU, İsmet, age., s., 96-97

İ. Cemiloğlu'nun Dede Korkut'tan verdiği öznesi tek kelime olan cümlelerden ve günümüz Türkçesinden verilen basit yapılı öznelerden oluşan cümle örneklerimize bakalım.

4.1.1.1-İsmin yalın hâliyle ifade edilen basit özneler:

Misal:

Memiş, dedesinin bütün isteklerini yerine getirmiştir.

(Rıfat Ilgaz, Halime Kaptan, Çınar Yayınları, İstanbul, 1990, s., 9)

Mıstık, katmerli bir göçmendi.

(Ömer Seyfettin, Kaşığı, Dersal Yayınları, Ankara, 1997, s., 12)

Rüzgâr, sessizce tarlaları süpürüyor.

(Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s., 5)

Gülümser, sessiz sessiz işine devam ederdi.

(Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s., 10)

Cumhuriyet, bilhassa kimsesizlerin kimsesidir.

(Atatürk'ten Seçme Sözler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s., 154)

Türkler, bütün medeni milletlerin dostudur.

(Atatürk'ten Seçme Sözler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s., 154)

Naci, cümlesini tamamlayamadı.

(N. F. Kısakürek, Aynadaki Yalan, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1984, s., 6)

Dil, en basit anlaşma aracıdır.

(Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu, Türk Dili Varlığımızdır, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2000, s., 84)

Üzüm üzümüne baka baka kararır.

(H. Ediskun, Türk Dil bilgisi, s., 332)

Mızrak çuvala sığmaz.

(H. Ediskun, age., s., 332)

Oğlan tahta çıktı, babasını kırk yigidin aınmaz oldu.

(Doç. Dr. İ. Cemiloğlu, Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme, s., 96)

Kızlar vardılar,yimek götirdiler.

(Doç. Dr. İ. Cemiloğlu, age.,s.,96)

Oğuz yine eyyām ile gelüp yurdına kōndı.

(Doç. Dr. İ. Cemiloğlu, age.,s.,96)

4.1.1.2-Zamir ile ifade edilen basit özneler:

Misal:

Ben de anneniz gibi düşünüyordum.

(Cahit Uçuk,Mavi Ok,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1995,s.,129)

Ben de o muayene odasının ve nice muayene odalarının önünde senelerce bekledim.

(Peyami Safa, 9.Hariciye Kovuşu,Ötüken Yayınları,Ankara,s.,9)

Sana taşla varana sen aşla var.

(Muhsin Köktürk,Dil bilgisi,5 Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,100)

O,hiç birine bir damla olsun karşılık yapamıyordu.

(Cahit Uçuk,Mavi Ok,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1995,s.,169)

Biz onlarla yarıştık.

(A. Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyen Yayınları,Adapazarı,2001,s.,66)

Biz,dalgalar,fırtınalar kahramanı yığitlerimiz.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,332)

Onlar fakir insanlardı.

(Kemalettin Tuğcu,Köyde Unutulanlar,Damla Yayınları,İstanbul,1998,s.,21)

4.1.1.3-Şahıs ekleri ile ifade edilen basit özneler:

Misal

a-Birinci Tekil Şahıs İle İfade Olunanlar:

Şehrin kirli ıslak caddelerinde rasgele yürümeye başladım.

(Neddet Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB.,Yayınları,İstanbul,1997,s.,28)

Uykum bölündükçe, sevinen insanlar gördüm.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,Ötüken Yayınları,İstanbul,1993,s.,39)

b-İkinci Tekil Şahıs İle İfade Olunanlar:

Karpuz kabuğunu görmeden denize girme.

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,26)

Üç gün önce bize gelmiştin

(M. Köktürk,Dil bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,154)

c-Üçüncü Tekil Şahıs İle İfade Olunanlar:

Karanlıkta yılan gibi süzülüp kaçtı.

(N. F. Kısakürek ,Aynadaki Yalan,Büyük Doğu Yayınları,İstanbul,1984,s.,7)

Anayoldan geçen bir kamyonu işaret etti.

(Kemalettin Tuğcu,Sütannem Nazlı,Damla Yayınları,İstanbul,1998,s.,42)

d-Birinci Çoğul Şahıs İle İfade Olunanlar

Hastaneye koşarak gittik.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,Ötüken Yayınları,İstanbul,1983,s.,39)

Üç günden beri haber alamıyorduk

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,20)

e-İkinci Çoğul Şahıs İle İfade Olunanlar:

Yemekten önce ellerinizi yıkayınız.

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,24)

Şimdi söyleyeceklerimi çok iyi dinlemelisiniz

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,53)

f-Üçüncü Çoğul Şahıs İle İfade Olunanlar:

Köyden buraya şu kırık dökük arabayla gelmişler

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,26)

aznuñ elin öpdiler,sen şağ ol Beyrek öldi didiler.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,93)

Vardılar,aşlanı ıardılar,meydana getürdiler.

(İ. Cemiloğlu, age., s.,93)

4-İsimleşmiş diğer kelime türleri ile ifade edilen basit özneler:

Misal:

Üçüncüler ödöl aldılar.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,66)

Tok açın halinden anlamaz.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,373)

Dost başa bakar,düşman ayağa.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,131)

Korkanlar hayatta mağlup olurlar.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,66)

Okumak insanın ruhunu zenginleştirir.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,248)

Ağlatan gülmez.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,135)

Düşenin dostu olmaz.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,136)

Yaşamak insana yakışır.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,66)

Acıkan doymam, susayan kanmam sanır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,23)

Çalışmak, ibadetin yarısıdır.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,332)

4.1.2-Basit Yüklem:

Tek kelime ile ifade olunan yüklemelerdir. Basit yapılı olan yüklemeler, çekimli fiillerle, isim soylu kelimeler ile (isim, sıfat, zamir, isim-fiil, sıfat-fiil ile), var, yok gerek, lazım kelimeleri ile ve idi, imiş, edatları ile ifade edilirler.

Doç. Dr. İ. Cemiloğlu Dede Korkut'taki cümlelerin yüklemelerini yapısına göre incelerken yüklemi iki grupta incelemiştir. Şöyle ki, " a-Fiil cümlelerinde yüklem b- İsim cümlelerinde yüklem. Fiil cümlelerindeki yüklemi ise basit kipli olanlar ve birleşik kipli olanlar diye sınıflandırma yapmıştır. İsim cümlelerindeki yüklemi ise a-Yüklemi tek kelime olanlar b-Yüklemi kelime grubu olanlar diye tasnif etmiştir."⁹³

Bize göre İ. Cemiloğlu'nun tek kelimedenden oluşan yüklemeler diye adlandırdığı yüklemeler basit yüklem olarak adlandırılmalıdır.

Aşağıda İ. Cemiloğlu'nun Dede Korkut'tan basit yapılı yüklemelere verdiği misalleri ve değişik kelime türleri ile ifade edilen basit yüklemeleri misaller vererek inceleyelim.

4.1.2.1-Çekimli fiillerle ifade edilen basit yüklemeler:

Fiillerle ifade edilmiş yüklemelere fiili yüklem denir.

Misal:

Mustafa Çavuş'u bir saat kadar bekledim

(K. Tuğcu, Sütannem Nazlı, Damla Yayınları, İstanbul, 1998, s., 56)

Diğerleri gölüyordu.

(R. H. Karay, Memleket Hikayeleri, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s., 84)

Hırsız dosdoğru bir bakkala girdi.

(R. H. Karay, age., s., 177)

Çocuk gül dolu tülbendi yere bıraktı.

(R. Özdenören, Gül Yetiştiren Adam, Akabe Yayınları, İstanbul, 1989, s., 35)

⁹³-Daha geniş bilgi için bakınız, "İsmet Cemiloğlu, Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme, TDK. Yayınları, Ankara, 2001, s., 93, 94, 95"

Kemal sırtındaki çantasını çıkararak yere bıraktı.

(Cahit Uçuk,Mavi Ok,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1995,s.,24)

Yunus yerinden kalkıp Hoca'nın yanına geldi.

(Yaşar Çalışkan,Mümtaz Hoca,Diyanet Yayınları,Ankara,1998,s.,65)

Odadakiler hemen kalkıp camiye gittiler.

(Talip Uluşan,Bir Köyün Hikayesi ve Müzelik Kırık Kağınlar,Diyanet Yayınları,s.,35)

Ömer oturduğu hendeğin içinden hemen doğruldu.

(Necdet Ekici,Yüreğimi Sana bıraktım,MEB., Yayınları,s.,9)

İki kardeş kuça kuça görüştüler.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,s.,93)

4.1.2.2-İsimlerle ifade edilen basit yüklemeler:

İsimlerle ve isim soylu kelimelerle ifade edilen yüklemelere ismî yüklem denir.

Misal:

İçimizdeki en büyük güzellik sevgidir.

(N. Ekici, age., s.,71)

Deliye her gün bayramdır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,119)

Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.

(Atatürk'ten Seçme Sözler,Remzi Kitabevi,İstanbul,1981,s.,105)

Küçükalan,ovanın öte başında Kumdere'den biraz daha büyücek bir köydür.

(Ömer Seyfettin,Yalnız Efe,Dersal Yayınları,Ankara,1997,s.,22)

Türk Milleti'nin dili Türkçedir.

(Muhsin Köktürk,Dil bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,1)

Bu eser gerçekler konu alınarak yazılan bir romandır.

(T. Uluşan, age.,s.,5)

Benim en iyi arkadaşım kerimdir.

(M. Hakkı Kurt,age.,s.,19)

Türkiye'nin en kalabalık kenti İstanbul'dur.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

Bu çocukların hepsi öğrencidir.

(M. .Hengirmen, age., s.,325)

Evvel ahır uzun yaşuñ uçı ölüm.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,95)

4.1.2.3-Sıfat olan kelimelerle ifade edilen basit yüklem:

Sıfatlar isim soylu kelimeler olduğu için bu kelime türleri ile ifade edilen yüklem de ismî yüklemdir.

Misal:

Aksaray'ın yolları çok geniştir.

(K. Tuğcu,Köyde Unutulanlar Damla yayınları,İstanbul,1998,s.,26)

İleri gitmek beklemekten iyidir.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,79)

Odanın içi pek dardı.

(Ö. Seyfettin,Yalnız Efe ,Bilim Kültür Yayınları,Ankara,2000,s.,25)

Doğru söz acıdır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,128)

Ağaç yaprağı ile güzeldir.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,33)

Siz çok güzelsiniz.

(M.Hengirmen Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

Akçenin yüzü sıcaktır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,39)

Vatanımız,bayrağımız uludur.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,71)

Çocukların omuzları hep küçüktü.

(Lütfi Şahsuvaroğlu,Kafes,Genç Sanat yayınları,Anakara,s.,9)

Serez’de Türkler çok zengindiler.

(Ö. Seyfettin,Beyaz Lale,Ünlü Kitabevi,İstanbul,1990,s.,9)

Akıl akıldan üstündür.

(Atasözleri ve deyimler sözlüğü,s.,39)

Bu ev büyüktür.

(M. .Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

Yaylanın buğdayı dayanıklıdır.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,329)

4.1.2.4-Zamir olan kelimelerle ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

Koyunları sağarken anamın yardımcısı benim.

(M. Köktürk,Dil bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,137)

Güvendiğim tek kişi sensin.

(M. Hakkı Kurt,Dil bilgisi,7,s.,117)

Bence o çetenin başı odur.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

Bu ülkenin yılmaz bekçileri bizleriz.

(M. Köktürk Dil bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996,s.,79)

O büyük başarının sebebi sizlersiniz.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

Gündüzler bizim,gece onlarındır.

(Haydar Ediskun,Türk Dil bilgisi,Remzi Kitabevi,İstanbul,1999,s.,342)

Masanın üstündeki para seninmiş.

(M. Köktürk,Dil bilgisi,5,Yıldırım yayınları,Ankara,1996,s.,153)

4.1.2.5-Zarf olan kelimelerle ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

Gönlünde benlik olan dervişlikten uzaktır.

(Yaşar Çalışkan,Mümtaz Hoca,Diyanet Yayınları,Ankara,1998,s.,17)

Bu insanlar arasından geçmek ne kadar zor.

(Lütfi Şahsuvaroğlu,Kafes,Genç Sanat,Yayınları,Ankara,s.,8)

Okuldan ayrılmam öğleden önceydi.

(M.Hengirmen ,Türkçe Dil bilgisi,s.,325)

O, bizden çok uzaklardadır.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,71)

Serpil'in gelişi saat beşten sonraydı.

(M.Hengirmen age.,s.,325)

Ben şimdilik aşağıdayım.

(Tahsin Banguoğlu,Türkçenin Grameri TDK. Yayınları,Ankara ,2000,s.,525)

Böyle misaller daha çoktur.

(A.Mehmedoğlu, age.,s.,72)

Çalışmadan başarıya ulaşmak çok zordur.

Bu konudaki görüşümüze katılan çok az.

Protesto mitingi biraz sonra

Ayşe gilin köyü biraz ileridedir.

Yalancılık,hırsızlık düzenbazlık bizden çok uzaktır.

4.1.2.6-Sıfat-fiil ile ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

BU VATAN KİMİN

Bu vatan toprağın kara bağrında
Sıradağlar gibi duranlarındır.
Bir tarih boyunca onun uğrunda
Kendini tarihe verenlerindir.

Tutuşup kül olan ocaklarından
Şahlanıp köpüren ırmaklarından
Hudutlarda gaza bayraklarından
Alnına ışıklar vuranlarındır.

Ardına bakmadan yollara düşen
Şimşek gibi çakan, sel gibi coşan
Huduttan hududa yol bulup koşan
Cepheden cepheyi soranlarındır.

İleri atılıp sellercesine
Göğsünden vurulup tam ercesine
Bir gül bahçesine girercesine
Şu kara toprağa girenlerindir.

Tarihin dilinden düşmez bu destan
Nehirler gazidir, dağlar kahraman
Her taşı bir yakut olan bu vatan
Can verme sırrına erenlerindir.

Gökyay'ım ne desem ziyade değil,
Bu sevgi bir kuru ifade değil,
Sencileyin hasmı rüyada değil,
Topun namlusundan görenlerindir.

Orhan Şaik GÖKYAY
(Atatürk ve Kahramanlık Şiirleri)

At binenin,kılıç kuşananındır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,58)

Başarılı olan öğrenciler çalışanlardır.

(T. Gülensoy,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995,s.,204)

İnsanların en hayırlısı okuyanlardır.

Buradaki eşyalar gidenlerindir.

4.1.2.7-idi, -imiş, edatlarının isimlerle birleşerek ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

Hürriyet ilân olunduğu vakit ben İzmir'de idim.

(Ö. Seyfettin, Kaşığı, Dersal Yayınları, Ankara, 1997, s.,27)

Yedisi adeta köylü idi.

(Ö. Seyfettin, Beyaz Lale,Ünlü Kitabevi,İstanbul,1990,s.,9)

Çapağ Çan dirler bir kişi var idi.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,s.,95)

Bu küçük bir çam ormanı idi.

(R. H. Karay,Memleket Hikayeleri,İnkılap Kitabevi,İstanbul,1995,s.,107)

O,öğrenci imiş

(A.Mehmedoğlu,Türk dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,71)

Hasan dayı ağır hastaymış.

(K. Tuğcu,Köyde Unutulanlar,s.,53)

Okuyan üçüncüler imiş.

(A.Mehmedoğlu, age.,s.,71)

Meselenin halli uzun idi.

(A.Mehmedoğlu, age.,s.,71)

Para sende imiş.

(T. Gülensoy,Türkçe El Kitabı,s.,204)

Amacı çalışmak imiş.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,71)

4.1.2.8-İsim –fiil ile ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

Amacım çalışmaktır.

(A. Mehmedoğlu,age.,s.,71)

Amacımız yücelmek.

(T. Gülensoy,age.,s.,204)

O,herkesçe özlenen bir yaşama.

(T. Gülensoy,age.,s.,204)

Şüphe bir nura doğru koşmaktır.

(T. Banguoğlu,Türkçenin Grameri,s.,564)

Tutkuların en soylusu okumaktır.

(M. Hakkı Kurt Dil bilgisi,7,s.,86)

4.1.2.9-var, yok, değil, gerek, lazım,vs predikativ (yüklemlik) karakterli kelimeler ile ifade edilen basit yüklemeler:

Misal:

Her birinin cephede bir iki oğlu,bir iki damadı var.

(R. Ilgaz,Halime Kaptan,Çınar Yayınları,İstanbul,1990,s.,19)

Bu olayda Ahmet Bey'in hiçbir suçu yoktur.

(M.Hengirmen ,age.,s.,326)

Geç gelen adalet,adalet değildir.

(L. Şahsuvaroğlu,Kafes,Genç Sanat Yayınları,Ankara,s.,84)

Bu eve bir genç gerek.

(K. Tuğcu,Köyde Unutulanlar,Damla Yayınları,s.,17)

Kitabımı ver,bana lazımdır.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,71)

Bunlar sabah yolcuları değil.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,71)

Ulu oğlum,ulu kardeşim yok.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,s.,95)

Oğul ya seni ivermek mi gerek?

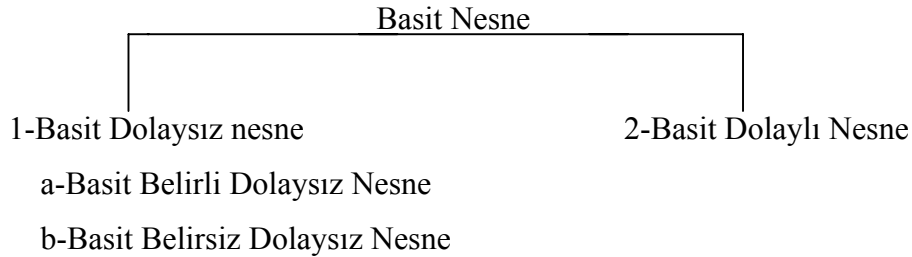
(İ. Cemiloğlu,age.,s.,95)

Çazan'ın haberi yok.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,95)

4.1.3-Basit Nesne:

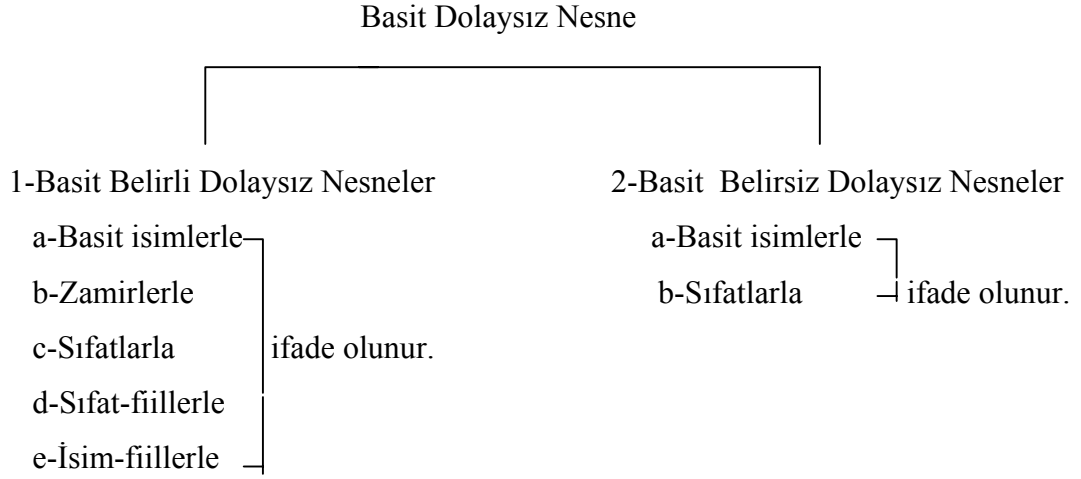
Basit nesnelere tek kelimeyle ifade edilen nesnelere denir. Basit nesnelere basit isimlerle ve zamirlerle ifade edilirler. sıfatlar,sıfat-fiiller ve isim-fiillerle de basit nesnelere ifade olunurlar. Nesnelere yüklemine belirttiği icraattan etkilenme derecesine göre dolaylı ve dolaysız olarak iki gruba ayırmıştık. Dolaysız ve dolaylı nesnelere yapı bakımından hem basit,hem de birleşik yapıda olurlar. Basit nesnelere inceleyelim:

4.1.3.1-Basit Dolaysız Nesne:

Tek kelime ile ifade edilen dolaysız nesnelere dir. Basit dolaysız nesnelere yükleme hâli eki alıp almamalarına göre ikiye ayrılır. Dolaysız nesnelere incelerken de belirttiğimiz gibi yükleme hâli eki alan dolaysız nesnelere belirli dolaysız nesnedir.

Basit dolaysız nesnelere Şema hâlinde gösterelim.

4.1.3.1.1-Basit Belirli Dolaysız Nesnelere:

Basit belirli dolaysız nesnelere belirli yükleme hâlinde olan kelimeler ile ifade edilirler. Belirli dolaysız nesnelere tek kelime ile ifade edilirse yapı bakımından basit yapıly olurlar. Onun için böyle nesnelere basit belirli dolaysız nesne diye isimlendirilirler. Şimdi misal olarak verilen cmlere yzerinde basit belirli dolaysız nesnelere görelim:

4.1.3.1.1.1-İsimlerle ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Kerim başını avuçlarının içinden çekti.

(Necdet Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, MEB., Yayınları, İstanbul, 1997, s., 61)

Kız eliyle saçlarını düzeltti.

(Sevinç okum, Bir Eski Sokak Sesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s., 33)

Sait Vardar, havlusunu kızın elinden aldı.

(Cahit Uçuk, Mavi Ok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995. s., 78)

Sırtıma ceketimi geçirip dışarı fırladım.

(Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s., 70)

Genç kadın elinin ağzına doğru götürdü.

(Sevinç Çokum, age., s., 12)

Naime Hanım, caminin çıkış yerindeki taşlıkta ayakkabılarını giydi.

(Sevinç Çokum, age., s., 109)

Oğulluyı ağ otağa, kızluyı kızıl otağa, oğlı kızını olmayanı kara otağa konduruñ.

(İ. Cemiloğlu, age., s., 99)

Sonuçta yangını söndürdüler.

(A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 85)

4.1.3.1.1.2-Zamirle ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Davranışların beni çok sevindirdi.

(T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s., 527)

Yüzbaşım seni çok seviyor.

(T. Banguoğlu, age., s., 527)

Ben elli senedir onu kovalıyorum.

(L. Karahan, Türkçede Söz Dizimi, s., 53)

Ne ekersen onu biçersin.

(H. Ediskun, Türk Dil bilgisi s., 351)

Seni çok seviyorum anne.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 85)

Evin hanımı onları güler yüzle karşıladı.

(N. Ekici, Yüreğimi sana Bıraktım, s., 21)

Babası onu çok sever.

(M. Köktürk, Dil bilgisi, 4, Yıldırım Yayınları, s., 125)

Bunu alıyorum.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,150)

Şunu alıyorum.

(M.Hengirmen,age.,s.,150)

Onu alıyorum.

(M. Hengirmen. age.,s.,150)

4.1.3.1.1.3-Sıfatla ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Zehra her zaman doğruyu söyler.

(T. Banguoğlu,Türkçenin grameri,s.,528)

Güzeli candan severler.

(T. Banguoğlu,age.,s.,528)

Polisler hırsızı yakalamışlar.

(M. Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,332)

Hacı hacıyı Mekke’de bulur,

Deli deliyi tekkede bulur.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,184)

Doktor hastayı iyice muayene etti.

Şoför yaşlıyı evine kadar götürdü.

Hastahanedeki yaralıları ziyaret ettik.

4.1.3.1.1.4-Sayılarla ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Bu gün okula ikisini göndermedim.

Dün yapılan yarışmada üçünü de beğenmişler.

Akşam okuldan sonra eve beşini götürdüm.

Bahçede yarısını kırmızıya boyadım.

4.1.3.1.1.5-Sıfat-fiillerle ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Gelen, gideni aratır.

(H. Ediskun,age.,s.,351)

Bayram günü tanıdıkları ziyaret ettim.

Babam gelenleri güler yüzle karşıladı.

Çalışanı her kes takdir eder.

Kış geldiği için yakacakları eve taşıdım.

Seveni her kes sever.

4.1.3.1.1.6-İsim-fiillerle ifade edilen basit belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Okumayı severim.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,351)

Oğlum yüzmeyi öğrenmeliyiz.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,80)

Sabahları otobüs durağında beklemeyi hiç sevmem.

Annem yürümeyi çok sever.

Öğretmen öğrencilere çalışmayı tavsiye etti.

4.1.3.1.2-Basit Belirsiz Dolaysız Nesnelere:

Belirsiz dolaysız nesnelere belirsiz yükleme hâlinde olan kelimelerle ifade olunurlar.

Belirsiz dolaysız nesnelere bir kelime ile ifade edilirse bu tür nesnelere basit nesnelere denir. Belirsiz dolaysız nesnelere isimlerle ve sıfatlarla ifade edilirler.

Aşağıda basit belirsiz dolaysız nesnelere misaller vererek inceleyelim.

4.1.3.1.2.1-İsimlerle ifade edilen basit belirsiz dolaysız nesnelere:

Misal:

Mevlit kandili olduğu için uğrayıp kına alacaktı.

(Yaşar Çalışkan,Mümtaz Hoca,Diyanet Yayınları,Ankara,1998,s.,19)

Oğlan evinden bir kişi, Ayaş pazarına gidip çay,kahve,üzüm ve şeker getirmiştir.
(Talip Uluşan,Bir Köyün Hikayesi ve Müzelik Kırık Kağnılar,Diyanet Yayınları,Ankara,2000,sh:29)

Kimileri de oraya toplananlara avuç avuç üzüm dağıtıyordu.
(T. Uluşan,age.,s.,30)

İçeride bir grup genç televizyon seyrediyordu.
(N. Ekici,Yüreğimi sana Bıraktım,s.,61)

Otele dönünce Lale Hanım bavulundan bir sürü kağıt çıkardı.
(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,130)

Gller yaprak döktü.
(Rasim Özdenören,Gl Yetiştiren Adam,Akabe Yayınları,İstanbul,1989,s.,21)

Depe gibi eť yığdı,gl gibi kımız sağdurdı.
(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri zerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,s.,98)

Allah Ta'ala Pay Pre Big'e bir oğul,Pay Pien Big'e bir kız birdi.
(İ. Cemiloğlu,age.,s.,98)

4.1.3.1.2.2-Sıfatlarla ifade edilen basit belirsiz dolaysız nesnelere:

Misal:

Polisler hırsız yakaladı.
(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,333)

Kızlar kırmızı severler.
(A.Mehmedoğlu,age.,s.,80)

Öğretmen sınıfa yaşlı getirdi.
Doktor içeride hasta muayene ediyor.
Cankurtaran hastahaneye yaralı götürdü.
arşıda sadece simitçi vardı.

4.1.3.2-Basit Dolaylı Nesne:

Bir kelime ile ifade edilen dolaylı nesnelere basit yapıdaki dolaylı nesnelere denir. Açık söylemek gerekirse yükleme hâlinin sorularından başka sorulara cevap olan nesnelere tek kelime ile ifade edilirse böyle nesnelere basit yapıdaki dolaysız nesne denir.

Basit dolaylı nesnelere isimle, sıfatla, zamirle ve isim-fiille ifade edilirler. Türkiye Türkçesi'nde cümle öğeleri yapısına göre sınıflandırılmamıştır.

4.1.3.2.1-İsimlerle ifade edilen basit dolaylı nesnelere:

Misal:

Hiç evlenmemiş olan bu adam bitkilere merak sarmıştı.

(K. Tuğcu, Köyde Unutulanlar, Damla Yayınları, s., 19)

Bu kadın anamla yaşıtı.

(K. Tuğcu, age., s., 5)

Yaşlı adam kapıya yöneldi.

(M.H.Kurt, Dil bilgisi, 7, Morpa Kültür Yayınları, s., 5)

Getirdiği çiçekleri büyük bir dikkatle vazoya yerleştirdi.

(M.H.Kurt, age., s., 26)

Her kes sınava iyi hazırlanmalıdır.

(A.Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 88)

Berna'dan hiç haber yok.

(M.Hengirmen Türkçe Dil bilgisi, s., 337)

Başbakan uçaktan iniyor.

(M.Hengirmen, age., s., 338)

Baş ucumdaki lambayı yakıp saate baktım.

(L. Karahan, Türkçenin Grameri, Akçağ Yayınları, s., 55)

Kabirde böceklerle ezberletirim güzelliğini.

(L. Karahan, age., s., 57)

4.1.3.2.2-Sıfat ile ifade edilen basit dolaylı nesnelere:

Misal:

- Doktor hastalara nasihatte bulundu.
Ramazan ayında fakirlere yardım ettik.
Bakan zenginlere okul yaptırın dedi.
Biz, gençlere sahip çıkamıyoruz.
Otobüste yaşlılara yer göstermeliyiz.

4.1.3.2.3-Zamirle ifade edilen basit dolaylı nesnelere:

Misal:

- İki gün sonra annesiyle bize geldi.
(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998,s.,26)
- Geldiğini bizimkilere haber vereyim.
(M.H.Kurt,age.,s.,27)
- Bu akşam sizlere yemek yok.
(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi, s.,334)
- Yarın akşam bize konuklar gelecek.
(M.Hengirmen,age.,s.,334)
- Sende tabii istidat var.
(A.Mehmedoğlu, Türk Dilinde bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,88)
- Sana yemek var,bana yok.
(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,334)
- Bütün suç bizde size olayı önceden anlatmalıydık.
(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,336)
- Yarın akşam sizde toplanacağız.
(M.Hengirmen,age.,s.,336)

4.1.3.2.4-İsim-fiil ile ifade edilen basit dolaylı nesnelere:

Misal:

Bu gün yürümekten canımız çıktı.

(M.Hengirmen,age.,s.,338)

Burada beklemekten yoruldum.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,86)

Biraz dolaşmak istiyorum.

(M.H.Kurt,age.,s.,86)

Böyle yaşamaya alışmalıyız.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle söz Dizimi,s.,80)

Öğrenciler okumaya başladılar.

Misafirler gezmeğe çıktılar.

4.1.4- Basit Belirten:

Belirten ögesi de diğer temel ve yardımcı cümle ögeleri gibi farklı kelime ve kelime grupları ile ifade edilirler. Bir kelime ile ifade edilen belirtenler basit yapılı belirtendir.

Basit yapılı belirtenler isim,sıfat,zamir,sayı,sıfat-fiil gibi kelime çeşitleriyle ifade edilirler.

Değişik misal cümleler üzerinde basit belirteni görelim:

4.1.4.1-İsimlerle ifade edilen basit belirten:

Misal:

Ağaç kapı kapandıysa altın kapı açılır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,33)

Altın eşik gümüş eşige muhtaç olur.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,33)

Bahçemize demir kapı yaptırдық.

(M. Köktürk,Dil bilgisi,4,s.,60)

Altın anahtar her kapıyı açar.

(M. Köktürk Dil bilgisi,4,s.,62)

Yeni taş köprü yapıldı.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,92)

Kendisi tahta sandalyeye oturdu.

(A.Mehmedoğlu, age., s.,94)

4.1.4.2-Sıfat ile ifade edilen basit belirten:

Misal:

Satıcı kızın kırmızı tırnaklarında,bir suçü sezmenin öfkesi kımıldandı.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak,Sesi,Ötüken Neşriyat,s.,139)

Adam kocaman ellerini dizlerine bırakmıştı.

(Sevinç çokum,age.,s.,144)

Genç kadın elini ağzına götürdü.

(Yaşar Çalışkan,Mümtaz Hoca,Diyanet Yayınları,s.,143)

Haftada iki saatini kimsesiz yaşlılara veya küçük çocuklara ayırır.

(İpek Ongun,Bir Pırıltıdır Yaşamak,Altın kitaplar Yayınları,s.,10)

Zavallı hayvan bayağı ferahladı.

(K. Tuğcu,Sütannem Nazlı,Damla yayınları,s.,57)

Açık yaraya tuz ekilmez.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü s.,26)

Aç tavuk kendini darı ambarında sanır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,26)

Siyah önlüğü dar geliyor bedenine.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,91)

4.1.4.3-Zamirle ifade edilen basit belirten:

Misal:

Bu sofa yaşlı bir insan yüzü gibidir.

(P. Safa,9.Hariciye Kovuşu,Ötüken Yayınları,s.,15)

Şu yalan dünyaya geldim geleli

Severim kır atı birde güzeli.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,92)

Bu şiir güzel hediyedir.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,33)

O kalem ile yazıyordu.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,80)

Bu kazalar sana nireden geldi.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,92)

O dağlarda güzel ormanlar vardı.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,139)

Bu acıya dayanmak kolay değildir.

(M.Hengirmen,age.,s.,139)

Polisler **şu** hırsız bir türlü yakalayamadılar.

(M.Hengirmen,age.,s.,139)

Yarın gelerseniz size **bu** kitapların hepsini vereceğim.

(M.Hengirmen,age.,s.,139)

Bu evi görünce, **o** evi almaktan vazgeçtim.

(M.Hengirmen,age.,s.,139)

O düğümleri teker teker çözeyim desem gücüm yetmez.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım ,s.,37)

4.1.4.4-Sıfat-fiil ile ifade edilen basit belirten:

Misal:

Okunmuş kitapları bir tarafa ayırdık.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,87)

Çalar saatim bozulduğu için kalkamadım.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

Annesinin öpülesi ellerine sarıldı.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

Aslı tükenmez kalemini yitirmiş.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

Gelecek günler ne getirir bilinmez.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

Isıran it dişini göstermez.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,210)

4.1.4.5-Sayılarla ifade edilen basit belirten:

Misal:

Beşinci problemi çözemedim.

(M. Köktürk,Dil bilgisi, 4,Yıldırım Yayınları,s.,68)

Babam kardeşimle bana birer palto aldı.

(M. Köktürk,age.,s.,68)

Engin üçüncü sınıfa gidiyor.

(M.Hengirmen Türkçe Dil bilgisi,s.,141)

Bütün çocuklara beşer elma veririz.

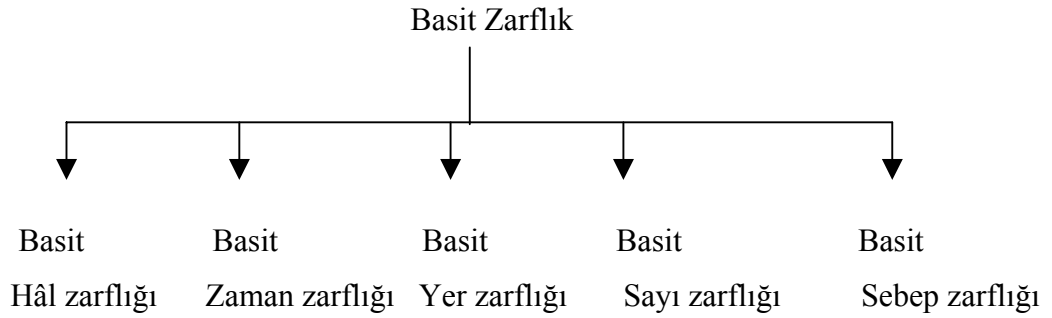
Üç köylü engebeli, uçurumlu bir patikadan ağır ağır birbiri arkasından çıkıyorlardı.

(R.H. Karay,Memleket Hikayeleri,İnkılap Kitabevi,s.,99)

4.1.5-Basit Zarflık:

Cümlenin yardımcı ögesi olan zarflık hem fiil yüklem, hem de ismî yüklem ait olurlar. Zarflıklar anlam bakımından tasnif edildiği gibi yapı bakımından da tasnif edilir. Çünkü Zarflık olan ögeler basit kelimelerden oluştuğu gibi, birleşik kelimelerden de oluşurlar. Yani zarflıklar yapı bakımından ya basit, ya da birleşik olurlar. Basit zarflık, bir kelime ile ifade olunana zarflıklardır.

Basit zarflıklar şunlardır.

Basit zarflıkları misal olarak verilen cümleler üzerinde ayrı ayrı inceleyelim.

4.1.5.1-Basit Hâl Zarflığı:

Bir kelime ile ifade edilen hâl zarflıkları basit hâl zarflığıdır. Basit hâl zarflıkları yapılan İşin, hareketin yapılma durumunu, hâlini basit kelimelerle ifade eden zarflıklardır.

Aşağıda değişik kaynaklardan verilen misal cümlelere dikkat edelim.

Misal:

Şehrin kirli, ıslak caddelerinde rasgele yürümeye başladım.

(N. Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, MEB. Yayınları, s., 28)

Gülstançatı köyüne hırlayarak, yeşil bir jip girdi.

(N. Ekici, age., s., 16)

Güçlü, esmer, nasırlı bir el Ömer'i omzundan şiddetle sarstı.

(N. Ekici, age., s., 15)

Babası aniden yerdeki keskin tahtayı eline aldı.

(N. Ekici,age.,s.,12)

Fiko,sabaha karşı çamur içinde sırlıslam eve giren annesine hayretle baktı

(Ayşe Kulin, Sevdalinka,Remzi Kitabevi,İstanbul,1999,s.,149)

Gökte yıldız yok,ay yok ama ben kitabımı kolayca okuyabiliyorum.

(M. H. Kurt,Dil bilgisi,7,s.,90)

4.1.5.2-Basit Zaman Zarflığı:

Yüklemün belirttiği icraatın zamanını,vaktini yalnız bir kelime ile ifade eden zaman zarflıklarına basit zaman zarflığı denir.

Misal:

Akşamları ortalıktan kayboluyordu.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,15)

Sabahleyin erken kalkıp,Bitpazarı'na gitmek için hazırlanmaya başladı.

(S. Çokum,age.,s.,18)

Sabahleyin Sitare fabrikasını dolaştırdı bana.

(Rasim Özdenören,Gül Yetiştiren Adam,Akabe Yayınları,s.,47)

Döndüğümde orkestra gürültülü bir parça çalıyordu.

(R. Özdenören,age.,s.,101)

Geceleri artık Halil'in gözüne uyku girmiyordu.

(Yaşar Kemal, Üç Anadolu Efsanesi,Toros Yayınları,İstanbul,1990,s.,219)

Toplanmıştı garipler şimdi kervansaraya.

(L. Karahan,Türkçede Söz dizimi,s.,57)

Bu konuyu yarın görüşelim.

(M. H. Kurt, Dil bilgisi,7,s.,91)

Akşama bize geliyorsunuz.

(M.H.Kurt,age.,s.,91)

Yarın bu konu için okulda görüşelim.
Çarşambaya geleceklerini sanıyorum.

4.1.5.3-Basit Yer Zarflığı:

Cümlede yüklem belirttiği icraatın gerçekleştiği yeri,mekânı,yönü bir kelime ile ifade eden yer zarflıklarına basit yer zarflığı denir.

Misal:

Öğleyin yanaşmayı köye gönderip tarlada baba oğul kaldılar.

(R. H. Karay,Memleket Hikayeleri, İnkılap Kitabevi,s.,53)

Hırsız dosdoğru bakkala girdi.

(R. H. Karay,age.,s.,177)

Çocuk gül dolu tülbendi yere bıraktı.

(R. Özdenören,Gül Yetiştiren Adam,s.,35)

Gelin dışarıda sofada yatıyordu.

(R. Ilgaz Halime Kaptan,Çınar Yayınları,İstanbul,1990,s.,11)

Bu arkadaşla yolda tanıştık.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,24)

Antalya'da çok güzel antik kentler var.

(M. Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,336)

Bu gün büroda işler çok yoğundu.

(M.Hengirmen,age.,s.,336)

Çocuklar avlude oynuyor.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,96)

4.1.5.4-Basit Sayı Zarflığı

Yüklem belirttiği icraatın niceliğini,sayısını,miktarını bir kelime ile ifade eden zarflıklara basit sayı zarflığı denir.

Misal:

Bütün yaz tarlada ve harmanda çalışan insanlar şimdi biraz serbest kalmışlardı.

(T. Uluşan, Bir Köyün Hikayesi Müzelik Kırk Kağınlar, Diyanet Yayınları, sh:47)

Ankara çok genişlemiştir.

(A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 96)

Polis defalarca uyarmıştır.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 100)

Çok konuşma, çok oku.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 100)

Dün gece çok uyudum.

(M. H. Kurt, Dil bilgisi, 7, s., 92)

Bu konuya biraz çalışalım.

(M. H. Kurt, age., s., 92)

Ben resim çekmeyi de çok seviyorum.

(L. Karahan, Türkçede Söz Dizimi, s., 57)

4.1.5.5-Basit Sebep Zarflığı:

Cümlede yüklem belirtiği icraatın sebebini bir kelime ile ifade eden zarflıklara sebep zarflığı denir.

Misal:

Hacı Mustafa sevincinden köye doğru uçuyordu.

(R. H. Karay, Memleket Hikayeleri, s., 55)

Mustafa dışarı sır sızdırmıyordu ama üzüntüden de eriyordu.

(R. H. Karay, age., s., 55)

Zavallı veremden ölmüş.

(M. Hengirmen, Türkçe Dil bilgisi, s., 337)

Ayşe sevinçten uçuyordu.

(M.Hengirmen,age.,s.,337)

Çalışmaktan çok yorulmuş.

(M.Hengirmen,age.,s.,337)

Korkudan yanına yaklaşmaz.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,357)

Zavallı kederden öldü.

(H. Ediskun,age.,s.,357)

Hırsız korkudan esiyordu.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,100)

4.2-Birleşik Cümle Ögeleri:

“İsmi yalnız hâlinde kullanılan birleşik kamu kuruluş adları,II.,III. tür ismî birleşmeler (belirtisiz ve belirtili isim tamlamaları),sıfat fiil,zarf-fiil ve isim-fiil öbekleri ile ifade olunan cümle ögelerine birleşik cümle ögesi denir.”⁹⁴

Kısacası birleşik cümle ögesi,birden fazla kelime ile ifade edilen cümle ögeleridir. Cümlenin temel ve yardımcı ögeleri basit yapıyla olduğu gibi birleşik yapıyla da olur. Cümlenin birleşik yapıyla temel ve yardımcı ögelerini ayrı ayrı inceleyelim.

4.2.1-Birleşik Özne:

Birden fazla kelime ile ifade edilen özneler birleşik özne denir. Birleşik özneler II.,III. tür ismi birleşmeler (belirtisiz ve belirtili isim tamlamaları),birleşik kamu kuruluş adları, sıfat-fiil ve isim-fiil öbekleri ile ifade olunuyor.

Ayrıca birleşik isimler de cümlede özne vazifesi yaptıkları vakit birleşik özne olurlar.

⁹⁴ -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.)Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyen Yayınları,Adapazarı,2001,s.,62

4.2.1.1-II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik özneler:

Misal:

Jandarma kumandanı,kapının önünde sesler duyunca tavrını büsbütün ağırlaştırdı.

(R.H. Karay,Memleket Hikayeleri,İnkılap Kitabevi,İstanbul,1995,s.,9)

Kumdere köyü kasabaya iki saatti.

(Ö. Seyfettin, Yalnız Efe,Bilim Kültür Yayınları, Ankara,2000,s.,21)

Türk dili Türk Milleti için kutsal bir hazinedir.

(M. Köktürk,Dil bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,s.,1)

İkinci güneşi,kül renkli bir aydınlığa gömülü can çekişiyor.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB. Yayınları,İstanbul,s.,27)

Sonbahar bozkırı,boz dağ yolunun ötesinde solarak kayboluyor.

(Cengiz Aytmatov,Toprak Ana,Varlık Yayınları,İstanbul,s.,5)

İstiklal Marşı,12 mart 1921 günü Türkiye'nin milli marşı olarak resmen kabul edilmiştir.

(A. Mehmedoğlu,Benim Türk Dünyam,Ankara ,1992,s.,23)

Ağustos böcekleri cırladı.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,67)

Peygamber nevâleleri Kerbela yazısında yezidiler elinde şehit oldu.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,TDK. Yayınları,s.,97)

At ayağı külüg,ozan dili çevük olur.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,97)

4.2.1.2-III. tür ismî birleşme ile ifade edilen birleşik özneler:

Misal:

Türkiye'nin akarsuları çoğunlukla ülkeyi çevreleyen denizlere dökülmektedir.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,25)

Menevşe'nin gönlü birden uzaklara daldı.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB., Yayınları,İstanbul,s.,43)

Aksaray'ın yolları çok genişti.

(K. Tuğcu,Köyde Unutulanlar,Damla Yayınları,s.,26)

Sarıbal'ın zilleri,her çengininkinden daha kıvrak,daha kahkahalı yankılanıyordu.

(R. H. Karay,age.,s.,71)

Ayşe'nin gözleri bulandı.

(R. H .Karay,age.,s.,182)

Manzaranın güzelliği hepimizi büyülemişti.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,26)

Kızın çantası istasyonda kayboldu.

(M. Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,118)

Okulun müdürü arabaya bindi.

(M.Hengirmen,age.,s.,118)

Bayındır Han'ın yigitleri Dirse Han'ı karşıladılar.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,TDK. Yayınları,s.,97)

Dirse Han'ın hatunı soylamış,görelüm ne soylamış.

(İ. Cemiloğlu, age.,s.,97)

4.2.1.3-Birleşik kamu kuruluş adları ile ifade edilen birleşik özneler:

Misal:

Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu kurultay geçirdi.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,67)

İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği,yazarlara sahip çıktı.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,67)

Türk Dil Kurumu 1983'ten sonra terim konusuna el atmamış ve yeni sözlükleri yayımlamamıştır.

(Türk Dili,Dil ve Edebiyat Dergisi,sayı:602,Şubat,2002,s.,104)

Millî Prodüktivite Merkezi görevini yapıyor.

(Anahtar,Aralık,2001,Sayı:156,s.,1)

Millî Eğitim Bakanlığı, bu yıl öğretmen ataması yapmadı.

Adalet Bakanlığı, yeni bir af yasası üzerinde çalışıyor.

Devlet İstatistik Enstitüsü,yıllık enflasyon oranlarını açıkladı.

4.2.1.4-Sıfat-fil öbekleri ile ifade edilen birleşik özneler:

Misal:

Bu gelenler,gidenlere hiç benzemiyordu.

(Ömer Seyfettin,Beyaz Lale,Ünlü Kitabevi,İstanbul,s.,7)

Haydan gelen huya gider.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,191)

Gülü seven dikenine katlanır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,179)

Ah alan onmaz.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,37)

Yol bilen kervana katılmaz

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,413)

Ere varan yirinden ıura.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,TDK. Yayınları,s.,98)

Otuz iki dilden çıkan bütün orduya yayıldı.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,98)

4.2.1.5-İsim-fil öbekleri ile ifade edilen birleşik özneler:

Misal:

Güzele bakmak sevaptır.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,182)

İleri gitmek beklemekten iyidir.

(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,s.,79)

Vatan toprağını öpmek benim çoktanka arzum idi.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,67)

Mere Ters Uzanmış baş kesüp kan dökmek hüner midür?

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,97)

Er erden yaşurmak ayıb olur.

(İ. Cemiloğlu,age.,s.,97)

4.2.2-Birleşik Yüklem:

Birden fazla kelime ile ifade edilen yüklemlere birleşik yüklem denir. Birleşik yüklem kamusal kuruluş adları, II.,III. tür ismî birleşmeler,sıfat-fiil ve isim-fiil öbekleri ile ifade edilirler.

4.2.2.1-Birleşik kamu kuruluş adları ile ifade edilen birleşik yüklem:

Misal:

Son söz Yüksek Seçim Kuruludur.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,72)

Yasama işlevi gören bu iki mecliste son söz Millet Meclisinindir.

(A.Mehmedoğlu,Benim Türk Dünyam,Ankara,1991,s.,34)

Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,36)

Tarihi abidelerden biri de Topkapı Sarayıdır.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,108)

4.2.2.2-II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik yüklem:

Misal:

Türkiye'nin en büyük gölü Van Gölüdür.

(A.Mehmedoğlu,Benim Türk Dünyam,Ankara,1992,s.,25)

Göl sayısı bakımından en zengin bölge Doğu Anadoludur.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,25)

Orta Doğu Devletleri'nin çoğu Arap Devletidir.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,Ankara,1994,s.,5)

Yeni Türkiye Devleti, bir halk devletidir.

(Atatürk'ten Seçme Sözler,Remzi Kitabevi,İstanbul,1981,s.,54)

4.2.2.3-III. tür ismî birleşme ile ifade edilen birleşik yüklem:

Misal:

Sağlam ve gülbüz nesil Türkiye'nin mayasıdır.

(Atatürk'ten Seçme Sözler,Remzi Kitabevi, s.,45)

Cumhuriyet bilhassa kimsesizlerin kimsesidir.

(age., s.,54)

Ulusal egemenlik milletin namusudur.

(age.,s.,19)

Türkler bütün medeni milletlerin dostudur.

(age.,s.,154)

Halil dayım yoksulların dostudur.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,19)

Rüzgârda sallanan pencerenin perdesiymiş.

(age.,s.,20)

Oğul atanuñ yetiridir,iki gözünüñ biridir.

(İ. Cemiloğlu,Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,s.,95)

4.2.2.4-Sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik yüklem:

Misal:

Devletimiz vatandaşın kadrini bilendir.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,55)

Sabancı işçinin değerini bilendir.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,72)

Asil kahramanlar,felâket yağmuru altında başkaları için saadet çiçekleri toplayanlardır.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,s.,532)

Bedbahtlar,ölümü düşünmeğe vakit bulanlardır.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri,s.,48)

Sarra altının değerini bilendir.

Zafer, zafer benimdir diyebilenindir.

4.2.2.5-İsim-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik yüklem:

Misal:

Yabancı kültürüne girmek,onun egemenliğini kabul etmek demektir.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,Ankara,s.,31)

Türkçülük Türk Milleti'ni yükseltmek demektir.

(age.,s.,33)

Onun kudret ve bekası Türklüğün bekası demektir.

(age.,s.,18)

Millî kültürü,millî tarihi inkâr etmek,şerefini,namusunu inkâr demektir.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,Ankara,s.,52)

Maksadım bir gün önce işe başlamaktır.

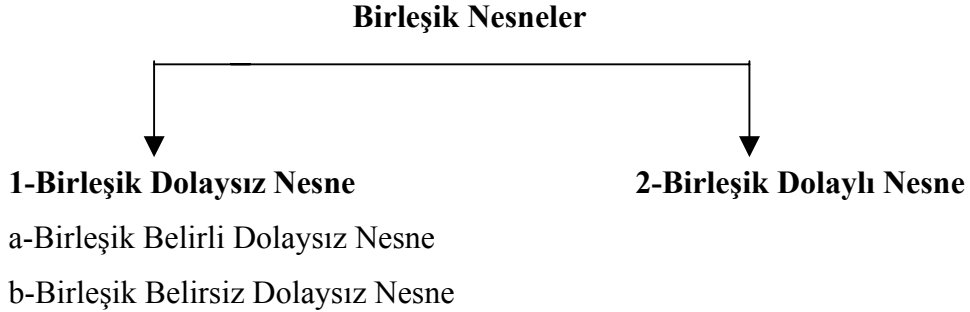
(T. Banguoğlu,Türkçenin grameri, TDK. Yayınları,s.,564)

4.2.3-Birleşik Nesne:

“Birleşik nesnelere ismin yalın ve ilgi hâllerinden başka,bütün hâllerde kullanılan birleşik kamu kuruluş adları, II.,III. tür ismî birleşmeler(belirtisiz ve belirtili isim tamlamaları), sıfat-fiil ve isim-fiil öbekleri ile ifade olunurlar.”⁹⁵

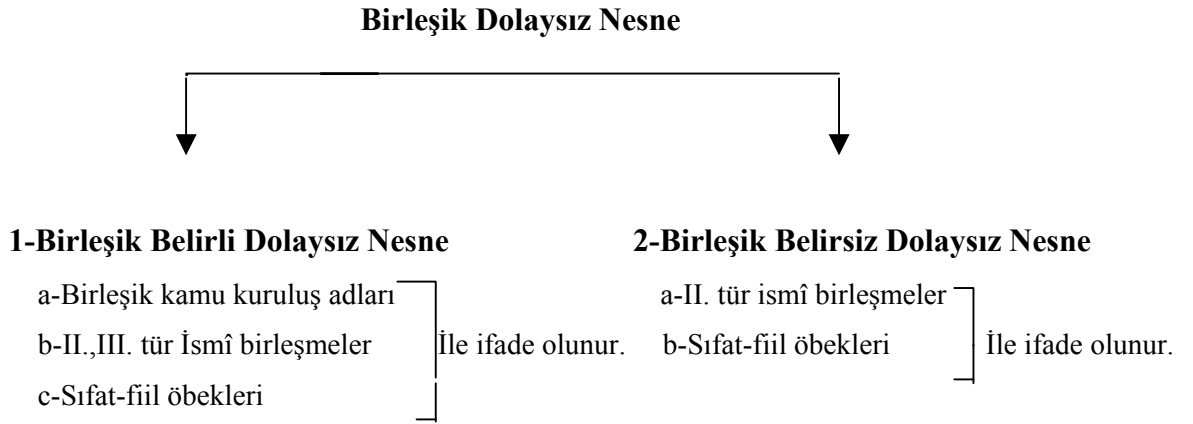
⁹⁵ -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,80

Birleşik nesnelere birden fazla kelime ile ifade edilen nesnelere dir. Anlam bakımından dolaysız ve dolaylı olarak ikiye ayrılan nesnelere birden fazla kelime ile ifade edildiği zaman birleşik yapıları olurlar.

4.2.3.1-Birleşik Dolaysız Nesne:

Birden fazla kelime ile ifade edilen, belirli ya da belirsiz yükleme hâli eki almış olan nesnelere birleşik dolaysız nesnelere dir. Belirli yükleme hâl eki almış olan ve birden fazla kelime ile ifade edilen dolaysız nesne, birleşik belirli dolaysız nesne, belirsiz yükleme hâl eki almış olan ve birden fazla kelime ile ifade edilen dolaysız nesnelere ise birleşik belirsiz dolaysız nesnelere dir.

4.2.3.1.1-Birleşik Belirli Dolaysız Nesnelere:

Belirli yükleme hâli eki almış olan ve birden fazla kelime ile ifade edilen dolaysız nesnelere birleşik belirli dolaysız nesnelere dir.

Birleşik belirli dolaysız nesnelere, Birleşik kamu kuruluş adları, II., III. tür ismî birleşmeler (belirsiz ve belirli isim tamlamaları), sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilirler.

4.2.3.1.1.1-Kamu kuruluş adları ile ifade edilen birleşik belirli dolaysız nesnelere:

Misal:

Meclis başkanı doğrudan ya da üyelerin beşte birinin yazılı istemi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisini toplantıya çağırabilir.

(A.Mehmedoğlu,Benim Türk Dünyam,Ankara,1991,s.,37)

1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluşu ile Ankara Üniversitesi yaratılmıştır.

(A.Mehmedoğlu, age.,s.,30)

Kaymakam Millî Eğitim Müdürlüğünü ziyaret etti.

Özel televizyon sahipleri Radyo Televizyon Üst Kurulunu ziyaret etti.

4.2.3.1.1.2-II. tür ismî birleşme ile ifade edilen birleşik belirli dolaysız nesne:

Misal:

Ömer taş duvarı atlayarak bahçeye girdi.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB. Yayınları,s.,14)

Şoför samsun paketini gözünü yoldan ayırmaksızın uzattı.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,Ötüken Yayınları,s.,32)

Uzanarak çengelden gemicici fenerini aldı.

(C. Uçuk,Mavi Ok, Kültür Bakanlığı, Yayınları,s.,76)

Moğollar 13.yüzyılda Türk ülkelerini çiğnediler.

(T. Banguoğlu,Türkçenin Grameri,TDK. Yayınları,s.,526)

Kurt dumanlı havayı sever.

(T. Banguoğlu, age. s.,528)

Okul müdürünü davet ettiler.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,81)

Yemek tepsisini ileriye doğru itti.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,134)

Cesur Arslan Bey,kır atını ileriye sürdü.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,53)

Bütün bu yıllar eski Boğaziçi hatıralarını sayıklarlar.

(L. Karahan,age.,s.,53)

4.2.3.1.1.3-III. tür ismî birleşme ile ifade edilen birleşik belirli dolaysız nesne:

Misal:

Beyazıt'a gelinceye kadar sessiz sokakların ağır akışlı sabah mahmurluğunu seyretti.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,Ötüken Yayınları,s.,19)

Taçlı kız düğün günü gördüğü sahneyi yeniden seyrediyormuş gibi anlatmaya başladı.

(Y. Çalışkan,Mümtaz Hoca,Diyanet Yayınları,Ankara,s.,143)

Nevzat ablasının getirdiği ayranı bir dikişte içti.

(Sevinç Çokum,age.,s.,97)

Usta bahçenin kapısını boyadı.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,85)

Dünyanın haritasını değiştirdik.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,85)

Hüseyin imamın kızını aldı.

(T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri,TDK. Yayınları,s.,528)

..4.2.3.1.1.4-Sıfat-fil öbekleri ile ifade edilen birleşik belirli dolaysız nesne:

Misal:

Üşüyen ellerini tutan bulunur.

Çırpınan gönlünü avutan bulunur.

Böyle uzayıp gitmez kederli günler

Bir gün seni anlayan sultan bulunur.

(Göktürk Mehmet Uytun)

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,87)

Tatile gelenleri sahneye davet ettiler.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,85)

Dağılmış eşyaları,titreten çocukları,oraya buraya şaşkın koşan kadınları buğulu
buğulu gördü.

(L. Karahan Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,54)

Bu gün yapılacak işleri yarına bırakmayın.

(M. H. Kurt,Dil bilgisi,7,s.,87)

Karşıdan gelen arabayı durdurdular.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

Okunmuş kitapları bir tarafa ayırdık.

(M. H. Kurt,age.,s.,87)

Aslı tükenmez kalemimi yitirmiş.

(M.H.Kurt,age.,s.,87)

4.2.3.1.2-Birleşik Belirsiz Dolaysız Nesne:

Belirsiz yükleme hâli eki almış ve birden fazla kelime ile ifade edilen dolaysız nesnelere birleşik belirsiz dolaysız nesne denir.

Birleşik belirsiz dolaysız nesnelere,II.,III. tür ismî birleşmeler(belirli ve belirsiz isim tamamlamaları, Kamu kuruluş adları,sıfat-fil öbekleri ile ifade edilirler.

4.2.3.1.2.1-II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen belirsiz dolaysız nesne:

Misal:

Dili bir,gönlü bir,imanı bir insan yığı

Görüyor varlığının bir yere toplandığını.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,86)

Bahçe duvarı yıkıldı.

(H. Ediskun,Türk Dil bilgisi,s.,350)

Köyün girişinde asırlık bir çınar ağacı vardı.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,27)

4.2.3.1.2.2-Sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik belirsiz dolaysız nesne:

Misal:

Toplantıda tanıdık yüzler aradık.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,87)

Yarıştta galip gelenleri ödüllendirdiler.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,55)

Konuklara güler yüz gösterdi.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,87)

Çalmadık kapı bırakmadı.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,87)

Bir gün seni anlayan sultan bulunur.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,87)

4.2.3.2-Birleşik Dolaylı Nesne:

Yükleme (akuzatif) hâlinin dışındaki nesnelere dolaylı nesne demiştik. Bu nesnelere cümlede birden fazla kelime ile ifade edilirse böyle nesnelere birleşik dolaylı nesne denir. Birleşik dolaylı nesnelere II.,III. tür ismî birleşmeler (belirli ve belirsiz isim tamlamaları), birleşik kamu kuruluş adları, isim-fiil öbekleri ve sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilirler.

4.2.3.2.1-II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik dolaylı nesne:

Misal:

Hasretim gurbette bir dost sesine.

Sıla kokusuna,dost nefesine,

Tandırdı ekmekle,sabırla pişen

Tandır ekmeğine ve ketesine.

(Rıfki Kaymaz)

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,81)

Gazete kağıtlarıyla kapatılmıştı delik.

(S. Çokum,Bir Eski Sokak Sesi, Ötüken Yayınları,İstanbul,s.,11)

Ayaş ve Beypazarı beyleri,yaylı at arabasıyla bu yollardan geçmişler ve her geçişte yaylaların soğuk sularından içmişlerdi.

(T. Uluşan,Bir Köyün Hikayesi ve Müzelik Kırık Kağınlar,Diyanet Yayınları,s.,13)

Çiçek kokusundan hoşlanırım.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,338)

4.2.3.2.2-III. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik dolaylı nesne:

Misal:

Mızrabı sazın tellerine vurdu.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,81)

Mızrabı tellerde,parmaklarımı sazın perdelerinde gezdirmeye başladım.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,81)

Türk Dünyası'nın uğurları ile dünya ilgilenir.

(A. Mehmedoğlu,age.,s.,88)

Kadının çantasından bir silah çıktı.

(M.Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,338)

4.2.3.2.3-Birleşik kamu kuruluş adları ile ifade edilen birleşik dolaylı nesne:

Misal:

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın,tercüme ve iktibas hakları

Türk Dil Kurumuna aittir

(T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri,TDK. Yayınları,s.,1)

Türk Dil Kurumundan mektup aldım.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,81)

Bu konuda Millî Eğitim Bakanlığına önemli görevler düşüyor.

(Zeynep Korkmaz “26 Eylül ve Dilimizi Türkçeleştirme Yolundaki Gelişme Süreçleri” bk.,Türk Dili Dergisi Kasım,1995,Sayı:527,s.,1177)

Türk Harflerine dair bir Kanun Lâyihası Büyük Millet Meclisine Hükümet tarafından takdim olunmuştur.

Öğretmen olmak isteyenler Millî Eğitim Bakanlığına müracaat ettiler.

4.2.3.2.4-Sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik dolaylı nesne:

Misal:

Sabahleyin yağan yağmura küçük Emine öyle sevindi ki,dizinin ağrısını unutup dışarıya fırladı.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,52)

Kökünden kesilmiş ağaçlara üzüldük.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi, 7,s.,87)

Lüle taşından oyulmuş turistik eşyalara baktım.

(M.H.Kurt,age.,s.,89)

4.2.3.2.5-İsim-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik dolaylı nesne:

Misal:

İstanbul'a gitmeye can atıyor.

(M.H.Kurt,age.,s.,86)

İşlerin çokluğundan gidiş geliş yapmaya fırsat bulamıyorum.

Öyle yorgunum ki,yemek yemeye fırsatım yok.

Okullarda öğrenciler kitap okumaya özendirilmelidir.

4.2.4-Birleşik Belirten:

Birden fazla kelime ile ifade edilen belirtenlere birleşik belirten denir. Birleşik belirten II.,III. tür ismî birleşmeler (belisiz ve belirli isim tamlamaları) ile,sıfat-fiil öbekleri ile, birleşik sayılarla ifade edilir.

4.2.4.1-II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik belirten:

Misal:

Okul müdürü Sabahattin Bey geldi.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,37)

Aynı gün öğleden sonra İlçe Millî Eğitim Müdürümüz Haldun Bey'in yanına gitmeye karar verdim.

(N. Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, s., 121)

Okul Müdürümüz Tahsin Bey'in "ileride şikayet konusu olur" düşüncesiyle bazı endişeleri var.

(N. Ekici, age., s., 122)

Okul müdürü Mehmet Bozdoğanlı zarfları açtı.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 92)

Göz doktoru Ayşe Hanım hastahanedeki çalışıyor.

Türkçe öğretmeni Kemal Bey dersine başladı.

Orman mühendisi Neclâ hanım ağaç bakımı hakkında bilgi verdi.

4.2.4.2-III. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik belirten:

Misal:

Bahçenin bekçisi selim Bey İzmir'e gitti.

(A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s., 41)

Bahçenin sahibi Hakikat ana bizi içeri davet etti.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 92)

Sobanın üstündeki ibrik fıkırdıyor.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 94)

Gökdere köyünün kâhyası, yani muhtarı Gök Hüseyin Ağa karanlıkta atına binmiş Sarıçalı köye doğru yol alıyordu.

(Yaşar Kemal, Üç Anadolu Efsanesi, Toros Yayınları, İstanbul, s., 200)

Koca Yusuf'un oğlu Ruşen Ali de Koca Yusuf gibi olacaktır.

(Y. Kemal, age., s., 27)

4.2.4.3-Sıfat-fiil öbekleri ile ifade edilen birleşik belirten:

Misal:

Çalılarının arasında uyuyan kuşlar da uyanmışlar, gagacıklarını açmışlardı.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 54)

Vatan aşkıyla dövünen kalbim düşmana lanet okuyordu.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,54)

Demir kafese salınmış bülbül vatan hasretiyle çırpınıyordu.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,54)

Yaylanın yamacında kuzu otaran küçük kız koşarak yaylalardan birine indi.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,94)

Güneşi çekilen ufuk şimdi lambası kısık bir abajur gibi belirsiz toz pembe bir ışıkla sanki soluk,sönüktü.

(R. Halit Karay,Memleket Hikayeleri,s.,81)

4.2.4.4-Birleşik sayılarla ifade edilen birleşik belirten:

Misal:

Şu anda tam yirmi altı çocuk oyun oynuyor bizim sokakta.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,134)

Şu anda sınıfımızda kırk dört kişi var.

(M. Köktürk,Dil bilgisi, 4,s.,69)

Millî piyango yılbaşı çekilişinde,en büyük ikramiye dörtte bir bilete çıkmış.

(M. .Köktürk,age.,s.,69)

Düşman altmış dört ceset bırakmış.

(A. Mehmedoğlu,age.,s.,92)

Çanakkale savaşında iki yüz elli bin şehit verdik.

(T. Uluşan Bir Köyün Hikayesi Müzelik Kırık Kağnılar,s.,80)

Yirmi birinci yüzyıl Türklerin asrı olacaktır.

Her kese on beş elma düşüyor.

Düşen uçakta iki yüz elli yolcu bulunuyordu.

Bu kutuda tam olarak yüz yirmi tane yumurta var.

4.2.5-Birleşik Zarflık:

“İki ve ikiden fazla kelime ile ifade olunan zarflıklara birleşik zarflıklar denir. Birleşik zarflıklar birleşik yer adları,II.,III. tür ismî birleşmeler(belirsiz ve belirli isim tamlamaları) ve zarf-fiil öbekleri ile ifade olunuyor.”⁹⁶

4.2.5.1-Birleşik Hâl veya Tarz Zarflığı:

İki ya da daha fazla kelime ile ifade edilen hâl veya tarz zarflıklarına birleşik hâl veya tarz zarflığı denir.

Misal:

Öğretmen sarı tütünden birkaç nefes çekince küt küt öksürdü.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,s.,19)

Agâh yavaş alışkanlıklarını değiştirmişti.

(R. H. Karay,Memleket Hikayeleri,s.,47)

Hepsinin de gözleri karanlıkta çakmak çakmak yandı.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,92)

Gülümser sessiz sessiz işine devam ederdi.

(C. Aytmatov,Toprak Ana,s.,10)

Çocuk ağlaya ağlaya gidiyordu.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,108)

O bulanık karanlıktan aydınlığa doğru ağır ağır çıkmaya başladılar.

(Sevinç Çokum,age.,s.,65)

Küçük odamda soba çıtır çıtır yanıyordu.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,97)

Pansumanımı yaptırdıktan sonra,köşktekilere bu ani kararı,tabii göstermek için,
güzel bahaneler arayarak yürüyordum.

(Peyami Safa,9.Hariciye Kovaşu,Ötüken Neşriyat,s.,77)

⁹⁶ -MEHMEDOĞLU,Alâeddin,(Prof. Dr.),Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,Aşiyen Yayınları,Adapazarı,2001,s.,97

Erzurum'a yağmurlu bir günde Zakir Bey'in bahsettiği bu bitmez tükenmez mezarlığın arasından geçerek girdim.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,58)

4.2.5.2-Birleşik zaman zarflığı:

Yüklemin belirttiği icraatın zamanını,vaktini iki ya da daha fazla kelime ile ifade eden zaman zarflarına birleşik zaman zarfı denir.

Misal:

Yıllar sonra eski dostla karşılaşıverdim yolda.

(Sevinç Çokum,Bir Eski Sokak Sesi,s.,16)

İkinci den sonra saathane meydanında havanın bozukluğuna bakmayarak elli,altmış kişi toplanmıştı.

(R. H. Karay,Memleket Hikayeleri,s.,132)

Bir yıl sonra çingeneler gene unlarını o değirmende öğüttüler

(R. H. Karay,age.,s.,132)

Öğleden sonraları odası meltem,manavgat rüzgârlarını alıyordu.

(M. Uçuk,Mavi Ok, Kültür Bakanlığı Yayınları, S.,227)

Bu filmi bir hafta önce izlemiştik.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,91)

Ankara'ya geldiği zaman Hacı Bayram'ı müritleriyle ovada mahsul toplarken gördü.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,s.,88)

İstanbul'a gittiğimizde bütün müzeleri gezdik.

(M. Hengirmen,Türkçe Dil Bilgisi,s.,258)

Mağlup olurken ordu,yaslı dururken bütün vatan

Rüyama girdi her gece bir fâti'hâne zan.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,58)

Ayak sesleri kesilince hemen yataktan fırlar,giyinir kaçardım.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,97)

Bu işe başladığımda çok az paramız,ama büyük umutlarımız vardı.

(M.Hengirmen ,age.,s.,258)

Her köye gittiğimde çocukluk yıllarımı hatırlarım.

4.2.5.2-1-DİktAn/-DUktAn sonra ve Dİğı sırada(-Dİğı zaman)zarf- fiil eklerinin fiil köklerine ulanarak ifade edilen birleşik zaman zarflığı:

Misal:

Esra'dan ayrıldıktan sonra günlerim hep onu düşünmekle geçti.

(Necdet Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB. Yayınları,s.,37)

Tam sokağa çıktığı sırada kar yağmaya başladı.

(M. Hengirmen,Türkçe Dil bilgisi,s.,259)

Trenden indikten sonra bir gazete aldım.

(M.Hengirmen,age.,s.,259)

Ders çalıştığı sırada kapının zili çaldı.

(M.Hengirmen,age.,s.,259)

Yağmur yağdıktan sonra hava yeniden açtı.

(M.Hengirmen,age.,s.,259)

Evlendikten bir yıl sonra Koca Yusuf'un bir oğlu oldu.

(Yaşar Kemal,Üç Anadolu Efsanesi,s.,15)

Üniversiteye girdikten sonra dünya görüşü değiştı.

(Türk Dili Dergisi,Eylül,2001,sayı:597,s.,263)

Kızım eve geldikten sonra onu cezalandıracağım.

(Türk Dili Dergisi,Eylül,2001,sayı:597,s.,259)

4.2.5.3-Birleşik Yer Zarflığı:

Cümlede yüklem belirttiği icraatın gerçekleştiği yeri, mekânı, yönü iki ya da daha fazla kelime ile ifade eden yer zarflıklarına birleşik yer zarflığı denir.

4.2.5.3.1-Birleşik yer adları ile ifade edilen birleşik yer zarflığı:

Misal:

Güneydoğu Anadolu'da inşaat işleri hızlandı.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,97)

Orta Doğu Devletleri'nde halkın büyük ekseriyeti müslümandır.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,s.,5)

Gülstançatı köyüne hırslayarak yeşil bir jip girdi.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,s.,16)

Doğu Karadeniz Bölümü'nde dağlar kıyıya paralel olarak uzanır.

(Sosyal Bilgiler ,7,MEB. Yayınları,İstanbul,2000,s.,17)

Güneydoğu Anadolu'da eğitim seferberliği başlatıldı.

Bu gün Tandoğan Meydanı'nda işçilerin mitingi vardı.

Arkadaşlarla yarın Konak Meydanı'nda buluşacağız.

4.2.5.3.2- II. tür ismî birleşmeler ile ifade edilen birleşik yer zarflığı:

Misal:

Hüsnü Amca,çeşme başında arabasını yıkıyordu.

(R. Özdenören,Gül Yetiştiren Adam,s.,47)

Süleyman tuğla ocaklarında çalışıyordu.

(A.Mehmedoğlu,Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi,s.,98)

Okul bahçesinde görüştük.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,37)

Türk illerinde Kök-Türk oku ötmeyen,Kök-Türk oku ulaşmayan bir yer yoktu.

(Türk ve Türklük,TSE. Yayınları,Ankara,s.,13)

4.2.5.3.3-III. tür ismî birleşme ile ifade edilen birleşik yer zarflığı:

Misal:

Oda kapısının yanında, ayakta Nurefşan duruyordu.

(Peyami Safa,9.Hariciye Kovaşu,Ötüken Yayınları,s.,45)

Sokak kapısının önünde çocuklar oynuyor.

(P. Safa,age.,s.,18)

Anam onların kapısının önünde dikildi durdu.

(K. Tuğcu,Köyde Unutulanlar,Damla Yayınları,İstanbul,s.,5)

Söğüdün altında iki kadın vardı.

(K. Tuğcu,age.,s.,19)

Şehrin kirlili ıslak caddelerinde rasgele yürümeye başladım.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,MEB. Yayınları,İstanbul,s.,28)

Konak,çamurlu ve bozuk bir yolun sağında kurulmuştu.

(L. Karahan,Türkçede Söz Dizimi,Cümle Tahlilleri,s.,56)

Bir aydır İstanbullu'nun hayatı altını,gümüşü,her cins kıymetli taşı, firuze ve zümrüdü, mineyi hiç esirgemeyen bu eski ustanın atölyesinde Hurrem Sultan'ın mücevherleri gibi dövülüyor.

(L. Karahan age.,s.,56)

Çayırın kenarında duruyorduk.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,97)

Eminönü Camii'nin merdivenlerinden yabani güvercinler havalandı.

(A.Mehmedoğlu,age.,s.,99)

Okulun bahçesinde toplandık.

(M.H.Kurt,Dil bilgisi,7,s.,24)

4.2.5.3-Birleşik Sayı Zarflığı:

Yüklemin belirttiği icraatın niceliğini,sayısını,miktarını iki ya da daha fazla kelime ile ifade eden sayı zarflıklarına birleşik sayı zarflığı denir.

Misal:

Her gün üç kere köy meydanında davul çalınıyordu.

(Talip Uluşan,Bir Köyün Hikayesi,Müzelik Kırık Kağınlar,Diyanet Yayınları,Ankara,s.,48)

Toplantıda bu konuyu pek az konuştuk.

(M.Hengirmen Türkçe Dil bilgisi,s.,164)

Evlerine mutlaka geleceğime dair söz verdiğime ilk defa pişman oldum.

(N. Ekici,Yüreğimi Sana Bıraktım,s.,29)

Çocuk aşırı derecede yorulmuştu.

(M.Hengirmen,age.,s.,343)

Hiç kimse bu konuda bizim kadar çalışmadı.

(M.Hengirmen,age.,s.,343)

Manavdan aldığımız elma bir kilo eksik tartılmış.

(M. Hengirmen,age.,s.,343)

Çocuğun ateşi otuz sekiz derece olmuştu.

(M. Hengirmen,age.,s.,343)

Bu sene yurt dışına birkaç kez gitmeliyim.

(Cahit Uçuk,Mavi Ok,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,s.,46)

Ali Rıza Bey,birkaç kere sesli sesli öksürdü.

(Cahit Uçuk,age.,s.,46)

4.2.5.4-Birleşik Sebep Zarflığı:

Cümlede yüklemin belirttiği icraatın sebebini iki ya da daha fazla kelime ile ifade eden sebep zarflıklarına birleşik sebep zarflığı denir.

Misal:

Hava soğuk olduğundan boynunu pardösünün içine çekip valizsiz elini cebine soktu.

(N. Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, s., 17)

İştahım olmadığı için sofraya oturmadım.

(N. Ekici, age., s., 124)

Çayı çok sevdiğimi bildiği için eşim çay demleyip getirdi.

(N. Ekici, age., s., 125)

Gemiler fırtına dolayısıyla limandan çıkamadılar.

(H. Ediskun, Türk Dil bilgisi, s., 363)

Bu gün evde değilsiniz diye size uğramadık.

(H. Ediskun, age., s., 363)

Sevgilisinden mektup aldığı için seviniyordu.

(A. Mehmedoğlu, age., s., 100)

Çalışkanlığından dolayı sınıf birincisi oldu.

(M. Hengirmen, Türkçe Dil bilgisi, s., 340)

Yollar kapalı olduğu için köylüler gelemediler.

Çok pahalı olduğu için ayakkabı alamadı.

4.2.5.5-Birleşik Maksat Zarflığı:

Yüklem belirtiği icraatın maksadını, icraatın ne amaçla yapıldığını belirten kelime grubudur. Maksat zarflığı yükleme yöneltilen niye?, neden ötürü?, ne maksatla? Sorularının cevabıdır.

Maksat zarflıklarının hepsi birleşik yapıdadır. Çünkü icraatın maksadı, maksadı izah eden kelime ve için takısı ile birlikte kullanılarak ifade edilir. Dolayısıyla da maksat bildiren zarflıklar birden fazla kelime ile ifade edildiği için birleşik yapılı olur.

Misal:

Allah'a yemin ederim ki, milletimin ve dinimin yükselmesi için harbe giriyorum.

(T. Uluşan, Bir Köyün Hikayesi ve Müzelik Kırk Kağınlar, s.,9)

Millete ve bütün insanlığa hizmet için çarpışacağım.

(T. Uluşan, age., s.,9)

Bu vatanı savunmak için bu dünyaya geldim.

(A. Mehmedoğlu, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, s.,100)

Düşmemek için mükkem tutmuştum.

(A. Mehmedoğlu, age., s.,100)

İzmir'in işgalini protesto etmek için İstanbul Sultan Ahmet Meydanında büyük bir miting yapılmıştı.

(T. Uluşan, age., s.,92)

Hakları korumak ve düşmana karşı koymak için birçok bölgelerde ve illerde Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur.

(T. Uluşan, age., s.,93)

Kayalığın arkasına dinlenmek için oturdular.

(Haydar Ediskun, Türk Dil bilgisi, s.,271)

Muhtar öğretmeni mahcup etmemek için başka konulara geçti.

(N. Ekici, Yüreğimi Sana Bıraktım, s.,23)

5-SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak “Türkiye Türkçesinde Cümle Ögelerinin İfade Vasıtaları” başlığı altında yaptığımız bu çalışmamızı dört başlık altında topladık.

Öncelikle “Türklük Biliminde Cümle Teorisi Üzerine Bir Bakış” başlığı altında Türk ve dünya dilcilerinin cümle hakkındaki görüşlerini ifade ettik. Gördük ki, Türklük biliminde (Türkolojide) cümle hakkında muhtelif fikirler var. Bu fikirler genel olarak cümlenin yargıdan ibaret olduğu noktasında birleşmektedir. Yani cümle = hüküm (yargı) denilmek

tedir. Lakin vurgulamak gerekiyor ki,yargı (hüküm) ile cümleyi karıştırmak doğru olmaz. Çünkü yargıların hepsi cümledir. Fakat bütün cümleler yargı bildirmezler. Meselâ,emir ve soru(sual) cümleleri yargı bildirmezler çünkü bu cümlelerde özne(subject) ve yüklem (predicate) yoktur. Onun için emir ve soru cümleleri yargı bildirmezler.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde fiilimsi de denilen isim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz birleşmeleri(söz grupları) cümle olarak kabul edilmekte ve söz gruplarının bulunduğu cümleler birleşik veya girişik cümle sayılmaktadır. Halbuki isim-fiil,sıfat-fiil ve zarf-fiil gibi söz birleşmeleri her ne kadar cümle kabul edilip girişik veya birleşik cümle diye adlandırılrsa da bizce bu tür söz birleşmeleri (söz grupları)cümle olmayıp ancak cümleye kadar kurulan sade dil birimidir. Ya da cümle içerisinde yer alan bir ögedir.

Daha sonra “Türkiye Türkçesinde Cümle Ögeleri Meselesinin Konuluşu ve Sınıflandırılması” bahsinde cümle ögesi hakkındaki terim karmaşasına deyindik. Şöyle ki, uzun yıllardır Türkiye Türkçesinde cümle ögesi ile cümle unsuru terimleri kullanılmakta hatta bu terimler birbirlerinin yerine eş manalı kullanılmaktadır. Bir dil bilimci cümle ögesi terimini bir dil bilimci cümle unsuru terimini hatta bir başkası ise cümle üyeleri terimini kullanmaktadır. Öncelikle böyle farklı terimlerin kullanılmasının öğretimde karışıklığa yol açacağına dikkat çekip bu iki başlılığın kaldırılmasını önerdik. Bu bağlam da cümle ögesi teriminin kullanılmasının doğru olacağını çünkü cümle ögesi ile cümle unsuru terimlerinin farklı şeyleri kastettiğini belirttik. Şöyle ki, cümle ögesi belli bir soruyu talep eden temel(özne,yüklem) ve yardımcı ögeyi(nesne,belirten,zarfılık) ifade eder. Cümle unsuru ise cümle kuruluşunda yer alan bütün temel ve yardımcı kelimeleri içine alır. Öyle ki, cümleyi oluşturan her bir kelime cümle hukukuna sahip olmasına rağmen cümle ögesi hukukuna sahip olmayabilir. Meselâ bir cümle tek unsurdan oluşmasına rağmen iki ögeli olabilir. “Yazıyorum” cümlesinde bir unsur vardır ama cümle özne ve yüklemden oluşan iki ögeye sahiptir.

Türkiye Türkçesinde bir başka mesele de cümle ögelerinin tasnifi ve bu ögelerin isimlendirilmesi meselesidir. Çünkü Türkiye Türkçesindeki cümle ögelerinin sayısı diğer Türk Cumhuriyet ve Topulukları ile aynı değildir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde Cümle ögeleri-

nin isimlendirilmesinde de terim birliği yoktur. Biz ögelerin tasnifini ve adlandırılmasını şöyle önerdik.

1-Cümlenin Temel Ögeleri

a-özne b-Yüklem

2-Cümlenin Yardımcı Ögeleri

a-Nesne b-Belirten c-Zarflık

Ayrıca bu konu içerisinde Türkiye Türkçesinde yer alan “cümle dışı unsurlar” meselesine deyindik. Türkiye Türkçesinde bağlam edatları, ünlemler, hitaplar, vs. cümle dışı unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi de yukarıda da bahsettiğimiz gibi cümle unsuru terimi ile cümle ögesi terimlerinin yanlış olarak eş manalı kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bize göre cümle kuruluşunda yer alan temel ve yardımcı kelime çeşitlerinin hepsi de cümlenin unsurlarıdır. Lakin yardımcı kelime türü olan bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitaplar cümle unsuru olmasına rağmen cümle ögesi değildirler. Çünkü bu tür yardımcı kelime çeşitlerinin tek başlarına sözlük manaları yoktur. Dolayısıyla hiçbir soruya cevap olamayacağından cümle ögesi de olamazlar.

Bu çalışmamıza “Kelime Türleri, Kelime Grupları ve Cümle Ögeleri” başlığı altında devam ettik. Kelimelerin yapısı ve kelime grupları ile cümle ögelerinin yapısı arasında sıkı alakaların olduğunu belirtip önce kelimeleri yapı bakımından inceledik. Türkiye Türkçesinde kelime gruplarının tasnifinde yanlışlıklar vardır. Meselâ birleşik kelimeler ya da birleşik isimler farklı isimlerle takdim ediliyor. Şöyle ki, Türkiye Türkçesinde “Ünvan grubu, Tekrar grubu, İsnat grubu v.s.” şekillerde sunulan kelime grupları bizce birleşik isim, sıfat, sayı, zarf veya birleşik kelimelerden başka bir şey değildir. Ünlem grubu altında sunulan misaller ise (A beyim, Ey kardeşler, Hey Sakarya) hitaptır.

Cümle ögeleri bahsinde Türkiye Türkçesinde cümlenin ögelerinin isimlendirilmesinde terim karmaşasının yaşandığına bunun da öğretimde zorluklara yol açtığını belirttik. Türkiye Türkçesinde cümlenin yardımcı ögelerini incelerken sıfat tamlamalarının (I. tür ismî birleşmelerin) cümle ögesi oldukları vakit tahlil ederken yanlış tahlil yapıldığını belirttik. Çünkü sıfat tamlamaları (I. tür ismi birleşmeler) tahlil edilirken tarafların her

ikisi de birlikte cümle ögesi kabul ediliyor. Halbuki sıfat tamlamalarında her iki taraf ayrı ayrı soru talep ettiği için taraflar ayrı ayrı cümle ögesi olurlar. Dolayısıyla birinci taraf belirten ikinci taraf ise muhtelif cümle ögesi olur. Böyle olmasını savunduk.

Ayrıca nesne bahsinde, Türkiye Türkçesinde cümlede yer alan ve yönelme (-e/-a), bulunma (-de/-da) hâllerinde bulunan bütün kelimelere dolaylı tümleç ya da yer zarfı denilmekte olduğunu ifade edip yönelme ve bulunma hâllerindeki bütün kelimelerin yer zarfı ya da dolaylı tümleç olamayacağını ileri sürdük. Bize göre böyle bir mantık hem yanlış hem de ilmî dayanaktan yoksundur. Aşağıdaki cümleyi incelersek meseleyi daha da somut hâle getirmiş oluruz.

Meselâ, “Kalemi Ahmet’e verdim” cümlesinde Ahmet’e kelimesine -e/-a hâlinde diye yer zarfı ya da dolaylı tümleç diyemeyiz. Lakin bu mantığa göre bulunma ve yönelme hâllerindeki bütün kelimeler dolaylı tümleç ya da yer zarfıdır. Böyle düşünenlere acaba *Ahmet*’e kelimesi nasıl yer ve mekân belirtir diye sormak gerekir. Ya da “Bu saatte yanlışlık var.” cümlesinde *saat* kelimesi nasıl yer belirtir acaba? Bize göre –a/-e ve –da/-de hâllerinde olup ta yer ve mekân bildirmeyen kelimeler dolaylı nesne olarak adlandırılmalıdır. Çünkü biz nesnelere sadece –i/-ı hâli (akuzatif) eki alıp almamasına göre değerlendirmiyoruz. Bize göre nesnelere hareketle nesne (obje) arasındaki ilişkinin niteliğine göre de ikiye ayrılır.

1-Dolaysız nesne

2-Dolaylı nesne

Akuzatif hâlinin dışında olan yer ve mekan belirtmeyen ve üzerinde ancak vasıta ile hareket icra edilen bu kelimeler dolaylı nesne olarak adlandırılmalıdır.

Ayrıca cümle ögeleri konusunda zarflık hakkındaki tezatları deyindik. Bu konuda her ne kadar Türkiye Türkçesinde fiilimsiler de denilen söz birleşmeleri cümledir denilse de bizim görüşümüze göre söz gruplarından olan zarf-fiiller cümlede yer aldıkları vakit cümle değil ancak cümlenin zaman bildiren zaman zarflığıdır. Şu cümleye bakalım: “Çiçekler açınca her taraf mis gibi kokmaya başladı .”bu cümlede yükleme ne zaman sorusunu soralım aldığımız cevap çiçekler açınca olacaktır. Dolayısıyla zarf-fiillerin cümle değil ancak cümlenin zaman zarflığı olan ögesidir. Ayrıca –DIktAn/DUktAn sonra zarf fiil

ekleri de fiillere ulandığı zaman cümlede zaman zarflığı vazifesi görürler. Biz böyle olması gerektiğini savunduk.

Bu çalışmamızın sonunda ise “Yapısına Göre Cümle Ögelerinin Sınıflandırılması” başlığı altında cümleyi oluşturan kelimelerin yapısı ile cümle ögeleri arasındaki münasebete dikkat çektiğ ve basit kelimelerden oluşun ve bir kelime ile ifade edilen cümle ögelerine basit öge, birleşik kelime olup iki ya da daha fazla kelime ile ifade edilen cümle ögelerine de birleşik öge denilmesini önerdik ve bunu savunduk. Ayrıca Türkiye Türkçesinde cümle ögelerinin yapısına göre tasnifinin yapılmadığını belirtip basit ve birleşik cümle ögelerine ifade ediliş şekillerine göre misal cümleler verdik.

KAYNAKLAR

1.Kitaplar

a-Tek Yazarlı Kitaplar

BANGUOĞLU,Tahsin,Türkçenin Grameri,TDK Yayınları,Ankara,2000.

BESEREK,Ahmet,Türkçede Cümle Yapısı,MEB Yayınları,İstanbul,1991.

BİLGEGİL,M.,Kaya,Türkçe Dil Bilgisi,Dergâh Yayınları,İstanbul,1984.

BUSLAYEV,İ.,F.,İstoriçeskaya Grammatika Russkaya Yazıka,M.,1863,§ 110.

CEMİLOĞLU,İsmet, Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,TDK Yayınları,Ankara,2001.

DENY,Jean,Türk Dili Grameri(A. Ulvi Elöve Tercümesi) İstanbul,1943.

DİMİTRİYEV,N.,K.,Grammatika Başkırskago Yazıka M-L,1941.

DOĞAN,İsmail,Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri,Akademi Yayınları,Trabzon,2000.

EDİSKUN,Haydar,Türk Dilbilgisi,Remzi Kitabevi,İstanbul,1999.

ENGELS,F., Anti Düring,Bakü,1953.

ERGİN,Muharrem, Üniversiteler İçin Türk Dili,Bayrak Yayınları,İstanbul,1987.

ERGİN,Muharrem, Türk Dil Bilgisi,İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul,1977.

GENCAN,Tahir,Nejat, Dilbilgisi,TDK Yayınları,İstanbul,1966.

GÜLENSOY,Tuncer,Türkçe El Kitabı,Bizim Gençlik Yayınları,Kayseri,1995.

HATİBOĞLU,Vecihe, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1972.

HENGİRMEN,Mehmet,Türkçe Dilbilgisi,Engin Yayınları,Ankara,1997.

KARAHAN,Leylâ, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri-, Akçağ Yayınları,Ankara 1999.

KARAÖRS,M.,Metin,Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri,Kayseri,1993.

KOÇ,Nurettin,Açıklamalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,İnkılap Kitabevi,İstanbul, 1992.

KORKMAZ,Zeynep,Gramer Terimleri Sözlüğü,TDK Yayınları,Ankara,1992.

KÖKTÜRK,Muhsin,Dil Bilgisi,5,Yıldırım Yayınları,Ankara,1996.

KURT,M.,Hakkı,Dil Bilgisi,7,Morpa Kültür Yayınları,İstanbul,1998.

MEHMEDOĞLU, Alâeddin, Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2001.

MEŞŞANİNOV, Akad, İ., Çleni Predlojeniya, İçasti Reci, Moskova, 1945.

POTEBNİYA, A., A., İz zopisok no russkoy grammatike. Ç.I-II, Karkov. 1888. §, 110

POTSELUYEVSKİY, A.P., Oskovi Sintaksisa Turkmenskogo Literaturnogo Yazıka, Aşhabad, 1943.

SEYİDOV, Yusif, Azerbaycan Dilinde Söz Birleşmeleri, Bakü Üniversitesi Neşriyatı, 1992.

ŞİMŞEK, Rasim, Örneklerle Türkçe Söz Dizimi, Trabzon, 1987.

TOPALOĞLU, Ahmet, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

ZÜLFİKAR, Hamza, Cümle Ögeleri, Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara, 1995.

b-İki Yazarlı Kitaplar

EDİSKUN, Haydar, DÜRGER, Baba, Örnek Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

MEHMEDOĞLU, Alâeddin, ALİYEVA, A., Hatire, Türk Dili Varlığımızdır, Aşiyen Yayınları, Adapazarı, 2000.

YAMAN, Ertuğrul, KÖSTEKÇİ, Mehmet, Türk Dili ve Kompozisyon, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.

c-İkiden Fazla Yazarlı Kitaplar

ATALAY, Neşe, ÖZEL, Sevgi, ÇAM, Ayfer, Türkiye Türkçesinde Söz Dizimi, TDK Yayınları, Ankara, 1981.

YAVUZ, Kemal, YETİŞ, Kazım, BİRİNCİ, Necat, Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜL, Muhsin, EKMEKÇİ, Saadettin, DURLU, İbrahim, Fen Lisesi Hazırlık Kitabı Yıldırım Yayınları, Ankara, 1996.

ÖNER, Şakir, PALA, İskender, ERTEN, Rahim, Dilbilgisi, Servet Yayınları, İstanbul, 1999.

2. Makaleler

AKTAŞ, Ayfer, “-DIktAn/-DUktAn Zarf-Fiili Üzerine Bir Araştırma”, Türk Dili Dil Ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Sayı: 597, Eylül, 2001.

KORKMAZ, Zeynep, “Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Sayı: 535, Temmuz, 1996.

- MEHMEDOĞLU, Alâeddin**, “Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışlar Üzerine” Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2001, No:3.
- MEHMEDOĞLU, Alâeddin**, “Türk Dilinde Girişik Cümle Meselesi”, Kurultay 1996, TDK Yayınları, Ankara, 1999.
- MEHMEDOĞLU, Alâeddin**, Türkiye Türkçesinde Cümle Ögelerine Yeni Bir Bakış, (Yayımlanmamış)
- NASKALİ-GÜRSOY, Emine**, “Türkçe Kelimesi-Türkçede Hece Tipleri-Cümle Unsurlarının Tayin Kıstası-Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?” Türk Dilinin Sorunları Toplantısı, (22-23 Ekim 1993) Ankara, 1995.
- TURAN, Zikri**, “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13 Erzurum, 1999.
- ZÜLFİKAR Hamza**, “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması” Türk Dilinin sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993) Ankara, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Dört çocuklu, çiftçilikle uğraşan bir ailenin ilk çocuğu olan Tekin Özgül, 1/4/1972 yılında Tokat'ın Erbaa İlçesi'ne bağlı Karayaka Kasabası'nda dünyaya geldi. İlkokulu Karayaka Kasabası'nda bitirdikten sonra orta okula Erbaa'da başladı. Orta okul ve liseyi Erbaa'da bitirdikten sonra 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünden mezun oldu.

Öğretmenlik hayatına ilk olarak Ağrı'da başladı. Burada mecburi hizmetini tamamladıktan sonra kendi memleketi olan Tokat'ın Erbaa İlçesi'ne geldi. Halen Erbaa İlçesi'ne bağlı olan Karayaka Kasabası'nda öğretmenliğe devam etmektedir.

Edebiyata ilgisi orta okul yıllarında şiirle başlayan Tekin Özgül daha sonraki yıllarda da yazmaya devam etmiş, değişik gazete ve dergilerde şiirleri ve makaleleri yayınlanmıştır. Makalelerinde eğitimci olması münasebetiyle daha çok eğitim meselelerine deyinmiş olup ayrıca dil kültür münasebeti, son yıllardaki dil yozlaşması hakkında da yazmıştır.

Boş vakitlerini daha ziyade okuyarak geçiren Tekin Özgül, bilhassa sanat ve halk müziği dinlemeyi de çok sever.

Diyarbakır'da yedek subay öğretmen olarak askerliğini tamamladıktan hemen sonra yüksek lisans eğitimine Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde başlayan Tekin Özgül evli bir çocuk babasıdır.

